

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
КАФЕДРА ФІНАНСІВ І БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ

**ФІНАНСОВО-КРЕДИТНІ ІНСТРУМЕНТИ
ГНУЧКОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ
ЦИКЛІЧНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ**

Монографія

**Вінниця
2023**

УДК 336.:336.77]:33.025:338.24
Ф 59

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(протокол № 10 від «30» червня 2023 р.)*

Авторський колектив:

*Л. В. Юрчишена, канд. екон. наук, доц. (вступ, розділ 1);
Н. В. Поліщук, д-р екон. наук, проф. (розділ 5);
Н. І. Волкова, канд. екон. наук, доц. (розділ 2);
В. П. Козлов, канд. екон. наук, доц. (розділ 3);
В. В. Волкова, канд. екон. наук, доц. (розділ 4);
В. І. Матвійчук, канд. екон. наук, доц. (розділ 6);
В. М. Бойко, магістр (п. 2.1);
К. А. Ставська, магістр (п. 4.3);
О. С. Власенко, магістр (п. 4.2);
І. М. Лещенко, магістр (п. 3.2),
А. М. Максимович, магістр (п. 6.2).*

Рецензенти:

*І. Спіфанова, д-р екон. наук, професор, в. о. декана факультету менеджменту та інформаційної безпеки Вінницького національного технічного університету;
О. Панухник, д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри економіки і фінансів Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя.*

Ф 59 Фінансово-кредитні інструменти гнучкого управління в умовах циклічного економічного розвитку: монографія / за заг. ред. Л. В. Юрчишеної. Вінниця, 2023. 198 с.

ISBN

Монографія підготовлена за результатами науково-дослідної теми колективу кафедри фінансів і банківської справи Донецького національного університету імені Василя Стуса «Фінансово-кредитні інструменти гнучкого управління в умовах циклічного економічного розвитку». У монографії досліджено сучасні концепції, методики та фінансово-кредитний інструментарій гнучкого управління в умовах циклічного економічного розвитку.

Для науковців, аспірантів, докторантів, здобувачів вищої освіти, університетського менеджменту, керівників та фахівців у сфері фінансів, банківської справи, страхування та фондового ринку.

УДК 336.:336.77]:33.025:338.24

ISBN

© Авторський колектив, 2023
© ДонНУ імені Василя Стуса, 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ УНІВЕРСИТЕТІВ	7
1.1. Теоретико-концептуальний підхід до інструментарію оцінки поточної фінансової стійкості ЗВО.....	7
1.2. Методичний інструментарій оцінювання фінансової гнучкості університетів	22
1.3. Виклики і можливості стратегічного фінансового планування університетів	33
РОЗДІЛ 2. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ	41
2.1. Фінансова стійкість банківської системи як запорука надійності фінансового ринку	41
2.2. Регулювання діяльності вітчизняних банків шляхом економічних нормативів, що встановлені НБУ	52
2.3. Сучасна грошово-кредитна політика як важіль забезпечення фінансової стійкості національної банківської системи	62
РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ЕКОСИСТЕМИ БАНКУ	69
3.1. Теоретичні основи фінансової екосистеми банку	69
3.2. Методи удосконалення організаційно-економічного механізму формування фінансової екосистеми банку	82
РОЗДІЛ 4. СТРАТЕГІЯ ГНУЧКОГО УПРАВЛІННЯ КРЕДИТНИМ РИЗИКОМ БАНКУ	95
4.1. Теоретико-інформаційне забезпечення стратегічного управління кредитним ризиком банку	95
4.2. Методичне забезпечення стратегічного управління кредитним ризиком банку	101
4.3. Концептуальні засади побудови стратегії гнучкого управління кредитним ризиком	105
4.4. Управління проблемною заборгованістю як сучасний метод захисту від кредитного ризику	110
РОЗДІЛ 5. УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ІПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	119
5.1. Особливості управління ризиками іпотечного кредитування сільськогосподарських підприємств	119

5.2. Аналіз іпотечного кредитування сільськогосподарських підприємств в умовах невизначеності та ризиків	126
5.3. Концепція удосконалення іпотечного кредитування сільськогосподарських підприємств з урахуванням ризикованості	139
РОЗДІЛ 6. ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВОГО РИНКУ	149
6.1. Теоретичні аспекти оцінки ефективності функціонування фінансового ринку.....	149
6.2. Сучасні підходи до оцінки ефективності функціонування фінансового ринку.....	158
ВИСНОВКИ.....	184
ДОДАТКИ.....	187
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	195

ВСТУП

У монографії обґрунтовано концептуальні та методологічні підходи до фінансово-кредитного інструментарію гнучкого управління, що має потенціал його застосування у фінансовому і нефінансовому секторах економіки з метою згладжування циклічних проявів економічного розвитку, контрциклічного реагування, буферизації стабільності на макро- та мікроекономічних рівнях.

Таке управління спрямоване на підвищення гнучкості економіки з позиції її здатності до відновлення або пружності та забезпечується через зниження амплітуди та тривалості падіння основних макроекономічних показників. Оскільки економіка України є малою та відкритою до глобальної циклічності, у фокусі гнучкого управління є здебільшого не обмеження сили впливів шоккових параметрів, а зниження порогу чутливості до дестабілізуючого впливу. Аналогічний підхід закладається і на мікроекономічному рівні.

Дослідження проблем фінансово-кредитного інструментарію гнучкого управління здійснювалося колективом кафедри фінансів і банківської справи в межах теми державної реєстрації № 0120U102710 «Фінансово-кредитні інструменти гнучкого управління в умовах циклічного економічного розвитку», за результатами якої були підготовлені наукові статті, тези доповідей на конференціях різного рівня та захищені кваліфікаційні роботи здобувачів СО «Магістр».

У першому розділі досліджено теоретико-концептуальні підходи до оцінки забезпечення фінансової стійкості університетів, запропоновано концепцію забезпечення фінансової стійкості університетів, визначено систему індикаторів та методичний інструментарій їх оцінки, здійснено практичну апробацію вибірки показників, запропоновано рекомендовані, порогові значення показників, що свідчать про рівень фінансової стійкості університетів. Удосконалено методичний інструментарій оцінювання фінансової гнучкості університетів, що враховує ознаки та прояви фінансової гнучкості, виокремлює групи показників із визначенням індикаторів їх оцінки, як-от чутливість, оперативність, маневреність, економічність. Це дасть змогу оцінювати фінансову стійкість університету з позиції фінансової гнучкості та чутливості впливу визначених груп показників. Обґрунтовано виклики і можливості стратегічного фінансового планування університетів.

У другому розділі монографії систематизовано сутнісні поняття «фінансова стійкість банківської системи», які проявляються у спроможності підтримувати нормативні значення, що встановлені системою, незалежно від впливу ендегенних та екзогенних факторів, та розроблено організаційну модель управління фінансовою стійкістю, яка націлена на врахування особливостей управління на мікрорівні та макрорівні й покликана забезпечити достатній рівень фінансової стійкості для економічного зростання держави.

Третій розділ присвячено теоретичним основам формування фінансової екосистеми банку, обґрунтуванню необхідності трансформації традиційної ієрархічної банківської системи, комплекс послуг якої був спрямований на обслуговування виключно фінансових потреб споживачів, у горизонтально структуровану, де набір банківських пропозицій формується навколо даних про клієнта. Цифровізація банківської діяльності вимагає від банків значних змін, пов'язаних із їх організаційною структурою. У розділі запропоновано послідовність дій для створення фінансової екосистеми банку. Також розроблено схеми бізнес-процесів фінансової екосистеми банку та організаційної інфраструктури фінансової екосистеми банку.

У четвертому розділі монографії розглянуто теоретико-інформаційне та методичне забезпечення стратегічного управління кредитним ризиком банку, розроблено концептуальні засади побудови стратегії гнучкого управління кредитним ризиком, запропоновано вдосконалення управління проблемною заборгованістю як сучасного методу захисту від кредитного ризику.

П'ятий розділ присвячено проблемам управління ризиками іпотечного кредитування сільськогосподарських підприємств як важливого складника інтеграції гнучкого управління в умовах циклічного економічного розвитку, проаналізовано іпотечне кредитування сільськогосподарських підприємств в умовах невизначеності та ризиків, а також запропоновано концепцію удосконалення іпотечного кредитування сільськогосподарських підприємств з урахуванням ризикованості.

У шостому розділі показано, що розвиток фінансового ринку слід розглядати як один з основних пріоритетів країни на шляху її інтеграції до світової економічної спільноти. Слід підкреслити, що вивченню теоретичних засад функціонування фінансового ринку присвячені численні наукові праці як всесвітньо відомих, так і національних вчених. Саме це і потребувало систематизації науково-методичних засад та встановленню напрямів подальшого удосконалення застосування інструментів оцінки ефективного функціонування фінансового ринку.

На думку авторів, низку проблемних аспектів з фінансово-кредитного інструментарію гнучкого управління в умовах циклічного економічного розвитку ще не розкрито, тому є площина для нових наукових досліджень, пошуків та рішень. Однак основні положення та висновки можуть бути використані науковцями, працівниками органів державної влади і місцевого самоврядування, публічними службовцями, викладацьким персоналом, аспірантами і здобувачами вищої освіти і тими, чия діяльність пов'язана з цією сферою.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ
ДО ОЦІНКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ
УНІВЕРСИТЕТІВ

Юрчишена Л. В., канд. екон. наук, доц.

1.1. Теоретико-концептуальний підхід до інструментарію оцінки поточної фінансової стійкості ЗВО

Дослідження проблеми стійкості закладів вищої освіти (ЗВО) набуває популярності в науковій спільноті через зміну підходів до фінансування, розширення фінансової автономії та скорочення бюджетного фінансування. Наукові дискусії виникають через обмеження доступу до фінансування університетів, скорочення контингенту студентів, пріоритезацію вибору потенційними абітурієнтами центральних вишів. Університетський менеджмент зіштовхнувся з проблемою забезпечення фінансової стійкості для фінансування поточної та стратегічної діяльності, якої можливо досягти завдяки формуванню ціннісних пропозицій на запити стейкхолдерів або на випередження попиту, їх конкурентоспроможності, що як наслідок забезпечить грошові потоки університету.

У ХХ столітті концепція стійкості розвивається у різних галузях, тому це поняття є багатогранним. Так, А. Kosovac, Т. М. Logan [1] досліджують її як статичну стійкість – систему, що здатна повертатися до первинного стану; екологічну (динамічну) – здатність якісно перетворюватися в умовах змін, адаптуючись до ситуації або трансформуючись до нових умов; стійкість спільноти як трансформація установи, організації для досягнення певних умов, стану. Тобто стійкість дає змогу трансформуватися, рухатися вперед, відновлюватися на якісно новому рівні.

Як зазначають Р. Martin-Breen та J. M. Anderies [2], стійкість – це прихована властивість, її можна оцінити за допомогою дотичних показників або як наслідок поведінки системи, суб'єкта, що зіштовхнувшись із кризою, може вистояти або відновитися на якісно новому рівні. Стійкість як систему, здатну зберегти свою ідентичність та гнучко реагувати на зміни в умовах кризи, досліджують J. Rocha, C. Lanyon, G. D. Peterson [3], C. Folke [4], C. R. Pereira, A. L. Da Silva [5]. Стійкість із її зовнішніми та внутрішніми проявами досліджують J. Bateh, D. H. Horner, A. Broadbent, D. Fish [6].

Отже, стійкість визначається на двох рівнях [7]: «загальний – здатність закладів вищої освіти попереджати і протистояти кризі, реагувати на зміни, трансформуватися, створювати ціннісні пропозиції, адаптуватися до нових умов, забезпечуючи відновлення і розвиток; індивідуальний – здатність функціонувати в

умовах кризи без порушення якості надання освітніх послуг, збереження наявного контингенту здобувачів вищої освіти та продукування наукових досліджень».

Поняття стійкості досліджується з різних сторін, і одним із ключових складників цього питання є фінансова стійкість, тобто здатність протистояти або відновлюватися після фінансового шоку. Дохідний підхід до оцінки фінансової стійкості університетів у своїх дослідженнях застосовує T. Estermann, E. B. Pruvot [8], F. Di Carlo, G. Modugno, T. Agasisti, G. Catalano [9], водночас усі вони приділяють значну увагу проблемі диференціації доходів, їх структурі, збалансуванню доходів відносно витрат, визначаючи наслідки недостатнього рівня доходів для закладів вищої освіти (скорочення фінансування, малокомплектні групи, скорочення навантаження викладачів, оптимізація персоналу, зниження якості освітніх послуг через різноплановість діяльності персоналу тощо). M. Garland [10], дотримуючись зазначеного підходу, визначив для англійських державних університетів індекс диверсифікації національного доходу. Вплив фінансової стійкості на кадровий потенціал університетів та реакцію установ в умовах кризи за обмеженого доступу до бюджетного фінансування, пасивної фінансової взаємодії зі стейкхолдерами досліджують E. A. M. Searing, K. K. Wiley, L. S. Young [11]. G. L. Chikoto, Q. Ling, D. G. Neely [12] визначили, що фінансово вразливими є організації з незначною диверсифікацією або високим рівнем концентрації доходів, водночас фінансово стійким установам властива значна диверсифікація доходів за низького рівня їх концентрації. A. Almagomea, A. Shakerb, Q. Al-Fatlawic, H. Bekheet [13] досліджують фінансову стійкість через фінансову автономію, проте доводять, що її розширення для ЗВО і скорочення бюджетного фінансування призводить до її порушення, адже здебільшого відбувається частковий перерозподіл коштів у ЗВО для покриття витрат, оскільки вартість навчання не завжди відповідає повній вартості підготовки здобувача. Фінансова стійкість як результат задоволення попиту досліджує P. Leon [14], стверджуючи, що гнучкість реакції та вміння відчувати запити ринку освітніх послуг є передумовою генерування доходів. F. N. Alshubiri [15] критерієм фінансової стійкості визначає профіцит, що досягається через перевищення доходів над витратами, водночас ключовою є операційна діяльність.

Прогресивними, бізнесовими підходами до розуміння сутності фінансової стійкості університетів є ті, що засновані на бізнес-моделі, зокрема моделі вчених S. Al Kharusi, Y. S. Rama Murthy [16; 17, с. 16], L. Lapovsky [18], адже якість процесів залежить від раціонального формування, розподілу і перерозподілу ресурсів, обраної політики фінансування, партнерських відносин, операційної та стратегічної активності, здатності формувати ціннісні пропозиції на запити стейкхолдерів, іміджу та масовості освітніх програм. Саме бізнес-моделі дають можливість пояснити процеси з метою генерування доходів, формувати позитивний

фінансовий простір для стійкості поточної та стратегічної діяльності університетів, здатності гнучко реагувати на мінливість зовнішнього середовища, що посилюється пандемією та повномасштабною війною в Україні. Диверсифікація доходів можлива не лише завдяки освітньої діяльності, а й наукової, проєктної, грантової діяльності, залучення коштів як благодійних внесків для формування ендамент-фондів тощо [19].

Підсумовуючи, доцільно сформуванати власну позицію щодо цього поняття, а саме: «фінансова стійкість університету – це здатність закладу вищої освіти формувати позитивний фінансовий простір шляхом створення ціннісної пропозиції через впровадження економічної моделі розвитку, збільшення і диференціацію доходів, зменшення залежності від бюджетного фінансування, раціональний розподіл ресурсів, підтримання прийняттого рівня ліквідності і платоспроможності, здатність гнучко реагувати на зміни попиту на освітні послуги, дослідження, приймати гнучкі та ефективні рішення задля забезпечення поточної діяльності та стратегічних напрямів розвитку університету» [7].

Концептуальний підхід до оцінки фінансової стійкості (рис. 1.1) передбачає розробку концепції, спрямованої на досягнення мети, яка впливає з розуміння сутності, а саме: формування позитивного фінансового простору для забезпечення поточної та стратегічної фінансової стійкості університету, через диверсифікацію та генерування доходів, приріст контингенту, приведення до відповідності вартості навчання, раціонального розподілу ресурсів, позитивного приросту чистого залишку грошових коштів на рахунках.

Для досягнення поставленої мети необхідно реалізувати такі завдання:

- збалансувати доходи і витрати, активи і пасиви;
- диверсифікувати та оптимізувати структуру доходів;
- розробити альтернативні види фінансової моделі (балансова модель, модель доходів, витрат та інвестицій, фінансових результатів, ціноутворення, фінансування та ін.);
- запровадити поточне і стратегічне фінансове планування з використанням програмних продуктів;
- розробити дашборди для прийняття фінансових рішень.

Зазначені завдання обумовлені тим, що фінансові відділи у ЗВО формують статистично фінансову звітність відповідно до вимог чинного законодавства, університетський менеджмент у більшості випадків не може отримати для прийняття фінансових рішень оперативні звіти, які б відображали динаміку та зміну ключових фінансових показників, що можна реалізувати за допомогою дашбордів.

Рисунок 1.1. Концепція забезпечення фінансової стійкості університетів
*розроблено автором

Практична реалізація концепції базується на таких принципах: законність – фінансова діяльність у ЗВО реалізується відповідно до чинного законодавства, є обмеження щодо цільового використання коштів, застосування тендерних процедур, залучення і розподілу доходів; адаптивність – здатність університетського менеджменту пристосуватися до мінливих вимог зовнішнього і внутрішнього середовища, приймати своєчасні, ефективні фінансові рішення; гнучкість – здатність швидко реагувати і пристосовувати до змін в умовах кризи; альтернативність – здатність пропонувати альтернативні фінансові інструменти для прийняття ефективних фінансових рішень; прозорість – вільний доступ до фінансової інформації, що дає змогу контролювати грошові потоки ЗВО, вчасно реагувати на зміну фінансових показників, однозначність її сприйняття користувачами; системність – забезпечення фінансової стійкості ЗВО є безперервним процесом, що реалізується завдяки злагодженій взаємодії всіх структурних підрозділів; здатність функціонувати в умовах невизначеності – цей принцип досягається завдяки здатності університету функціонувати в мінливих умовах зовнішнього середовища, витримувати стреси та невизначений попит на освітні послуги.

Фінансова стійкість закладу вищої освіти забезпечується на підставі визначених критеріїв (контингент, кадровий потенціал, власний капітал, Cash-flow, доходи, витрати, фінансовий результат), зміна яких призводить до зміцнення або порушення фінансової стійкості [20]. Основним джерелом доходів ЗВО є доходи, що генеруються завдяки наявному контингенту за кошти бюджетних асигнувань або приватного фінансування (плати за освітні послуги). Тому визначальним критерієм є контингент, який за умови збалансованої структури (бюджет / контракт) і приросту позитивно впливає на фінансову стійкість ЗВО. Для українських вишів стійкість більшою мірою забезпечується завдяки переважанню студентів контрактної форми навчання, адже бюджетні асигнування на підготовку одного здобувача є вищими, порівняно з приватним фінансуванням (як приклад, розрив між середніми видатками в розрізі ЗВО у 2020 р. представлено на рис. 1.2).

Рисунок 1.2. Розрив середніх видатків за державним замовленням і контрактом на одного студента

Джерело: побудовано автором за даними [21]

З огляду на дані, представлені на рис. 1.2, підтверджується висновок щодо невідповідності вартості підготовки за джерелами фінансування, що потребує перерозподілу коштів для забезпечення потреб ЗВО, а отже, переважання частки здобувачів на бюджетній формі навчання позитивно впливає на фінансову стійкість.

Не менш важливим критерієм є кадровий потенціал, адже саме він формує ціннісні пропозиції на запити стейкхолдерів, формує імідж та якісні показники діяльності, реалізує проектну, грантову, науково-дослідну та інші види діяльності, завдяки яким генеруються основні та додаткові доходи ЗВО.

Власний капітал як критерій фінансової стійкості має позитивний вплив завдяки профіциту, а у протилежному випадку – дефіцит впливає негативно, а саме відбувається скорочення його обсягів. Наступний критерій – доходи, позитивний приріст і диверсифікація яких обумовлюють зростання фінансової стійкості. Зростання витрат, їх нераціональна структура, переважання постійних витрат обумовлюють фінансову вразливість. Отже, скорочення доходів і зростання витрат призводять до порушення фінансової стійкості. Тому вміння стримувати витрати в умовах кризи є одним із критеріїв забезпечення фінансової стійкості. Фінансовим результатом діяльності ЗВО є профіцит, завдяки якому формується фінансовий простір та забезпечується фінансова стійкість, або дефіцит, що порушує її. Cash-flow як критерій фінансової стійкості підтверджує поточну платоспроможність ЗВО та можливість фінансування стратегічних напрямів розвитку.

Інформаційним забезпеченням для розрахунку показників фінансової стійкості є фінансова звітність (форми № 1–5), бюджетна звітність, статистична та управлінська звітність, Єдина державна електронна база з питань освіти, завдяки якій можна узагальнити та привести до єдиної дати контингент здобувачів ЗВО, зазвичай на 01.10 звітного року.

Індикаторами, що визначають здатність ЗВО досягти поставлених результатів, є групи показників фінансової стійкості, а саме: динамічні показники доходів, показники диверсифікації доходів, доходи університету відносно факультетів, показники фінансового простору, показники масштабу, структури витрат та ліквідності. Групи показників представлені сукупністю показників, які доцільно розраховувати під час оцінки поточної фінансової стійкості (рис. 1.2) [22].

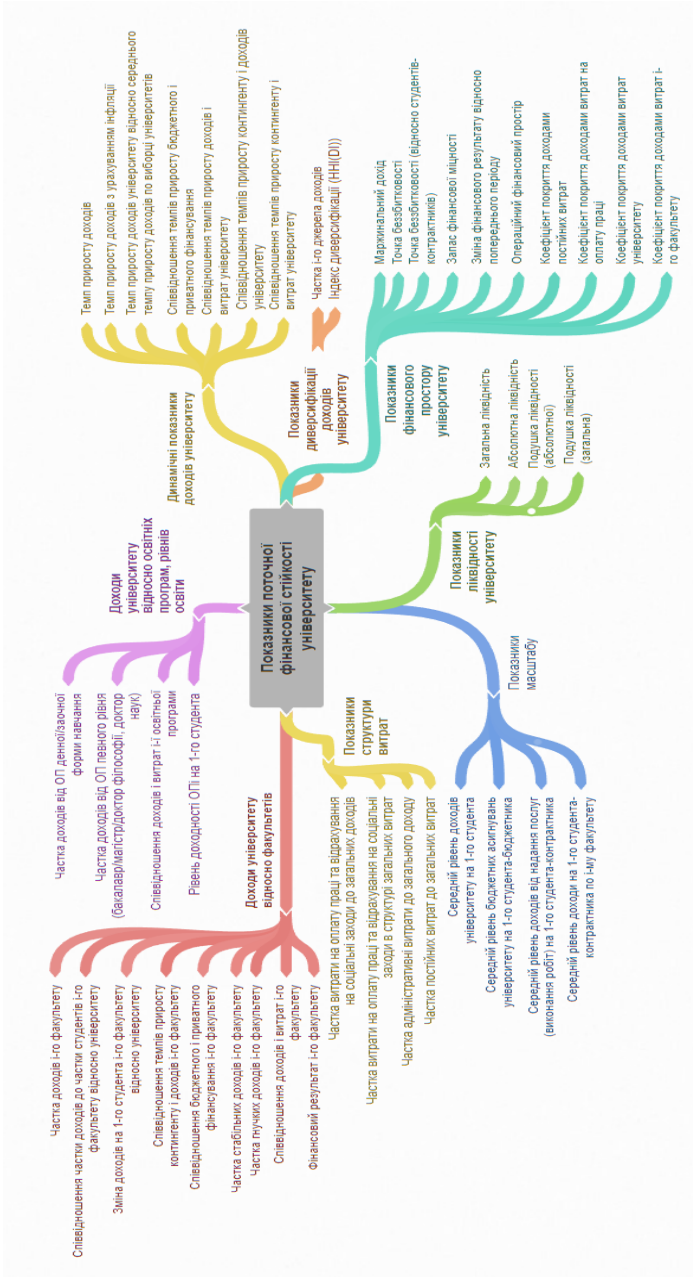

Рисунок 1.3. Система індикаторів, що включені в групи показників поточної фінансової стійкості університету [22]

* Джерело: побудовано і систематизовано автором

Як було зазначено вище, критеріями забезпечення фінансової стійкості ЗВО є контингент і доходи, тому доцільно оцінити їх вплив з урахуванням зміни показників в динаміці за формулою:

$$\begin{aligned} \Delta Income_{\Delta St.} &= GR_{St.PF} \times IU_{per\ St.PF} + GR_{St.PrF} \times IU_{per\ St.PrF} = \\ &= \frac{St.PF_n - St.PF_{n-1}}{St.PF_{n-1}} \times \frac{Income_{PF}}{Student_{PF}} + \frac{St.PrF_n - St.PrF_{n-1}}{St.PrF_{n-1}} \times \frac{Income_{PrF}}{Student_{PrF}}, \end{aligned} \quad (1.1)$$

або

$$\Delta Income_{\Delta St.} = GR_{St.PF_{B/M/DF/DS}} \times IU_{per\ St.PF_{B/M/DF/DS}} + GR_{St.PrF_{B/M/DF/DS}} \times IU_{per\ St.PrF_{B/M/DF/D}} \quad (1.2)$$

* складено автором

де $GR_{St.PF}$ – приріст контингенту на бюджетній формі навчання;

$GR_{St.PrF}$ – приріст контингенту на контрактній формі навчання;

$IU_{per\ st. PF}$ – середній рівень бюджетних асигнувань університету на 1-го студента-бюджетника;

$IU_{per\ st.PrF}$ – середній рівень доходів від надання послуг (виконання робіт) на 1-го студента-контрактника;

$Income_{PrF}, Income_{PF}$ – доходи від плати за послуги, бюджетні асигнування;

$Student_{PF}, Student_{PrF}$ – контингент за бюджетною та приватною формами фінансування.

Запропонована методика під час розрахунку зовнішніми користувачами має певну похибку, адже вартість навчання для здобувачів різних рівнів, форм навчання і років є відмінною, а розрахунок за даними фінансової звітності усереднює ці дані. Для точного розрахунку потрібна управлінська звітність та методика розрахунку, що запропонована у формулі 1.2.

Під час оцінки впливу зміни контингенту на доходи класичних університетів (рис. 1.4) спостерігається сукупний позитивний вплив для Запорізького національного університету (ЗНУ) – 1,39 млн грн завдяки позитивному приросту контингенту у 2019 р. на 19,0 %, зокрема бюджет – 28,4 %, контракт – 16,6 %, що вплинуло на зростання доходів в обсязі 2,15 млн грн.

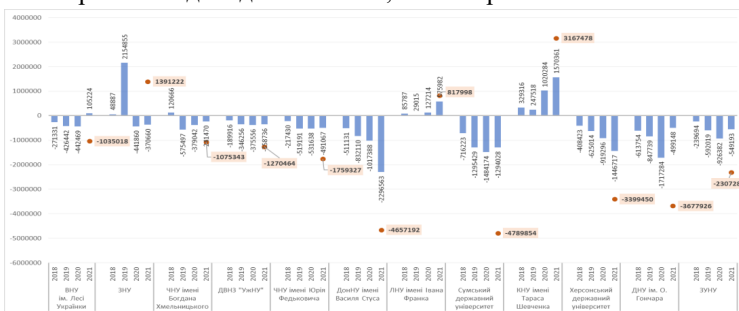

Рисунок 1.4. Вплив зміни контингенту на доходи класичних університетів
Джерело: розраховано і побудовано автором

Доходи КНУ імені Тараса Шевченка зросли завдяки зміні контингенту на 3,17 млн грн, водночас це єдиний ЗВО, що утримує контингент на бюджетній формі, забезпечуючи приріст у межах 1–4 % за 2019–2021 рр. та нарощування контингенту на контрактній формі за останні два роки в межах 13,3–16,5 %. У ЛНУ імені Івана Франка сукупні доходи зросли на 0,82 млн грн завдяки середньому приросту контингенту на 3,1 %. Усі інші ЗВО недоотримали доходи через скорочення контингенту, водночас найбільше доходи скоротилися у ДонНУ імені Василя Стуса (на 4,7 млн грн), оскільки в сукупності контингент скоротився за 2018–2021 рр. на 9,1 %, зокрема на 14,6 % бюджет і на 4,7 % контракт.

Незначне скорочення контингенту в політехнічних університетах (рис. 1.5) – у межах до 7,0 % в середньому за рік – негативно вплинуло на доходи ЗВО: у НУ «Чернігівська політехніка» середньорічне скорочення контингенту на 7,0 % призвело до недоотримання 2,01 млрд грн доходу, в ДУ «Одеська політехніка» скорочення контингенту на 6,5 % призвело до недоотримання доходу на 2,72 млрд грн, в НТУ «Харківський політехнічний інститут» скорочення контингенту на 4,04 % призвело до недоотримання 1,15 млн грн доходу. Системний приріст доходів спостерігається лише в КПІ імені Ігоря Сікорського – на 1,47 млрд грн завдяки середньорічному приросту контингенту в 0,51 %.

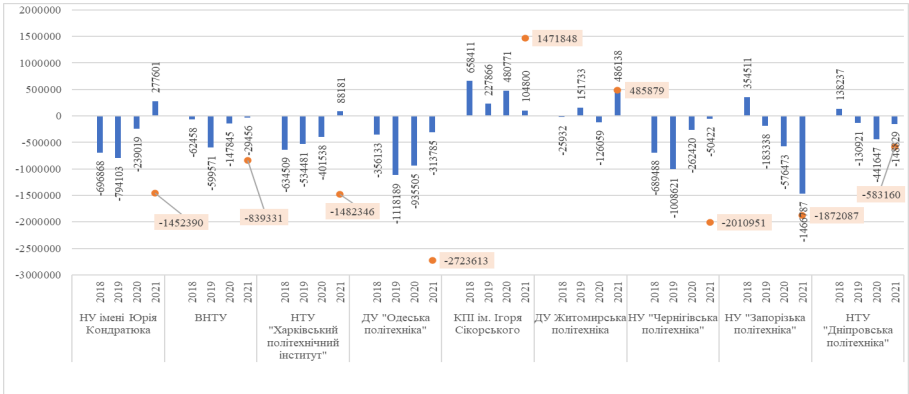

Рисунок 1.5. Вплив зміни контингенту на доходи політехнічних університетів
Джерело: розраховано і побудовано автором

Негативні тенденції спостерігаються і в доходах педагогічних університетів (рис. 1.6), які здебільшого лише в окремі періоди отримували приріст доходів. Наприклад, середньорічне скорочення контингенту в ДДПУ імені І. Франка становить 9,0 %, що супроводжується втратами в розмірі 3,4 млрд грн, в НПУ імені М. П. Драгоманова скорочення контингенту на 5,9 % обумовило недоотримання 3,9 млрд грн.

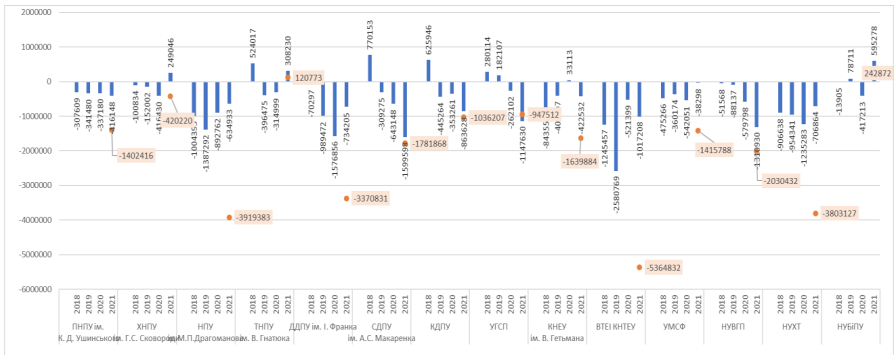

Рисунок 1.6. Вплив зміни контингенту на доходи педагогічних та інших університетів

Джерело: розраховано і побудовано автором

Для всіх інших ЗВО, представлених на рис. 1.6, характерним є скорочення доходів через падіння контингенту, проте вплив зміни контингенту на бюджетній і контрактній формі є відмінним, водночас більш фінансово вільним є вплив скорочення контингенту за бюджетною формою фінансування.

Важливою групою показників, що характеризують поточну фінансову стійкість університету, є показники ліквідності, зокрема показник загальної та абсолютної ліквідності, подушка абсолютної ліквідності, подушка загальної ліквідності, їх співвідношення. Методика розрахунку зазначених показників представлена в табл. 1.1.

Таблиця 1.1 – Методика розрахунку показників ліквідності університету

Показник	Методика розрахунку	Сутність
Загальна ліквідність (Total Liquidity)	$\text{Total Liquidity} = \frac{\text{Financial Assets} + \text{Future Costs}}{\text{Liabilities} + \text{Future Income}}$ де Financial Assets – фінансові активи; Future Costs – витрати майбутніх періодів; Liabilities – зобов'язання; Future Income – доходи майбутніх періодів	Здатність ЗВО погашати поточні зобов'язання наявними фінансовими активами. Якщо значення <1, то це про поточну неплатоспроможність ЗВО, наявність фінансових проблем. Рекомендоване значення ≥ 3
Абсолютна ліквідність (Absolute Liquidity)	$\text{Absolute liquidity} = \frac{\text{Cash and Cash Equivalents}}{\text{Liabilities} + \text{Future Income}}$ де Cash and Cash Equivalents – грошові кошти та їх еквіваленти	Миттєва здатність ЗВО погашати поточні зобов'язання наявними грошовими коштами та їх еквівалентами. Рекомендоване значення $\geq 2,6$
Подушка ліквідності (абсолютної) (Liquidity Cushion _{Absol})	$\text{Liquidity Cushion}_{\text{Absol}} = \text{Cash and Cash Equivalents} - (\text{Liabilities} + \text{Future Income})$	Показує залишок коштів на рахунках за умови погашення всіх зобов'язань і доходів майбутніх періодів. Рекомендоване значення >0

Показник	Методика розрахунку	Сутність
Подушка ліквідності (загальна) (Liquidity Cushion _{Total})	$\text{Liquidity Cushion}_{\text{Total}} = \text{Financial Assets} - (\text{Liabilities} + \text{Future Income})$	Показує суму фінансових активів, що залишаються за умови погашення зобов'язань і доходів майбутніх періодів ЗВО. Рекомендоване значення >0
Співвідношення подушки ліквідності загальної до абсолютної	$S_{LC/IA} = \frac{\text{Liquidity Cushion}_{\text{Total}}}{\text{Liquidity Cushion}_{\text{Absol}}}$	Показує співвідношення розмірів загальної до абсолютної подушки ліквідності. Рекомендоване значення ≥ 1

Ця група показників характеризує рівень платоспроможності ЗВО і є індикатором поточної фінансової стійкості. Рівень ліквідності є відмінним за вибіркою університетів, тому під час здійснення оціночних показників доцільно їх аналізувати за групою університетів (рис. 1.7–1.9).

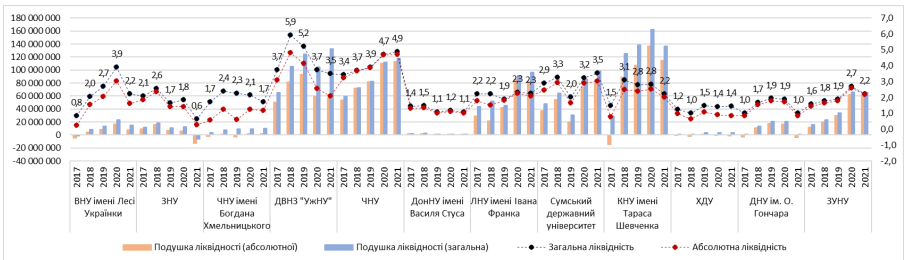

Рисунок 1.7. Показники ліквідності класичних університетів

Джерело: розраховано і побудовано автором

Співвідношення показників абсолютної та поточної ліквідності в середньому для класичних університетів становить 0,74, за середнього значення показника загальної ліквідності 2,4 та абсолютної 1,9. Для університетів, що входять у цю групу, невластиві однозначні тенденції щодо зміни рівня показників. Найвище значення показника загальної ліквідності в ДВНЗ «УжНУ», що становив у 2018 р. 5,9, проте в наступні періоди показник знизився до 3,5 у 2021 р. Позитивні тенденції щодо зростання показників ліквідності в динаміці притаманні ЧНУ з 3,4 до 4,9 впродовж 2017–2021 рр., ЗНУ з 1,6 до 2,7 (2017–2020 рр.), ВНУ імені Лесі Українки з 0,8 до 3,9 (2017–2020 рр.). Стійкий рівень поточної ліквідності спостерігається лише в ЛНУ імені Івана Франка – 2,2–2,3. Рис. 1.8 ілюструє недостатній рівень показників поточної та абсолютної ліквідності, відповідно недостатню подушку ліквідності для таких університетів: ЗНУ, ЧНУ імені Богдана Хмельницького, ДонНУ імені Василя Стуса, ХДУ, ДНУ імені О. Гончара. Отже, гіпотетично університети, у яких показник загальної ліквідності менше 2,4, а абсолютної – 1,9, є фінансово нестійкими.

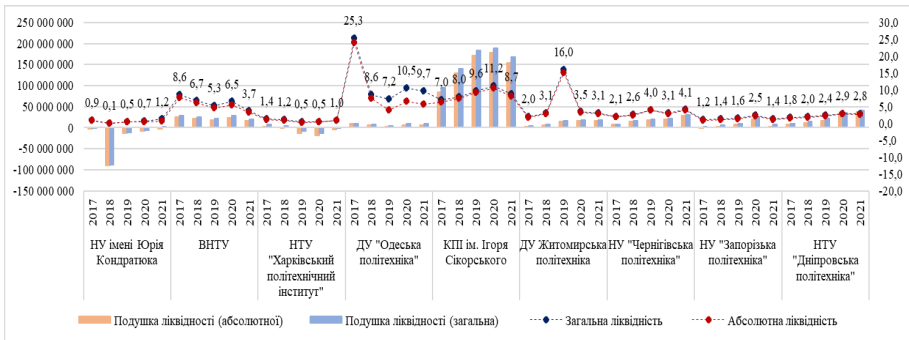

Рисунок 1.8. Показники ліквідності політехнічних університетів

Джерело: розраховано і побудовано автором

Рівень ліквідності політехнічних університетів є значно вищим, порівняно з іншими ЗВО, про що свідчить середнє значення показника абсолютної ліквідності – 4,6, загальної ліквідності – 4,0. Високе значення середнього показника отримано завдяки таким ЗВО: ДУ «Одеська політехніка» (високий показник загальної ліквідності характеризується різкими коливаннями в межах від 25,3 до 7,3 впродовж 2017–2021 рр.) і КПІ імені Ігоря Сікорського (значення показника загальної ліквідності має позитивну динаміку впродовж 2017–2020 рр. з 7,0 до 11,2, і незначне скорочення до 8,7 в 2021 р., водночас максимальний рівень подошки загальної ліквідності у 2020 р. становив 188,5 млн грн, абсолютної – 177,8 млн грн). Показник загальної ліквідності в ВНТУ скоротився з 8,6 до 3,7 впродовж 2017–2021 рр., під час суттєвих коливань у 2020 р. Максимальне значення подошки загальної ліквідності у 2017 р. – 29,12 грн, абсолютної – 25,4 млн грн, у наступні періоди значення зменшилися. ДП «Житомирська політехніка» демонструє досить нестійке положення щодо показників ліквідності попри їх високий рівень у 2019 р. – 16,0, в інші періоди – не вище 3,5.

Оцінюючи рівень фінансової стійкості політехнічних університетів за показниками ліквідності, можна стверджувати про відносно стійке фінансове становище та достатній рівень фінансової стійкості. Проте доцільно відмітити неоднозначний рівень та динаміку показників ліквідності, що визначається масштабом, наявністю бюджетного фінансування та рівнем конкурентоспроможності університетів.

Наступна група університетів, що оцінена за показниками ліквідності, – педагогічні та інші, зокрема економічні (рис. 1.9), в яких середнє значення показника абсолютної ліквідності – 3,5, загальної – 3,0. Проте, для всіх ЗВО притаманна приблизно однакова тенденція – зростання показників ліквідності впродовж 2017–2021 рр. та незначне скорочення у 2021 р.

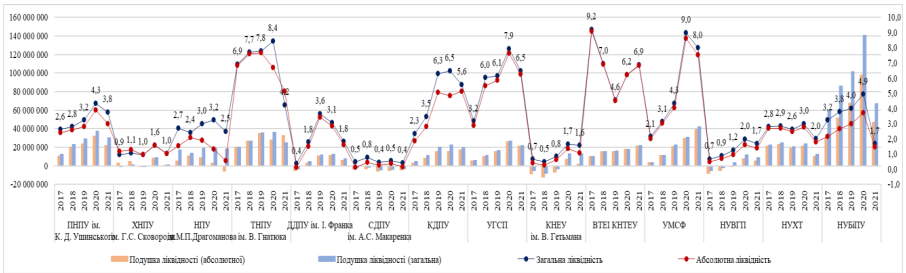

Рисунок 1.9. Показники ліквідності педагогічних та інших університетів

Джерело: розраховано і побудовано автором

Максимальні граничні значення показника загальної ліквідності демонструють такі університети: ВТЕІ КНТЕУ – 9,2 (2017 р.), УМСФ – 9,0 (2020 р.), ТНПУ імені В. Гнатюка – 8,4 (2020 р.), КДПУ – 6,5 (2020 р.), УГСП – 7,9 (2020 р.), НУБіПУ – 4,9 (2020 р.). Найнижчі рівні показників ліквідності в таких ЗВО: ХНУ імені Григорія Сковороди, СДПУ імені А. С. Макаренка, НУВГП.

Отже, під час аналізу показників ліквідності виявлено значні коливання щодо їх рівня, розміру подушки ліквідності, що обумовлено не лише типом ЗВО (галузевий чи багатогалузевий), їх масштабом, структурою контингенту, джерелами фінансування, розташуванням та іншими чинниками. З огляду на середній показник за вибіркою ЗВО поточна фінансова стійкість забезпечується за умови, якщо значення показника загальної ліквідності становить ≥ 3 , абсолютної – $\geq 2,6$, співвідношення подушки загальної до абсолютної ліквідності ≥ 1 . Якщо відповідні показники є нижчі за визначений рівень, то фінансова стійкість оцінюється як ризикова.

Індикатором оцінки фінансової стійкості структурного підрозділу ЗВО є доходи університету відносно факультетів. Цю групу показників можна розрахувати на підставі управлінської звітності та первинної інформації щодо доходів ЗВО в розрізі структурних підрозділів. Умовно доходи факультету / університету можна розділити на:

- стабільні – дохід від навчання здобувачів вищої освіти на бакалавраті, магістратурі, аспірантурі, докторантурі (із урахуванням термінів навчання);
- гнучкі – доходи від додаткових освітніх послуг, наукової діяльності, фінансові доходи, гранти, дарунки та інші джерела доходів.

Оцінка здійснюється за показниками, що характеризують діяльність i -го факультету і порівнюється зі значенням показників університету. Таке порівняння дає змогу визначити, наскільки факультет є фінансово стійким та як результати діяльності впливають на стійкість університету загалом. Якщо розраховані значення показників є вищі від рекомендованих (табл. 1.2), то фінансова стійкість **стабільна**, якщо нижче – **ризикова**. Зазначена група показників застосовується

під час сегментного аналізу і потребує даних управлінської звітності, які доступні обмеженому колу осіб.

Таблиця 1.2 – Показники доходів університету відносно факультетів

Показник	Методика розрахунку	Сутність
Частка доходів <i>i</i> -го факультету (SI_{Fi})	$SI_{Fi} = \frac{Income_{PF_{Fi}} + Income_{Pr_{Fi}}}{Income_U}$ <p>де $Income_{PF_{Fi}}$ – доходи <i>i</i>-го факультету від здобувачів, що навчаються на бюджетній формі; $Income_{Pr_{Fi}}$ – доходи <i>i</i>-го факультету від здобувачів, що навчаються на контрактній формі; $Income_U$ – доходи університету</p>	Показує, наскільки <i>i</i> -й факультет є бюджетоутворюючим відносно інших факультетів / університету, яку частку доходів приносить факультет за результатами освітньої та наукової діяльності
Співвідношення частки доходів до частки студентів <i>i</i> -го факультету відносно університету ($GR_{SI_{Fi}}$)	$GR_{SI_{Fi}} = \frac{SI_{Fi}}{Sst_{Fi}}$	Показує співвідношення контингенту до доходів факультету. Рекомендоване значення ≥ 1
Зміна доходів на 1-го студента <i>i</i> -го факультету відносно університету ($\Delta I_{per\ st.}$)	$\Delta I_{per\ st.} = IF_{per\ st.} - IU_{per\ st.};$ $IF_{per\ st.} = \frac{Income_{Fi}}{Student_{Fi}}$ <p>де $IF_{per\ st.}$ – рівень доходів на 1-го студента <i>i</i>-го факультету</p>	Показник характеризує рівень доходності на 1-го студента <i>i</i> -го факультету порівняно з середнім рівнем доходів на 1-го студента університету. Рекомендоване значення ≥ 0
Співвідношення темпів приросту контингенту і доходів <i>i</i> -го факультету ($GR_{IGR_{stFi}}$)	$GR_{IGR_{stFi}} = \frac{IGR_{stFi}}{IGR_{IFi}}$	Темпи приросту доходів <i>i</i> -го факультету повинні перевищувати темпи приросту контингенту, що є одним із індикаторів забезпечення фінансової стійкості факультету / університету. Рекомендованим є значення ≥ 1
Співвідношення бюджетного і приватного фінансування <i>i</i> -го факультету ($S_{Pr_{Fi}}$)	$S_{Pr_{Fi}} = \frac{Income_{PF_{Fi}}}{Income_{Pr_{Fi}}}$	Представлені показники свідчать про ступінь диверсифікації доходів та визначають джерела фінансування <i>i</i> -го факультету
Частка стабільних доходів <i>i</i> -го факультету (SSI_{Fi})	$SSI_{Fi} = \frac{Stable\ Income_{Fi}}{Income_{Fi}}$	
Частка гнучких доходів <i>i</i> -го факультету (SFI_{Fi})	$SFI_{Fi} = 1 - SSI_{Fi}$	
Співвідношення доходів і витрат <i>i</i> -го факультету (S_{IFi})	$S_{IFi} = \frac{Income_{Fi}}{Costs_{Fi}}$	Показує наскільки факультет здатен покривати за кошти своїх доходів витрати. Рекомендоване значення ≥ 1

Показник	Методика розрахунку	Сутність
Фінансовий результат i -го факультету (FR_{F_i})	$FR_{F_i} = \text{Income}_{F_i} - \text{Costs}_{F_i}$	Характеризує фінансовий результат діяльності факультету, що формується як різниця між доходами і витратами. Якщо значення показника позитивне – профіцит, негативне – дефіцит, дорівнює нулю – беззбиткова. Рекомендоване значення ≥ 0

Джерело: запропоновано автором

Наступною групою показників (1.3), що спрямовані на оцінку дохідності, збитковості освітніх програм, є доходи університету відносно освітніх програм, рівнів освіти. Оцінка дохідності ОП денної / заочної форми навчання є інструментом прийняття рішень щодо подальшої їх реалізації та визначення пріоритетних напрямів підготовки здобувачів вищої освіти.

Таблиця 1.3 – Показники доходів університету відносно освітніх програм, рівнів освіти

Показник	Методика розрахунку	Сутність
Частка доходів від ОП певного рівня (бакалавр / магістр / доктор філософії, доктор наук) ($SI_{EP_{B/M/DF,DC}}$)	$SI_{EP_{B/M/DF,DC}} = \frac{\text{Income}_{EP_{B/M/DF/DS}}}{\text{Income}}$, де $\text{Income}_{EP_{B/M/DF/DS}}$ – доходи від освітніх програм ступеня освіти бакалавр (Bachelor (B)) / магістр (Master (M)) / доктор філософії (Doctor of Philosophy (DP)), доктор наук (Doctor of Sciences (DS))	Є показником диверсифікації доходів університету залежно від рівня освіти й інструментом прийняття рішення щодо дохідності кожного рівня освіти та необхідності їх збільшення
Рівень дохідності ОП _{i} на 1-го студента ($I_{EP_{i, st}}$)	$I_{EP_{i, st}} = \frac{\text{Income}_{PF_{EP_i}} + \text{Income}_{PrF_{EP_i}}}{\text{Student}_{\text{budget}_{EP_i}} + \text{Student}_{\text{private}_{EP_i}}}$, де $\text{Income}_{PF_{EP_i}}$ – бюджетні асигнування на ОП _{i} ; $\text{Income}_{PrF_{EP_i}}$ – доходи від плати за навчання студентами контрактниками ОП _{i} ; $\text{Student}_{\text{budget}_{EP_i}}$ – кількість студентів бюджетної форми навчання на ОП _{i} ; $\text{Student}_{\text{private}_{EP_i}}$ – кількість студентів контрактної форми навчання на ОП _{i} .	Показує рівень дохідності i -ї освітньої програми на одного студента, що в подальшому доцільно порівняти із середнім показником дохідності на 1-го студента загалом у ЗВО. Якщо показник є вищим, то це свідчить про ефективність реалізації такої ОП та її позитивний вплив на фінансову стійкість університету, якщо нижче – вплив негативний
Співвідношення доходів і витрат i -ї освітньої програми ($\frac{SI_{EP_i}}{C_{EP_i}}$)	$\frac{SI_{EP_i}}{C_{EP_i}} = \frac{\text{Income}_{EP_i}}{\text{Costs}_{EP_i}}$	Показує рівень окупності освітньої програми та за значення нижче рекомендованого ≥ 1 – негативний вплив на фінансову стійкість університету
Частка доходів від ОП денної/заочної форми навчання ($SI_{EP_{f.t./p.t.}}$)	$SI_{EP_{f.t./p.t.}} = \frac{\text{Income}_{EP_{f.t./p.t.}}}{\text{Income}}$, де $\text{Income}_{EP_{f.t./p.t.}}$ – доходи університету від ОП денної / заочної форми навчання	Показує частку доходів, що отримує університет від здійснення діяльності на денній або заочній формі навчання

Джерело: запропоновано автором

Запропонований концептуальний підхід до оцінки поточної фінансової стійкості університету є дієвим інструментарієм, який повинен гармонійно поєднатися зі стратегічними пріоритетами розвитку ЗВО та сприяти прийняттю ефективних управлінських рішень університетським менеджментом. Логічним є те, що не завжди доцільно розраховувати всю сукупність показників, адже це не лише статичні дані, тому рекомендовано обрати певну сукупність ключових показників.

1.2. Методичний інструментарій оцінювання фінансової гнучкості університетів

Мінливість зовнішнього середовища українських університетів, що обумовлено COVID-19 та повномасштабною війною, потребує сучасних гібридних підходів до забезпечення фінансової стійкості. Університети мають гнучко і адекватно реагувати на виклики, що перед ними постають, зокрема на неможливість традиційно реалізовувати освітній процес, вимушені релокації ЗВО, тимчасова міграція співробітників і студентів за кордон, часткові пошкодження матеріально-технічної бази внаслідок ракетних ударів. Фінансові наслідки накопичуються, як «снігова куля», і в більшості випадків їх можна подолати завдяки ефективному фінансовому менеджменту, оскільки бюджетні асигнування скорочуються, і касові розриви можна компенсувати завдяки перерозподілу коштів на спеціальному фонді. Фінансова автономія ЗВО набуває практичної реалізації, адже потрібно забезпечувати раціональний розподіл фінансових ресурсів, водночас основними статтями витрат залишається «оплата праці та нарахування на неї». Наразі університети потребують гнучких моделей і джерел фінансування, формування доходів за кошти стійких та додаткових доходів.

Проявом фінансових обмежень, на думку О. А. Лактіонової є фінансова гнучкість суб'єктів господарювання, що за своєю природою є динамічною, доступною до залучення зовнішніх джерел фінансування, здатною відповідно до фінансового потенціалу пристосовуватися до організаційних змін, інструментів управління та фінансових відносин [23].

Фінансову гнучкість в умовах кризи досліджують J. Ang і A. Smedema [24] та A. Gamba й A. Triantis [25], зазначаючи, що її проявом є здатність установи управляти доходами в умовах невизначеності, мінливого фінансування, водночас отримувати позитивний ефект від потрясінь (зменшувати витрати, інвестувати, прискорювати оборотність капіталу). J. Ang і A. Smedema зазначають закономірність, яка проявляється в період рецесії – здатність до самофінансування, з однієї сторони – виклик (обмеження доступу до зовнішнього капіталу), з іншої – можливість вигідно інвестувати [24].

Y. M. Mensah та R. Werner [26] доводять, що фінансові обмеження обумовлюють ефективний розподіл витрат за умови забезпечення фінансової гнучкості, яка визначається як відношення чистих до сукупних активів.

Китайські науковці M. R. Islam, M. Wang, L. V. Dewri [27], узагальнюючи сутність поняття «фінансова гнучкість», визначають її, як ефективний інструмент прийняття рішення в умовах кризи. Рішення відносно структури капіталу зі врахуванням фінансових обмежень визначають вплив на результати діяльності, корпоративне управління та корпоративну соціальну відповідальність.

Цінність фінансової гнучкості доводять швейцарські вчені R. Fahlenbrach, K. Rageth, R. M. Stulz [28], зазначаючи, що установи з вищою фінансовою гнучкістю здатні в умовах кризи покривати дефіцит грошових потоків, диференціювати доходи, стримувати фінансові втрати, формувати конкурентні переваги, бути стресостійкими до шоківих і непередбачуваних обставин [28].

Отже, на нашу думку, фінансова гнучкість університетів – здатність університетського менеджменту генерувати доходи, стримувати і оптимально розподіляти витрати, формувати фінансові потоки за умови обмеженого бюджетного фінансування в період кризи, створювати та впроваджувати бізнес-моделі, реалізувати унікальні ціннісні пропозиції як результат адаптації університетів до нових реалій.

У науковій літературі та на рівні державного освітнього менеджменту досліджується проблема фінансової гнучкості університетів із позиції адаптації до викликів COVID-19 та війни в Україні, окреслення фінансової проблематики ЗВО є недостатнім. Тому потребує синтезу та практичної апробації методологічного інструментарію оцінювання фінансової гнучкості.

Скорочення бюджетного фінансування вищої освіти позитивно впливає на прояви реалізації фінансової автономії університетів, проте не в усіх ЗВО університетський менеджмент готовий до самофінансування, до впровадження ефективного фінансового менеджменту, до фінансового забезпечення стійкості та стратегічного розвитку в умовах обмеженого попиту на ціннісні пропозиції університету. Зміна структури і обсягів фінансових потоків, що генерують університети в частині збільшення частки приватного фінансування, обумовлює пошук нових складників джерел фінансування (гранти, проекти, благодійні внески, цільове приватне фінансування тощо).

Фінансова гнучкість університетів має різні прояви (рис. 1.10) [29], з однієї сторони, університети отримують обмежене бюджетне фінансування, водночас вважаючи його стабільним джерелом доходів, що прив'язане до контингенту та показників діяльності; з іншої, проявами фінансової гнучкості є здатність університетів стримувати і оптимально розподіляти витрати. Приріст приватного фінансування є показником конкурентоспроможності, тобто це здатність універси-

тетів генерувати доходи завдяки створення ціннісних пропозицій, іміджевих програм, взаємодії з бізнес-середовищем, здатності швидко адаптувати і відчувати майбутні запити стейкхолдерів в умовах стриманого попиту.

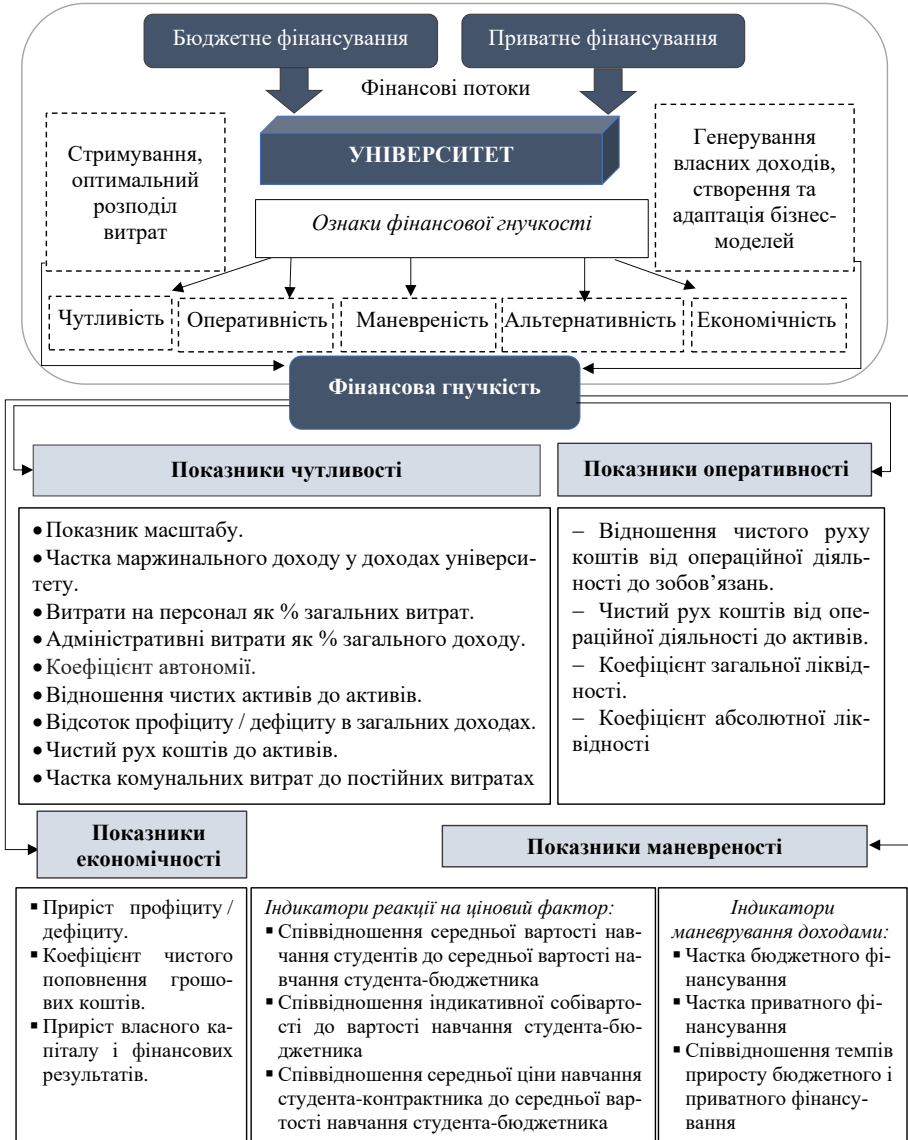

Рисунок 1.10. Методичний інструментарій оцінювання фінансової гнучкості університету в умовах невизначеності

*розроблено автором

Ознаками фінансової гнучкості університетів є такі:

– чутливість визначає гнучкість університету в умовах кризи, здатність адаптуватися до негативних проявів зовнішнього середовища, їх зміни. Індикаторами є структура контингенту, доходи спецфонду, фінансовий простір, залишки коштів на рахунках, структура витрат, фінансовий результат;

– оперативність визначає швидкість реакції університетів на зміни зовнішнього, зокрема інтеграції до міжнародного освітньо-наукового середовища, здатність продукувати діяльність у мінливих умовах;

– маневреність – здатність університету реагувати на зміни, швидко адаптуватися до нових моделей фінансування, адаптуватися до зміни структури джерел фінансування, розширювати горизонти діяльності шляхом інтеграції в бізнес-середовище для просування ціннісних пропозицій та генерування додаткових доходів;

– альтернативність – здатність приймати альтернативні фінансові рішення для реалізації стратегічних пріоритетів розвитку та поточної діяльності, здатність оцінювати ситуацію з позиції приросту фінансування, задоволення і випередження запитів стейкхолдерів, продукування альтернативних видів діяльності;

– економічність є результируючою ознакою фінансової гнучкості з позиції вартісної оцінки освітньо-наукової та іншої діяльності університету. Економічність інтегрується у фінансовий результат і показує здатність вчасно погашати фінансові зобов'язання, створювати позитивний чистий грошовий потік, накопичувати кошти в кризових умовах.

Методологічний інструментарій оцінювання фінансової гнучкості пропонується здійснювати за системою показників, що включає чотири групи (табл. 1.4).

Таблиця 1.4 – Показники оцінки фінансової гнучкості університету

Показник	Методика розрахунку	Сутність
1. Показники чутливості		
1.1. Показники масштабу		
1.1.1. Приведений контингент (Student (St.)) ⁶⁶	$Student = 1 \times Student_{Full-time} + 0,1 \times Student_{Distance},$ де St. Full-time – приведений контингент студентів денної форми навчання на 01.10 звітного року [8]; St. Full-time – приведений контингент студентів заочної форми навчання на 01.10 звітного року [8]	Оцінюється відносно інших ЗВО
1.1.2. Приріст контингенту ($GR_{St.}$)	$GR_{St.} = \frac{St_n - St_{n-1}}{St_{n-1}}$	Рекомендоване значення більше 1
1.1.3. Структура контингенту ($\frac{St_{p.F.}}{St_{pr.F.}}$)	$\frac{St_{p.F.}}{St_{pr.F.}} = \frac{St_{p.F.}}{St_{pr.F.}}$	Рекомендоване значення більше 1

Показник	Методика розрахунку	Сутність
1.2. Частка маржинального доходу в доходах університету (SI_{MI})	$SI_{MI} = \frac{MI}{Total\ Income}$	Чим вищий цей показник, тим більший ступінь чутливості університету до зміни доходів
1.3. Частка витрат на персонал у загальних витрат (STC_{SC})	$STC_{SC} = \frac{Staff\ Costs}{Total\ Costs}$	Чим більша частка, тим більший ступінь чутливості та нижчий рівень гнучкості, і навпаки
1.4. Частка адміністративних витрат до загального доходу (SI_{AC})	$SI_{AC} = \frac{AC}{Income'}$ де AC (Administrative Costs) – адміністративні витрати	Чим менша частка, тим більша гнучкість
1.5. Коефіцієнт автономії ($C_{autonomy}$)	$C_{autonomy} = \frac{EC+FR}{Capital}$	Чим вище значення показника, тим менш чутливим є ЗВО до кризових явищ
1.6. Частка чистих активів в активах (SA_{NetA})	$SI_{NetA} = \frac{Net\ Active}{Active}$	Зниження показника в динаміці підвищує рівень чутливості ЗВО до змін, впливає на здатність виконувати фінансові зобов'язання перед контрагентами
1.7. Частка фінансового результату в доходах (SI_{FR})	$SI_{FR} = \frac{FR}{Income'}$ де FR (Surplus/deficit)	Зниження показника в динаміці та наявність на вході негативного значення є індикатором чутливості і негативно проявляється на фінансових результатах
1.8. Відношення чистого грошового потоку до активів (GR_{NCF}^A)	$GR_{NCF}^A = \frac{Net\ Cash\ Flow}{Assets}$	Показує здатність ЗВО формувати фінансову подушку. Чим більше значення, тим більш гнучкою є установа. Рекомендоване значення більше нуля
1.9. Частка комунальних витрат до постійних витрат GR_{UC}^{FC}	$SR_{FC}^{UC} = \frac{Utility\ costs}{Fixed\ costs}$	Значна частка комунальних витрат зменшує рівень гнучкості установи в період зменшення доходів та оптимізації структури витрат
2. Показники оперативності		
2.1. Відношення чистого руху коштів від операційної діяльності до зобов'язань ($GR_{NCF_{OA}}^L$)	$GR_{NCF_{OA}}^L = \frac{Net\ Cash\ Flow_{Operating\ Activities}}{Liabilities}$	Показує рівень здатності ЗВО виконувати поточні та довгострокові зобов'язання, позитивне значення є одним з індикаторів фінансової гнучкості установи

Показник	Методика розрахунку	Сутність
2.2. Чистий рух коштів від операційної діяльності до активів ($GR_{NCF_{OA}}$)	$GR_{NCF_{OA}} = \frac{Net\ Cash\ Flow_{Operating\ Activities}}{Assets}$	Рекомендоване значення >0
2.3. Загальна ліквідність (Total Liquidity (TL))	$Total\ Liquidity = \frac{Financial\ Assets + Future\ Costs}{Liabilities + Future\ Income}$, де Financial Assets – фінансові активи; Future Costs – витрати майбутніх періодів; Liabilities – зобов'язання; Future Income – доходи майбутніх періодів	Здатність ЗВО погашати поточні зобов'язання наявними фінансовими активами. Якщо значення <1, то це є свідченням поточної неплатоспроможності ЗВО, наявності фінансових проблем. Рекомендоване значення ≥ 3
2.4. Абсолютна ліквідність (Absolute Liquidity (AL))	$Absolute\ liquidity = \frac{Cash\ and\ Cash\ Equivalents}{Liabilities + Future\ Income}$ де Cash and Cash Equivalents – грошові кошти та їх еквіваленти	Миттєва здатність ЗВО погашати поточні зобов'язання наявними грошовими коштами та їх еквівалентами. Рекомендоване значення $\geq 2,6$
3. Показники маневреності		
3.1. Індикатори маневрування доходами		
3.1.1. Частка бюджетного фінансування в доходах (S_{PF})	$S_{PF} = \frac{Public\ Funding}{Income}$	Перевищення частки бюджетного фінансування над середньою за типовими університетами галузі є ознакою маневреності
3.1.2. Частка приватного фінансування в доходах (S_{PrF})	$S_{PrF} = \frac{Private\ Funding}{Income}$	Зростання частки приватного фінансування є індикатором маневреності за умови прийнятного обсягу контингенту та вартості освітніх послуг
3.1.3. Співвідношення темпів приросту бюджетного і приватного фінансування (GR_{PF})	$GR_{PF} = \frac{GR_{PF}}{GR_{PrF}}$, де GR_{PF} – темп приросту бюджетного фінансування; GR_{PrF} – темп приросту приватного фінансування	Перевищення темпів приросту бюджетного фінансування в умовах кризи та невизначеності позитивно впливає на фінансову гнучкість ЗВО
3.2. Індикатори реакції на ціновий фактор		
3.2.1. Показник середньої вартості навчання студентів до середньої вартості навчання студента-бюджетника ($R_{Cost_{FPS}}$)	$R_{Cost_{FPS}} = \frac{Cost\ of\ free\ -\ paying\ students}{Cost\ of\ public\ funding\ of\ student}$	Рекомендоване значення 0,8–1. Оптимальним значення є 1 і більше

Показник	Методика розрахунку	Сутність
3.2.2. Показник індикативної собівартості до вартості навчання студента-бюджетника ($R_{Cost_{indicative}}^{Cost_{PFSt}}$)	$R_{Cost_{indicative}}^{Cost_{PFSt}} = \frac{Indicative\ cost}{Cost\ of\ public\ funding\ of\ student}$	Рекомендоване значення більше 1
3.2.3. Показник середньої ціни навчання студента-контрактника до середньої вартості навчання студента-бюджетника	$R_{Cost_{CSt}}^{Cost_{PFSt}} = \frac{Cost\ of\ contract\ student}{Cost\ of\ public\ funding\ of\ student}$	Рекомендоване значення 0,8–1
4. Показники економічності		
4.1. Зміна фінансового результату (профіциту / дефіциту) (ΔFR)	$\Delta FR = FR_n - FR_{n-1}$	Позитивне значення і приріст показника в динаміці є проявом фінансової гнучкості університету
4.2. Коефіцієнт чистого поповнення грошових коштів (R_{NCF})	$R_{NCF} = \frac{Net\ Cash\ Flow}{Cash\ Flow_{end\ n.}}$	Показує ступінь поповнення залишку коштів через чистий рух коштів
4.3. Приріст власного капіталу і фінансових результатів	$GR_{Equity\ \&\ FR} = \frac{Equity\ \&\ FR_n - Equity\ \&\ FR_{n-1}}{Equity\ \&\ FR_{n-1}}$	Рекомендоване значення >1 свідчить про ефективну діяльність ЗВО

**розроблено автором*

Перша група показників включає показники чутливості, зміна яких впливає на здатність університету забезпечувати поточну фінансову стійкість у мінливих умовах. Важливим показником є показник масштабу, що представлений контингентом, зміна якого в кількісному та структурному вигляді впливає на рівень доходів університету і стабільність джерел фінансування. Оскільки вартість підготовки здобувачів на денній і заочній формі навчання відрізняються, то розрахунок приведеного контингенту доцільно здійснювати за методикою Міністерства фінансів України [21], в якій для денної форми застосовано коефіцієнт 1, для заочної 0,1. Вечірня форма в університетах є винятком і зазвичай налічує в сукупності не більше 10 осіб, тому за її наявності буде застосовано коефіцієнт 0,1.

Друга група показників – показники оперативності, що свідчать про здатність ЗВО фінансувати поточні потреби, виконувати поточні фінансові зобов'язання перед контрагентами в умовах скорочення доходів.

Третя група – показники маневреності, що характеризують здатність університетів адаптуватися до змін.

Четверта група – показники економічності, виявляють, чи здатні ЗВО адаптувати діяльність до викликів у невизначених умовах (пандемії COVID-19, війни тощо), що проявляється в позитивних значеннях показників і їх динаміці.

Оцінка фінансової гнучкості здійснюється за сукупністю запропонованих показників, проте можлива і часткова вибірка, що залежить від поставленої мети. На нашу думку, доцільно визначити інтегральний показник фінансової гнучко-

сті. Для цього необхідно зробити нормування розрахунку показників з урахуванням таких умов: до показників, зростання значення яких призведе до підвищення фінансової гнучкості, застосувати мінімальне значення; до показників, зростання значення яких призведе до зниження гнучкості – максимальне значення. Після цього ранжувати їх за ступенем впливу.

Оцінка фінансової гнучкості здійснена за фінансовими даними, що публічно оприлюднені на сайтах 35 ЗВО України: 12 класичних (КУ), 9 політехнічних (ПУ), 8 педагогічних (ПедУ) та 6 інших (ІУ). Розрахунок інтегрального показника здійснено на підставі вибірки. Ті показники, дані для розрахунку яких є внутрішньою управлінською інформацією, були упущені (адміністративні витрати як % загального доходу; частка комунальних витрат до постійних витрат; індикатори реакції на ціновий фактор, показники, для розрахунку яких використовуються чистий грошовий потік). У якості показника масштабу взято приведений контингент здобувачів вищої освіти на 01.10 відповідного року [30]. Цей показник нормалізовано через десятковий логарифм для приведення даних до єдиного масиву. Для показника зміни фінансового результату в абсолютному виразі було застосовано метод нормалізації *mini-max*, що дало можливість привести діапазон даних від 0 до 1, для цього застосовано таку формулу:

$$FR_{norm} = \frac{FR - FR_{min}}{FR_{max} - FR_{min}} \quad (1.3)$$

Інтегральний показник розраховано як середній показник за вибіркою коефіцієнтів за відповідний період, як середній інтегральний показник за окремим ЗВО за 2018–2022 рр., середній інтегральний показник за певний рік за даними сукупності ЗВО, що ввійшли у вибірку; середній інтегральний показник за групою університетів (класичні, політехнічні, педагогічні та інші). Гіпотеза, що застосована до оцінки фінансової гнучкості університетів, полягає в тому, що університети із значенням інтегрального показника вище середнього є більш фінансово гнучкими, порівняно з іншими.

Результати інтегрального показника класичних університетів представлено на рис. 1.11.

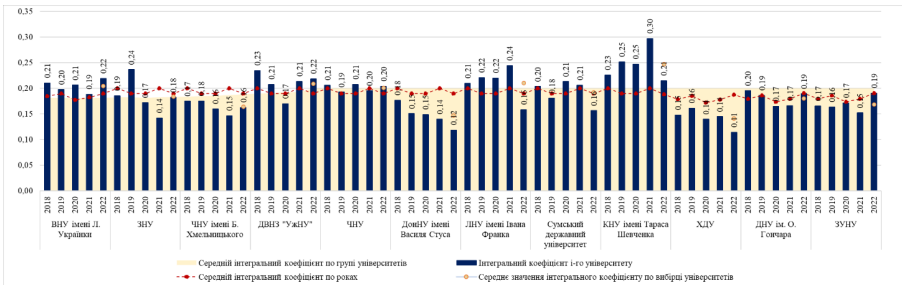

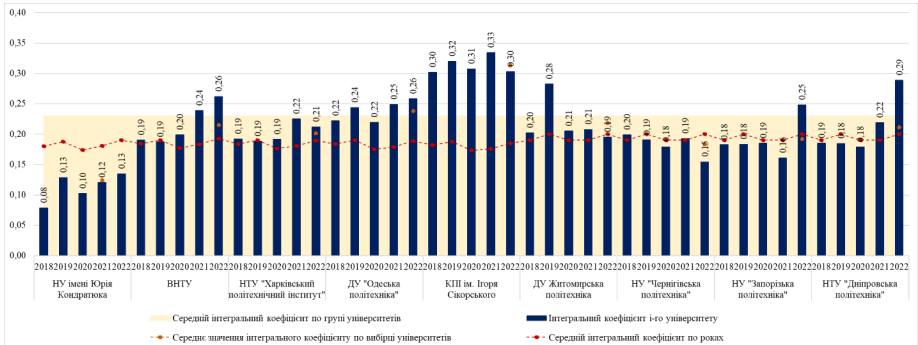
Рисунок 1.11. Інтегральний показник фінансової гнучкості класичних університетів *розраховано і побудовано автором

Середнє значення інтегрального показника фінансової гнучкості для класичних університетів становить 0,2, водночас за роками коливається в межах 0,01. Щодо середнього значення для окремих університетів за 2018–2022 рр., то показник коливається від середнього мінімального значення 0,14 для Херсонського державного університету до максимального 0,25 КНУ імені Тараса Шевченка; відносно окремого періоду $min = 0,8$ для ЗУНУ, $max = 0,3$ КНУ імені Тараса Шевченка.

Оцінюючи рівень фінансової гнучкості класичних університетів за інтегральним показником (рис. 1.2), можна стверджувати про недостатній рівень гнучкості ДонНУ імені Василя Стуса, ХДУ, НУ імені Юрія Кондратюка; нестійкість характерна для ДНУ імені О. Гончара, ЗУНУ, ЧНУ імені Б. Хмельницького. Високий рівень фінансової гнучкості характерний для КНУ імені Т. Шевченка (у 2021 р. фактичне значення перевищило нормативне на 0,1, або 50 %). ЛНУ імені І. Франка демонструє високий рівень фінансової гнучкості у 2018–2021 рр., у 2022 р. через значний дефіцит коштів показник знизився до 0,16, що на 0,4 менше від нормативного значення.

Загалом можна зробити висновок про коливання показника в динаміці та нестійкість фінансового забезпечення ЗВО.

Наступна група університетів – політехнічні (рис. 1.12), середній рівень гнучкості для яких є вищим на 3 пункти, порівняно з класичними ЗВО, і становить 0,23 через високі значення інтегрального показника фінансової гнучкості КПІ імені Сікорського, що коливаються в межах від 0,30–0,33.

Рисунки 1.12. Інтегральний показник фінансової гнучкості політехнічних університетів
*розраховано і побудовано автором

Щодо максимального і мінімального значення інтегрального показника, то діапазон коливання становить від 0,08 для НУ імені Юрія Кондратюка до 0,33 для КПІ імені Ігоря Сікорського. З огляду на оціночний показник, середній інтегральний за групою ЗВО, практично всі університети мають недостатній рівень фінансової гнучкості, за винятком ВНТУ у 2021–2022 рр., ДУ «Одеська політех-

ніка», у 2022 р. НУ «Запорізька політехніка» та НТУ «Дніпровська політехніка». Якщо порівнювати із середнім значенням у вибірці університетів у відповідні роки, то недостатній рівень фінансової гнучкості є характерним лише для НУ імені Ю. Кондратюка та НУ «Запорізька політехніка», для всіх інших – прийнятний.

Наступна група університетів – педагогічні та інші, зокрема й економічні (рис. 1.13). Середнє значення інтегрального показника – 0,19, у розрізі років коливання $\pm 0,01$.

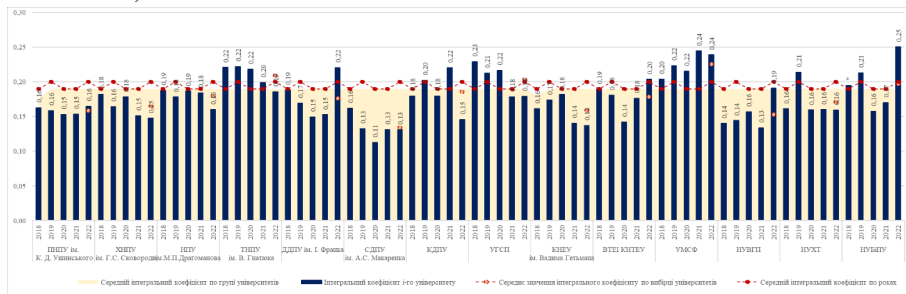

Рисунок 1.13. Інтегральний показник фінансової гнучкості педагогічних та інших типів університетів

*розраховано і побудовано автором

Тенденції, представлені на рис. 1.13, є неоднозначними, і більшість університетів за інтегральним показником фінансової гнучкості демонструють недостатній рівень, що визначається значенням менше середнього. Достатній рівень характерний для ТНПУ ім. В. Гнатюка у 2018–2021 рр., Університету митної справи та фінансів, та у 2022 р. для ДДПУ імені І. Франка, ВТЕІ КНТЕУ, НУБіПУ.

Інтегральний показник залежить від показників масштабу, темпів приросту бюджетного фінансування, власного капіталу і фінансових результатів, наявності дефіциту бюджету, коливання інших показників. Важливим показником є індикатор реакції на ціновий фактор (упущено за відсутності вихідної інформації), адже розрив між вартістю навчання студента-бюджетника, контрактника та індикативною собівартістю суттєво впливають на доходи університетів. Зміна масштабу неоднозначно впливає на інтегральний показник, а тому для економічних університетів показник масштабу не є визначальним чинником, а більшою мірою визначальною є його структура і вартість навчання. Високий рівень фінансової гнучкості досягається через приріст контингенту, значну частку бюджетного фінансування, показники масштабу і вартості студента-бюджетника.

Значні коливання інтегрального показника фінансової гнучкості для більшості ЗВО свідчать про недостатній рівень фінансового менеджменту, адже із розширенням фінансової автономії університетський менеджмент недостатньо уваги приділяє плануванню та фінансовому забезпеченню, як наслідок – різкі коливання показників, наявність дефіциту бюджету, значна частка у витратах витрат

на оплату праці, наявність від'ємного чистого грошового потоку тощо. Найбільш вагомим індикатором, що впливає на фінансову гнучкість і стійкість університетів, є обсяг і структура контингенту, який у період пандемії та війни в Україні значно скоротився в регіональних ЗВО. Враховуючи те, що фінансування українських ЗВО прив'язане до контингенту, це суттєво вплинуло на їх фінансове забезпечення. Зазначені тенденції порушують фінансову рівновагу ЗВО та знижують рівень фінансової гнучкості в умовах кризи.

Отже, фінансова гнучкість університету визначається не лише кількісними показниками, а й якісними, здатністю університетського менеджменту приймати рішення щодо формування затребуваних ціннісних пропозицій в умовах адаптації та невизначеності. Прийняття рішень здійснюється під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, що розподіляються на результативні (прямі, опосередковані) та поведінкові [31]. Саме поведінкові фактори значно впливають на рівень фінансової гнучкості, з них можна виокремити ефективність університетського менеджменту, здатність до продуктивної взаємодії із стейкхолдерами, академічну репутацію, якість організації діяльності в період адаптації до COVID-19, ірраціональність очікувань, мотивацію потенційних здобувачів, регіональний фактор, ефект масштабу, розташування університету тощо. Зокрема, чутливими до кризи є більшою мірою регіональні ЗВО, порівняно з центральними.

Фінансова гнучкість університетів в умовах адаптації до COVID-19 та війни має різні прояви відносно бюджетного і приватного фінансування. Українські ЗВО фінансуються переважно за кошти бюджетних асигнувань, які залежать від контингенту студентів та показників діяльності, що знижує рівень фінансової гнучкості, яка проявляється через здатність ЗВО стримувати та оптимально розподіляти витрати. Щодо приватного фінансування, то його частка в ЗВО коливається від 17 до 72 %, водночас зростання цієї частки притаманно для економічних університетів, що ставить певні виклики перед ЗВО, оскільки задля збереження сталих позицій і забезпечення розширеного відтворення потрібно підтримувати лідерні позиції на ринку освітніх послуг, надавати якісні освітні послуги.

Результати практичної апробації показали, що визначальними індикаторами, які впливають на фінансову гнучкість університетів, є зміна обсягу і структури контингенту не лише відносно бюджетного і приватного фінансування, а й у розрізі спеціальностей, зі врахуванням цінового фактора (вартості навчання студента-бюджетника та ціни контракту). Так, за результатами аналізу було виявлено, що скорочення контингенту та зміна структури фінансування по-різному впливають на зміну інтегрального показника фінансової гнучкості для різних груп університетів, що обумовлено переліком спеціальностей та їх вартістю.

Проявом фінансової гнучкості університетів є здатність генерувати власні доходи, формувати ціннісні пропозиції, взаємодіяти з бізнес-середовищем, швид-

ко реагувати й адаптуватися до кризових умов діяльності, реалізувати бізнес-моделі ЗВО, діяти за нових умов розвитку.

Запропоновано методичний інструментарій оцінювання фінансової гнучкості університету в умовах адаптації до COVID-19, який враховує ознаки та прояви фінансової гнучкості, виокремлює чотири групи показників із визначенням індикаторів їх оцінки: чутливості, оперативності, маневреності, економічності. Методичний інструментарій апробовано на основі вибірки університетів, розраховано показники фінансової гнучкості, визначено інтегральний показник зі врахуванням наслідків впливу (зміна структури фінансування, контингент студентів, фінансові результати (профіцит / дефіцит)).

1.3. Виклики і можливості стратегічного фінансового планування університетів

Вектором розвитку сучасного закладу вищої освіти є стратегія, що визначає місію та стратегічні напрями її досягнення. Стратегія університету визначає довгострокові орієнтири розвитку, концепцію, ідеологію, послідовний план діяльності в межах стратегічних пріоритетів розвитку для забезпечення конкурентоспроможних позицій на ринку освітніх послуг та стійкості в умовах невизначеності. Основою стратегії є довгострокове планування ключових напрямів діяльності, невід'ємним складником якого є стратегічне фінансове планування. Довгострокове фінансове планування реалізується в закладах вищої освіти не повною мірою, оскільки вони залежать від бюджетного фінансування, і не можуть точно прогнозувати потенційні набори абітурієнтів. Наразі актуальність цієї проблеми посилюється через порушення фінансової стійкості закладів вищої освіти, що обумовлено як новою парадигмою вищої освіти, кризою COVID-19, війною в Україні тощо.

У науковій спільноті питання стратегічного фінансового планування досліджено опосередковано, що обумовлено залежністю закладів вищої освіти від бюджетного фінансування, невизначеністю набору потенційних абітурієнтів та іншими викликами.

О. Marukhlenko [32] визначає інструменти стратегічного управління (KPI, Activity-based management, Balanced scorecard, Benchmarking, Core competence, Corporate venturing, Stakeholder theory, Excellence, Model EFQM), які показують інтеграцію фінансового планування в стратегію HEIs. К. Charles, J. H. Sussman, і К. S. Randa [33] визначають, що стратегічне фінансове планування невід'ємно пов'язане з оперативними планами, допомагає прогнозувати фінансові ризики, гнучко реагувати й адаптуватися до мінливих умов зовнішнього середовища. Водночас науковці визначають стадії зрілості фінансового планування, оцінюють

чи можливість / умови переходу на вищий рівень, обґрунтовують стратегічні кроки до фінансового планування, як-от аналітичний фундамент, дані для оцінки та вибору портфеля можливостей, встановлення цілей і моніторинг ефективності [34].

Р. Сторрег, досліджуючи фінансове планування в університетах Великобританії, наводить **гіпотези фінансової стратегії**, що обґрунтовують зв'язки між прогнозованою кількістю студентів і точністю складання бюджетів, між фінансовою стійкістю та точністю бюджетування; між бюджетуванням та значним бюджетним контролем, що призводить до незначного бюджетного дефіциту / профіциту та ін. [35, с. 67–68]. Такий підхід дає змогу зробити висновок, що фінансове планування повинно враховувати стратегічні пріоритети розвитку університету, потенціал щодо кількості зарахувань студентів, жорсткий контроль виконання. Проте є ризик викривлення планових доходів та витрат задля досягнення очікуваних результатів, маніпулювання залишками чистого грошового потоку.

Запровадження стратегічного планування в ЗВО передбачає орієнтацію на результат, підвищення ефективності через поєднання під час стратегічного планування показників ефективності і результативності. Проте університети часто формалізовано підходять до процесу управління результативністю задля дотримання нормативної бази, не підвищуючи ефективність використання ресурсів, зокрема фінансових. L. Biondi, S. Russo доводять необхідність інтеграції бюджетного планування у стратегічне для визначення обсягу фінансових та інших ресурсів і досягнення стратегічних цілей [36].

Іспанські науковці A. López-Alcarria, M. D. Poza-Vílches, T. Pozo-Llorente, досліджують вплив цілей сталого розвитку як складник стратегічного планування, що реалізується в моделях управління державних університетів [37]. Стратегічне планування забезпечує гнучкість управління і здатність до адаптації університетів, гармонійно поєднує поточне і довгострокове планування за умови одночасних ризиків та супротивів реалізації планів. Стратегічні зміни університетів залежать від гнучкості стратегічного планування зі врахуванням впливу зовнішніх та внутрішніх факторів, стейкхолдерів і місії університету [38].

Наукова спільнота опосередковано досліджує інструменти стратегічного фінансового планування університетів, що обумовлено невизначеністю і залежністю від сукупності різноманітних чинників, що впливають і на процес планування, і на фінансову стійкість університетів [39]. Тому доцільно визначити виклики і можливості університетів у процесі стратегічного фінансового планування (рис. 1.14).

Рисунок 1.14. Виклики і можливості стратегічного планування в університетах [40]

Стратегічне фінансове планування в університетах обумовлене такими викликами:

1. *Прагматизм:* у фінансовому плануванні може породжувати конфлікт інтересів академічної спільноти щодо доцільності реалізації освітніх програм, існування факультетів / інститутів, структурних підрозділів тощо. Це пов'язано з тим, що наразі більшість університетів не оцінюють ефективність реалізації окремих освітніх програм, а компенсують збитки через більш прибуткові або через кошти спеціального фонду.

2. *Залежність від бюджетного фінансування* змушує перейти до стратегічного фінансового планування, що пов'язано зі скороченням контингенту, зміною бюджетної політики фінансування освітньої діяльності, зміною пріоритетів бюджетного фінансування окремих спеціальностей та врахування показників діяльності закладів вищої освіти в динаміці. Короткострокове планування спрямоване на реалізацію операційних потреб, що пов'язані з фінансуванням фонду оплати праці працівників, який займає значну частку бюджету, адміністративними витратами, комунальними платежами, електроенергією, орендою тощо. Часто не враховуються капітальні інвестиції, спрямовані на зміцнення конкурентоспроможності університету, як результат досягнення стратегічних цілей розвитку.

3. *Посилення конкуренції на ринку освітніх послуг* динамічно інтегрується з локального на міжнародний рівень, що проявляється в результатах рейтингування, підвищення рівня фінансової автономії, здатності комерціалізувати освітні та наукові продукти, отримувати гранти та реалізовувати міжнародні проекти.

Конкуренція змушує університети розробляти стратегії, гнучко реагувати на виклики освітнього середовища та адаптуватися до змін, якість стратегічного планування як результат проявляється у фінансових показниках.

4. *Складність стратегічного фінансового планування* визначається мінливістю доходів і витрат університетів у довгостроковому періоді, що пов'язано зі змінами наборів студентів, їх структурою, ціною за навчання, здатністю створювати нові, затребувані ринком освітні програми, зміною вартості операційних витрат, їх розподілом та іншими чинниками зовнішнього та внутрішнього середовища.

5. Вагомим викликом для університетів є відсутність сучасної *диджиталізації фінансових процесів*. Фінансове планування відбувається практично в ручному режимі, що потребує значних затрат часу, праці, залучення значної кількості працівників. Неможливо швидко сформувати аналітику, внести корективи у планові показники, оцінити різні сценарії розвитку закладу вищої освіти. Водночас диджиталізація – це можливість вийти на новий рівень фінансового планування, зробити його гнучким, комфортним та багатофункціональним, що дасть змогу приймати правильні фінансові рішення в мінливих умовах.

6. *Здатність поєднувати фінансову стратегію з ключовими показниками ефективності* дає змогу узгодити стратегічні й тактичні цілі з ключовими показниками ефективності структурних підрозділів, науково-педагогічного персоналу та фінансовими ресурсами, необхідними для їх реалізації.

Виклики, що стоять перед університетами в процесі стратегічного фінансового планування, створюють можливості, що позитивно впливають на рівень конкурентоспроможності та забезпечення сталого розвитку закладів вищої освіти. Ключовими можна визначити такі можливості:

1. *Досягнення стратегічних цілей*. Кровоносною системою будь-якої установи є фінанси, тому саме узгодженість місії та стратегії університету з фінансовою стратегією дає змогу реально оцінити наявні і потенційні фінансові ресурси задля досягнення очікуваних результатів, диверсифікувати джерела фінансування, збільшити доходи та раціонально розподілити наявні ресурси задля забезпечення розширеного відтворення.

2. *Гнучкість фінансового планування* забезпечує вчасну реакцію фінансового менеджменту університету на обсяг і динаміку доходів, стимулювання грошових потоків, стримування витрат та формування оптимальної їх структури залежно від впливу зовнішнього та внутрішнього середовища. Гнучкість сприяє збалансуванню доходів і видатків університету через прийняття раціональних фінансових рішень.

3. *Диверсифікація джерел фінансування* позитивно впливає на фінансову стійкість університету та є складником конкурентоспроможності. Наразі здатність університетів створювати й комерціалізувати ціннісні пропозиції (освітні

програми, тренінги, сертифікатні освітні програми, професійні курси тощо), отримувати додаткове фінансування від грантової, проєктної, наукової діяльності, забезпечувати синергію бізнесу, освіти та науки є результатом стратегічного фінансового планування.

4. *Підвищення конкурентоспроможності* позитивно впливає не лише на імідж університету, а й на розвиток партнерських зв'язків, збільшення контингенту, створення ціннісних пропозицій на замовлення стейкхолдерів, комерціалізацію освітньої та наукової діяльності тощо. Усе це обумовлює генерування доходів університету та є інструментами стратегічного фінансового планування.

5. *Диджиталізація стратегічного фінансового планування* – це можливість гнучкого прийняття правильних фінансових рішень, можливість впроваджувати бізнес-моделі, моделювати значення фінансових показників відповідно до визначених параметрів, застосовувати ефективні інструменти прийняття фінансових рішень тощо.

6. *Забезпечення фінансової стійкості в довгостроковому періоді* проявляється у здатності університету формувати позитивний фінансовий простір шляхом створення ціннісної пропозиції через впровадження економічної моделі розвитку, збільшення і диференціацію доходів, зменшення залежності від бюджетного фінансування, раціонального розподілу ресурсів, підтримання прийняттого рівня ліквідності і платоспроможності, здатність гнучко реагувати на зміни попиту на освітні послуги, дослідження, приймати гнучкі та ефективні рішення задля забезпечення поточної діяльності та стратегічних напрямів розвитку університету [41].

7. *Інтеграція стратегічного і фінансового планування* відбувається завдяки узгодженню функціональних стратегій із фінансовою, адже забезпечення достатнього рівня фінансування планів розвитку університету є однією з умов їх реалізації.

Отже, складником стійкості університету є наявність стратегічного планування, що під час трансформації вищої освіти реалізується в умовах невизначеності. Успішна реалізація стратегії університету залежить від наявності і ступеня інтеграції фінансової стратегії. Наразі заклади вищої освіти недостатньо уваги приділяють стратегічному фінансовому плануванню, більше концентруючись на оперативних планах. Це пов'язано із викликами, з якими стикаються університети, та неефективним фінансовим менеджментом, залежністю від бюджетного фінансування. Визначення та обґрунтування викликів стратегічного фінансового планування дає змогу усвідомити проблеми, перешкоди і невизначеність умов, із якими стикаються заклади вищої освіти у процесі фінансового планування. Здатність протистояти викликам і досягати стратегічних цілей розвитку створює можливості, що позитивно впливають на конкурентні позиції закладів вищої освіти та їх здатність функціонувати в довгостроковому періоді.

Список використаних джерел

1. Kosovac A., Logan T. Resilience: Lessons to be learned from safety and acceptable risk. *Journal of Safety Science and Resilience*. 2021. Vol. 2, iss. 4. P. 253–257. DOI: 10.1016/j.jnlssr.2021.10.002.
2. Martin-Breen P., Anderies J. M. Resilience: A literature review. 2011. URL: <https://open-docs.ids.ac.uk/pendocs/handle/123456789/3692>
3. Rocha J., Lanyon C., Peterson G. D. Upscaling the resilience assessment through comparative analysis. *Global Environmental Change*. 2021. Vol. 72. DOI: 10.1016/j.gloenvcha.2021.102419.
4. Folke C. Resilience (Republished). *Ecology and Society*. 2016. Vol. 21, № 4. P. 44. DOI: 10.5751/ES-09088-210444.
5. Pereira C. R., Da Silva A. L. Key organisational factors to building supply chain resilience: A multiple case study of buyers and suppliers. *Journal of Operations and Supply Chain Management*. 2015. Vol. 8, № 2. P. 77–95.
6. Towards A Theoretical Integration of Sustainability: A Literature Review And Suggested Way Forward, The Clute Institute / J. Bateh, D. H. Horner, U. A. Broadbent, D. Fish. *Journal of Sustainability Management*. 2015. Vol. 2, № 1. P. 35–41.
7. Юрчишена Л. Теоретичні засади фінансової стійкості університетів. *Вісник економіки*. 2022. Вип. 1. С. 22–37. DOI: 10.35774/visnyk2022.01.022.
8. Estermann T., Pruvot E. B. Financially Sustainable Universities II: European universities diversifying income streams. Brussels: EUA. 2011. URL: <https://www.eua.eu/resources/publications/405:financially-sustainable-universities-ii-european-universities-diversifying-income-streams.html>
9. Changing the Accounting System to Foster Universities' Financial Sustainability: First Evidence from Italy / F. Di Carlo, G. Modugno, T. Agasisti, G. Catalano. *Sustainability*. 2019. № 11(21): 6151. DOI: 10.3390/su11216151.
10. Garland M. How vulnerable are you? Assessing the financial health of England's universities. *Perspectives*. 2020. № 24(2). P. 43–52. DOI: 10.1080/13603108.2019.1689374.
11. Searing E. A. M., Wiley K. K., Young S. L. Resiliency tactics during financial crisis: The nonprofit resiliency framework. *Nonprofit Management and Leadership*. 2021. Vol. 32, iss. 2. P. 179–196. DOI: 10.1002/nml.21478.
12. Chikoto G. L., Ling Q., Neely D. G. The adoption and use of the Hirschman–Herfindahl Index in nonprofit research: does revenue diversification measurement matter? *Voluntas*. 2016. № 27(3). P. 1425–1447. DOI: 10.1007/s11266-015-9562-6.
13. The integration between financial sustainability and accountability in higher education institutions: an exploratory case study / A. Almagtomea, A. Shakerb, Q. Al-Fatlawic, H. Bekheetd. *Integration*. 2019. № 8(2). P. 202–221.
14. Leon P. Four Pillars of Financial Sustainability. 2001. URL: <https://www.innovation-policyplatform.org/system/files/four-pillars-financial-sustainability-tnc.pdf>
15. Alshubiri F. N. Analysis of financial sustainability indicators of higher education institutions on foreign direct investment: Empirical evidence in OECD countries. *International Journal of Sustainability in Higher Education*. 2021. Vol. 22, № 1. P. 77–99. DOI: 10.1108/IJSHE-10-2019-0306.
16. Kharusi S. Al, Rama Murthy S. Y. Financial sustainability of private higher education institutions: the case of publicly traded educational institutions. *Investment Management and Financial Innovations*. 2017. Vol. 14, iss. 3. P. 25–38. DOI: 10.21511/imfi.14(3).2017.03.

17. A BUFDG Guide to Understanding University Finance. 2021. P. 118. URL: <https://www.bufdg.ac.uk/ViewDocument.aspx?t=1&ID=12141&GUID=2e7095c2-00bf-4107-b9bc-0a4485694489&dl=1>
18. Lapovsky L. *The Higher Education Business Model Innovation and Financial Sustainability*. December 25, 2014. URL: http://agb.org/sites/default/files/legacy/2014_nct_tiaa_cref.pdf
19. Юрчишена Л. В. Формування нової парадигми вищої освіти: драйвери та економічна модель університетів. *Економіка і організація управління*. 2021. № 2(42). С. 142–152.
20. Юрчишена Л. Теоретичні засади фінансової стійкості університетів. *Вісник економіки*. 2022. Вип. 1. С. 22–37. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.022>.
21. Видатки на освіту. *Міністерство фінансів України: офіційний сайт*. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/the-reform-of-education>
22. Юрчишена Л. В. Методологічний підхід до оцінки поточної фінансової стійкості закладів вищої освіти. *Економіка і організація управління*. 2022. № 4. С. 96–108. DOI: 10.31558/2307-2318.2022.4.11.
23. Лактіонова О. Гнучкість фінансової системи: методологія, оцінка та вектори забезпечення: монографія. Вінниця: 2016. 400 с.
24. Ang J., Smedema A. Financial Flexibility: Do firms Prepare for Recession? *Journal of corporate Finance*. 2011. Vol. 17, iss. 3. P. 774–787. DOI: 10.1016/j.jcorpfin.2011.02.001.
25. Gamba A., Triantis A. The Value of Financial Flexibility. *Forthcoming Journal of Finance*. 2008. Vol. 63, iss. 5. DOI: 10.1111/j.1540-6261.2008.01397.
26. Mensah Y. M., Werner R. Cost efficiency and financial flexibility in institutions of higher education. *Journal of Accounting and Public Policy*. 2003. Vol. 22, iss. 4. P. 293–323. DOI: 10.1016/S0278-4254(03)00036-X.
27. Islam R., Wang M., Dewri L. Financial Flexibility – A Synthesis of Literature Review. *International Journal of Accounting and Financial Reporting*. 2019. Vol. 9, № 1. P. 245–256. DOI: 10.5296/ijaf.v9i1.13195.
28. Fahlenbrach R., Rageth K., Stulz R. M. How Valuable Is Financial Flexibility when Revenue Stops? Evidence from the COVID-19 Crisis. *The Review of Financial Studies*. 2020. Vol. 34, iss. 11. P. 5474–5521. DOI: 10.1093/rfs/hhaa134.
29. Yurchyshena L., Laktionova O. Financial flexibility of universities in adaptation to COVID-19 challenges. International Scientific and Practical Conference «Sustainable Development in the Post-Pandemic Period» (SDPPP-2021). November 9–10, 2021. Vol. 126. Tallinn, Estonia. DOI: 10.1051/shsconf/202112608003
30. Міністерство фінансів України: офіційний сайт. URL: <https://mof.gov.ua/uk/previous-years-budgets>
31. Shaulska L., Yurchyshena L., Popovskiy Y. Using MS Power BI tools in the university management system to deepen the value proposition. 11th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT'2021). 2021. P. 294–298. DOI: 10.1109/ACIT52158.2021.9548447.
32. Марухленко О. В. Стратегічне планування у вищих освітніх закладах. *Відкрите освітнє середовище сучасного університету: науковий журнал / Київський університет імені Бориса Грінченка*: Київ, 2017. № 3. С. 256–265. DOI: 10.28925/2414-0325.2017.3.256.e65.
33. Strategic planning of financial policies in support of private universities to develop the higher education system and achieve the objectives of sustainable development in Egypt / F. Ezat,

A. Alsaman, E. Lamia, B. Kamel. *Journal of Environmental Science*. 2018. Vol. 42, iss. 1. P. 385–414. DOI: 10.21608/jes.2018.21846.

34. Charles K., Sussman J. H., Randa K. S. 3 strategic steps for successful financial planning in higher ed. February 14, 2020. URL: <https://www.ecampusnews.com/2020/02/14/3-strategic-steps-for-successful-financial-planning-in-higher-ed/2/>

35. Cropper P. Budgeting and Financial Planning in UK Universities: Accuracy, Caution and Control in an Era of Financialisation. *Doctoral thesis, University of Huddersfield*. 2018. URL: <http://eprints.hud.ac.uk/id/eprint/34792/>

36. Biondi L., Russo S. Integrating strategic planning and performance management in universities: a multiple case-study analysis. *J Manag Gov*. 2022. DOI: 10.1007/s10997-022-09628-7.

37. López-Alcarria A., Poza-Vilches M. D., Pozo-Llorente T. Socio-Corporate Impact of the Sustainable Development Goals in Higher Education. *Innovative Perspectives on Corporate Communication in the Global World*. 2021. 28 p.

38. Zhou F. Managing strategic change in chinese universities in the transition from elite to mass system of higher education: taking guangdong university of foreign studies as an example. *Asian journal of management sciences & education*. 2016. Vol.5(2). P. 118–134.

39. Юрчишена Л. В. Чинники забезпечення фінансової стійкості університетів в умовах пандемії та військової агресії РФ. *Освітня аналітика України*. 2022. № 2(18). С. 23–34. DOI: 10.32987/2617-8532-2022-2-23-34.

40. Yurchyshena L. Strategic financial planning of universities: challenges and opportunities. *ICSPM 2022 – 7 th International Conference Management strategies and Policies in the Contemporary Economy* (7th edition), June 9–10, 2022, Молдова.

41. Юрчишена Л. Теоретичні засади фінансової стійкості університетів. *Вісник економіки*. 2022. Вип. 1. С. 22–37. DOI: 10.35774/visnyk2022.01.022.

РОЗДІЛ 2

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

Волкова Н. І., канд. екон. наук, доц.

2.1. Фінансова стійкість банківської системи як запорука надійності фінансового ринку

Бойко В. М., Волкова Н. І.

У сучасних умовах важливим фактором економічного зростання держави є наявність розвинутого фінансового ринку, який повинен мати розгалужену інфраструктуру. Проте в Україні через повільні темпи розвитку небанківського фінансового сектора, основне завдання якого – забезпечення економіки довгостроковими фінансовими ресурсами, саме на банківську систему було покладено виконання низки функцій та завдань фінансового ринку. Банки стали чи не єдиним універсальним інструментом посередництва в Україні, оскільки мають змогу виконувати більшість операцій на фінансовому ринку. Тому банківські установи мають бути фінансово стійкими, стабільними та надійними, забезпечувати фінансову стійкість банківської системи як основи економіки держави.

Сучасний фінансовий ринок характеризується мінливістю, або волатильністю, що стала звичним явищем та однією з його ознак. Висока волатильність фінансового ринку змушує шукати різноманітні способи мінімізації цінових ризиків та забезпечення фінансової стійкості банківської системи через використання ефективного управління, оскільки для банківської системи характерна чутливість до змін (тобто до впливу екзогенних та ендогенних факторів).

Для розуміння сутності поняття «волатильність» необхідно розглянути його більш конкретно, з погляду вітчизняних та іноземних науковців.

Волатильність походить від французького *volatile*, яке походить від латинського *volatilis*, і визначається як «летючий», «швидкий». Ще одним варіантом перекладу поняття «волатильність» із французької є «із завищеною ціною» [1].

Проблема сутності поняття «волатильність» та його ознак в економічній літературі розглядається у працях українських та іноземних вчених. Дослідженням сутності поняття «волатильність» та методів її аналізу займалися такі українські науковці: М. Ю. Абрамчук [2], Л. Б. Долінський [4], О. О. Захаркін [2; 3], Л. С. Захаркіна [3], І. Б. Івасів [5], В. А. Мельник [6], І. І. Благун [7] та інші. Серед іноземних науковців визначенням сутності волатильності та її ознак займалися G. E. P. Vox, G. M. Jenkins, G. C. Reinsel, G. M. Ljung [8] і характеризували волатильність випадковим відхиленням деякої величини від її тренду.

У працях О. О. Захаркіна та М. Ю. Абрамчук [2; 3] волатильність висвітлюється як характеристика мінливості фінансових результатів використаного інструмента. Л. Б. Долінський [4] проводив дослідження волатильності із застосуванням методів кореляційно-регресійного аналізу.

І. Б. Івасів [5] розглядає волатильність як показник, що характеризує стандартне відхилення (норму мінливості) та є першочерговим інструментом для здійснення оцінки фінансових ризиків на ринку.

Відповідно до Постанови Правління Національного банку України Про методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків» волатильність (англ. – *volatility*) визначається як ступінь мінливості значення індикатора, змінної, параметра [9].

І. І. Благун [7] виокремлює такі види волатильності:

- стохастична, яка притаманна саме фінансовому ринку;
- імпліцитна (неявна, але впізнавана) й експліцитна (явна, виражена), що характерна для операцій із фінансовими активами;
- усвідомлена та непрогнозована;
- волатильність перетікання як вид, притаманний різним сегментам фінансового ринку.

Отже, волатильність є діапазоном того, наскільки певний показник має здатність до флуктуації, тобто відхилення від значення величини. Існують різноманітні тлумачення волатильності і розуміння цього поняття, що залежать від сфери його застосування та мети дослідника чи суб'єкта фінансового ринку. Проте вплив волатильності фінансового ринку на всі інші сектори економіки, зокрема на банківський сектор, є очевидним і потребує подальшого дослідження.

Банківський сектор держави відіграє важливу роль у формуванні економічних відносин між суб'єктами фінансового ринку. Цей процес обумовлюється тим, що саме банківські установи в Україні є одним із найважливіших елементів структури економіки щодо організації руху фінансових потоків [10]. Однак кризові явища, які спостерігаються сьогодні в економіці не лише України, а й усього світу, пов'язані з пандемією COVID-19, здійснюють очевидний вплив на банківську систему. Тому банківські установи постають перед проблемами, вдале вирішення яких залежить від фінансового стану, рівня фінансової стійкості, наявності дієвого механізму протидії ризикам та ефективності роботи менеджменту. Забезпечення відповідності цих параметрів вимогам регулятора стане запорукою конкурентоспроможності, надійності та результативності діяльності банківських установ як частини банківської системи держави, і передрікає її подальший успішний розвиток.

Власне в ефективному функціонуванні банківської системи динамічно й активно проявляються всі позитивні і негативні явища, що відбуваються в еконо-

міці, оскільки система характеризується чутливістю. Банківська система виступає цілісним механізмом, що взаємодіє з іншими системними структурами фінансового ринку, а також як його підсистема, утворює більш загальне об'єднання – економічну систему [11].

Поняття «банківська система» є багатогранним, тому в економічній літературі його сутність і проблематика розглядається багатьма науковцями. У таблиці 2.1 розглянуто сутність поняття банківської системи з погляду українських дослідників.

Таблиця 2.1 – Визначення сутності поняття «банківська система»

Автори	Сутність поняття
С. Г. Арбузов [12]	Банківська система – це сукупність різноманітних видів банків та банківських інститутів у їх взаємозв'язку, які діють у тій чи іншій країні в певний історичний період
М. І. Савлук [13]	Банківська система – це законодавчо визначена, чітко структурована та субординована сукупність фінансових посередників, які здійснюють банківську діяльність на постійній професійній основі і функціонально взаємопов'язані в самостійну економічну структуру
Б. С. Івасів [14]	Банківська система – це сукупність банків, що функціонують у державі, визначаючи банківську систему як складову частину кредитної системи
Т. С. Смовженко [15]	Банківська система – це сукупність усіх банків країни (також центральний банк), у результаті взаємодії яких реалізується емісійний механізм і відбувається трансформація грошових ресурсів у масштабах усієї країни
А. М. Мороз [16]	Банківська система – це сукупність різних видів банків та банківських установ у їх взаємозв'язку, а також складова частина кредитної системи
О. В. Дзюблук [17]	Банківська система – це сукупність усіх банків країни, які взаємодіють між собою, підпорядковуючись установленим нормам і правилам ведення банківської справи, з метою забезпечення можливостей для ефективного грошово-кредитного регулювання економіки, кредитно-розрахункового обслуговування господарського обороту і стабільної діяльності банківських установ

Джерело: складено авторами на основі [12; 13; 14; 15; 16; 17]

Отже, у роботах сучасних українських дослідників існує чимало визначень поняття «банківська система». Тому можна зробити висновок, що банківська система характеризується сукупністю банківських установ та інших фінансово-кредитних установ під наглядом центрального банку, що є взаємопов'язаними та взаємозалежними, функціонують у певний період часу в окремій державі та загалом є частиною економічної системи.

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» [18], банківська система України, як держави з ринковою економікою, є дворівневою:

- перший рівень – центральний банк (Національний банк України);
- другий рівень – комерційні банки різних спеціалізацій та форм власності.

За допомогою такої структури банківської системи можливе найбільш ефективне її функціонування, оскільки центральний банк, відповідно до своїх повно-

важень, забезпечує стійкість національної валюти внаслідок реалізації своєї грошово-кредитної політики. Комерційні банки здійснюють обслуговування економічних суб'єктів – учасників фінансового ринку: фізичних та юридичних осіб, державних установ – відповідно до грошово-кредитної політики центрального банку держави.

Забезпечення фінансової стійкості дворівневою банківською системою можливе внаслідок досягнення рівноважного стану економіки, враховуючи постійну волатильність фінансового ринку – це складний процес. Тому виникає необхідність розглянути поняття стійкості в частині банківської системи.

Сутність поняття «стійкість» (*firmness, stability*), відповідно до банківської системи, полягає в можливості встояння банків до волатильності фінансового ринку та змоги виконувати власні зобов'язання в зазначені терміни [28].

Категорія «стійкість» вивчається багатьма науковцями у значенні стабільності (стійкої рівноваги). Хоча часто це поняття ототожнюють з іншими, схожими «стабільність» та «надійність», проте різниця все ж існує. Стабільність банківської системи – це динамічна характеристика, тобто та, що має здатність змінюватися в процесі діяльності, коли ж стійкість є безперервною якісною характеристикою. Фінансова стабільність у деяких джерелах трактується як відсутність нестабільності або ж фінансової кризи. Проте Г. Дж. Шиназі [19] визначає фінансову стабільність не тільки як відсутність кризи, а ще як стан, у якому всі механізми економіки працюють злагоджено та ефективно, і стимулюють її до економічного зростання.

Надійність трактується в економічній літературі, як здатність долати несприятливий вплив внутрішніх та зовнішніх факторів [20]. На нашу думку, стабільність та надійність – це ознаки стійкості. Тому розглянувши генезис цих понять, можемо безпосередньо перейти до розгляду поняття «фінансова стійкість банківської системи».

Проблематика забезпечення фінансової стійкості банківської системи України залишається актуальною темою для досліджень. Розрізняють кілька підходів до визначення змісту зазначеного поняття: системний та інституціональний підхід. Дослідженню сутності цього поняття та методів оцінки присвячені роботи багатьох українських науковців: Є. С. Гарбар [5, 21], І. Б. Івасів [5], А. О. Сінюк [22], О. Б. Жихор [23], В. В. Коваленко [24], І. М. Васькович [25], Ж. М. Довгань [26], Г. І. Спак [27], О. В. Дзюблюк [28], М. П. Федішин, А. В. Жаворонок, Н. О. Ковальчук [29]. Тому з метою визначення сутності поняття «фінансова стійкість банківської системи» розглянемо його з погляду представників системного підходу (див. табл. 2.2).

Таблиця 2.2 – Визначення сутності поняття «фінансова стійкість банківської системи»

Автори	Сутність поняття
Є. С. Гарбар [21]	Фінансова стійкість банківської системи – це ринкова категорія, що характеризує стан у ринковій сфері, яка забезпечує рух та подальші перспективи розвитку
А. О. Синюк [22]	Фінансова стійкість банківської системи передбачає здатність системи виконувати базові і нові функції незалежно від характеру зовнішнього впливу, зокрема на основі якісної зміни своєї структури
О. Б. Жихор [23]	Фінансова стійкість банківської системи – це здатність банківської системи держави виконувати всі свої функції в повному обсязі, зокрема й підвищення національної економіки загалом, та стабілізації гривні, під впливом зовнішніх (форс-мажорних) ситуацій та внутрішніх дестабілізуючих факторів
В. В. Коваленко [24]	Фінансова стійкість банківської системи – це здатність банківської системи у динамічних умовах ринкового середовища протистояти дії негативних зовнішніх та внутрішніх факторів, забезпечувати надійність збереження та повернення вкладів юридичних і фізичних осіб, захищати інтереси акціонерів та своєчасно виконувати власні зобов'язання з метою забезпечення фінансової безпеки держави
І. М. Васькович [25]	Фінансова стійкість банківської системи – це якісна й кількісна характеристика здатності системи трансформувати банківські ресурси (фінансові, трудові, інформаційні) та з максимальною ефективністю й мінімальним ризиком виконувати свої функції, витримуючи вплив зовнішніх і внутрішніх факторів
Ж. М. Довгань [26]	Фінансова стійкість банківської системи – це інтегральна характеристика, що відображає здатність банківської системи ефективно протидіяти негативним екстерналіям та інтегралам, а також можливість банківської системи швидко і з найменшими втратами подолати наслідки фінансової кризи шляхом застосування її адаптаційного механізму
Г. І. Спяк [27]	Фінансова стійкість банківської системи характеризує її можливість підтримувати нормативні значення, визначені системою фінансових індикаторів, незалежно від впливу зовнішніх та внутрішніх факторів середовища
О. В. Дзюблюк [28]	Фінансова стійкість банківської системи – це певний інтегральний показник, що характеризує спроможність системи та її складових економічних підсистем функціонувати і розвиватися відповідно до загально-економічного та соціально-політичного становища держави
М. П. Федішин, А. В. Жаворонок, Н. О. Ковальчук [29]	Фінансова стійкість банківської системи – це стан, у якому банківська система здатна задовільно виконувати такі функції: ефективно й безперервно забезпечувати часову та просторову трансформацію фінансових ресурсів; виявляти й оцінювати майбутні ризики з достатньою точністю та ефективно управляти ними; абсорбувати несподівані ризики і потрясіння фінансової системи і реальної економіки
МВФ [30]	Фінансова стійкість банківської системи – це стан, за якого механізми економіки для ціноутворення, розподілу та управління фінансовими ризиками (кредити, ліквідність, контрагенти, ринок тощо) функціонують настільки добре, що можуть сприяти результативності економіки

Джерело: складено авторами на основі [21; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 28; 29; 30]

Отже, фінансова стійкість банківської системи є важливою внутрішньою характеристикою, оскільки завдяки їй забезпечується життєдіяльність, функціональ-

ний стан, можливість розвитку та відновлення властивостей відповідно до обраної стратегії банківської системи, незважаючи на фактори внутрішнього та зовнішнього впливу. Надійність банківської системи напряму залежить від її стійкості тому, що надійною може бути лише та банківська система, що є стійкою, тобто має стабільну тенденцію до розвитку, довіру населення та стійку національну валюту. Надійність банків є основою надійності всієї банківської системи. Висока волатильність фінансового ринку впливає на фінансову стійкість, залишаючи її динамічною характеристикою, хоча варіація показників може бути нетотожною, однак має повторювати варіації мінливості фінансового ринку [5]. Адже фінансова стійкість має сенс лише тоді, коли присутня висока волатильність ринку.

Відобразимо дефініцію поняття «фінансова стійкість банківської системи», використовуючи когнітивну схему (рис. 2.1).

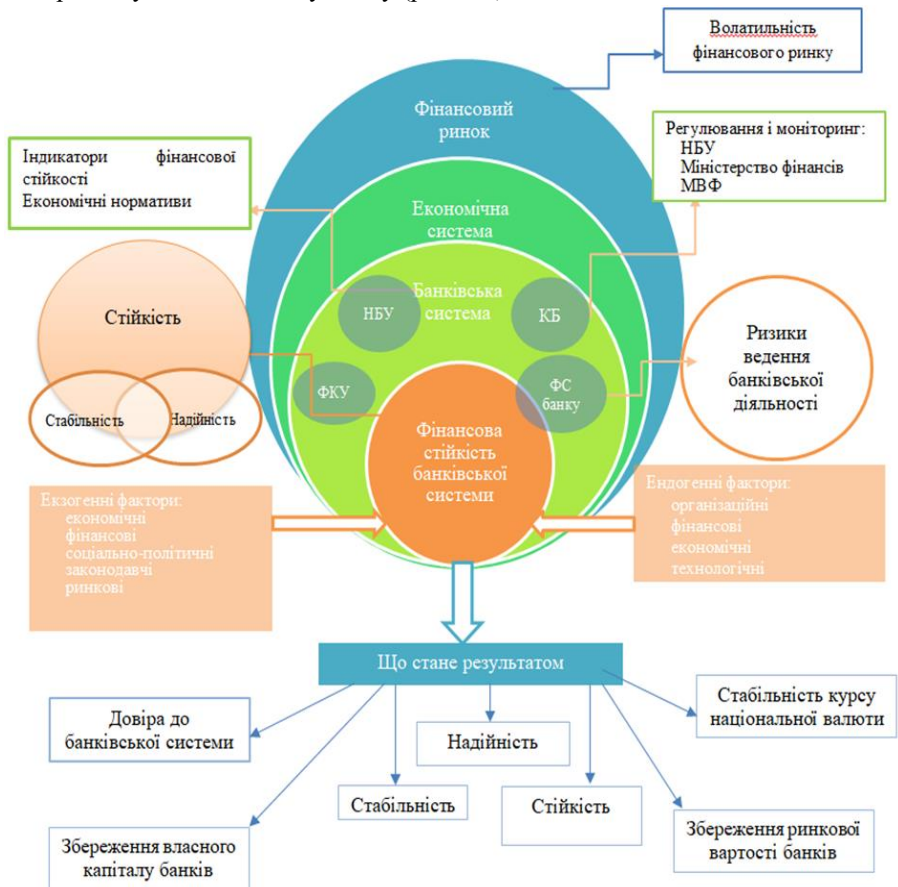

Рисунок 2.1. Когнітивна схема сутності поняття «фінансова стійкість банківської системи»

Ознаками фінансової стійкості банків в Україні є значення коефіцієнтів та нормативів, установлених НБУ для комерційних банків, тобто діапазон значень кожного показника, що дає змогу характеризувати виконання або невиконання вимог конкретної установи [5].

Здійснення моніторингу за виконанням банківськими установами відповідних вимог щодо фінансової стійкості покладено на Раду з фінансової стабільності і Комітет з питань грошово-кредитної політики та фінансової стабільності, що є робочим органом Ради НБУ [31]. Зазначені органи повинні виявляти ризики для фінансової стійкості та розробляють рекомендації для усунення загроз, які впливатимуть на фінансову і банківську системи [32].

За допомогою аналізу індикаторів фінансової стійкості можливо здійснити оцінку сильних та слабких сторін фінансової системи та внести зміни до макропруденційної політики, якщо це необхідно. Відповідно до визначення, яке надає НБУ, індикатори фінансової стійкості – це показники поточного фінансового стану і стійкості фінансових установ країни та її контрагентів щодо достатності капіталу, якості активів, прибутку та рентабельності, ліквідності та чутливості до ринкового ризику [33].

Також застосовуються й інші другорядні показники фінансової стійкості, алгоритм розрахунку та економічний зміст яких представлено в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3 – Економічний зміст та алгоритм розрахунку показників фінансової стійкості банків

Назва показника	Алгоритм розрахунку	Економічний зміст показника	Рекомендоване значення
Коефіцієнт «фінансового важеля»		Співвідношення зобов'язань (З) та капіталу банку (К). Характеризує спроможність банку залучати кошти на фінансовому ринку	У межах 1–20 %
Коефіцієнт надійності		Співвідношення капіталу (К) і зобов'язань (З) банку. Вказує на рівень залежності банку від залучених коштів	Не менше 5 %
Коефіцієнт мультиплікатора капіталу		Співвідношення активів (А) і акціонерного капіталу (Ка) банку. Характеризує ступінь покриття активів акціонерним капіталом	У межах 12–15 %
Коефіцієнт участі власного капіталу у формуванні активів		Достатність сформованого власного капіталу (К) в активізації та покритті різних ризиків	Не менше 10 %

Джерело: складено авторами на основі [34]

Усі перелічені вище показники необхідно розраховувати для оцінювання фінансової стійкості банків.

Ризик у банківській сфері – це імовірність того, що події, очікувані або неочікувані, можуть здійснювати негативний вплив на капітал або надходження

банку [9]. НБУ класифікує ризики в банківській сфері за категоріями, представленими в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4 – Класифікація ризиків у банківській сфері

Вид ризику	Характеристика
Кредитний ризик	можливий ризик для надходжень і капіталу, що виникає внаслідок неспроможності сторони, яка взяла на себе зобов'язання виконати умови фінансової угоди перед банком
Ринковий ризик	можливий ризик для надходжень і капіталу, що виникає внаслідок несприятливих коливань вартості цінних паперів за тими інструментами, які присутні в торговому портфелі
Ризик ліквідності	можливий ризик для надходжень і капіталу, що виникає внаслідок неспроможності банку виконати власні зобов'язання в домовлені терміни, з можливими втратами
Валютний ризик	можливий ризик для надходжень і капіталу, що виникає внаслідок несприятливих коливань курсів іноземних валют та цін на банківські метали
Ризик зміни процентної ставки	можливий ризик для надходжень і капіталу, що виникає внаслідок несприятливих змін процентних ставок
Операційно-технічний ризик	потенційний ризик для існування банку, що виникає внаслідок недоліків корпоративного управління, системи внутрішнього контролю або неадекватності інформаційних технологій і процесів оброблення інформації з погляду керованості, універсальності, надійності, контрольованості та безперервності роботи
Стратегічний ризик	можливий ризик для надходжень і капіталу, що виникає внаслідок неправильних управлінських рішень, неналежної реалізації рішень і неадекватного реагування на зміни в бізнес-середовищі
Ризик репутації	можливий ризик для надходжень і капіталу, що виникає внаслідок несприятливого сприйняття іміджу фінансової установи клієнтами, контрагентами, акціонерами (учасниками) або органами нагляду
Юридичний ризик	можливий ризик для надходжень і капіталу, що виникає внаслідок порушення або недотримання банком вимог законів, нормативно-правових актів, угод, прийнятої практики або етичних норм, а також через можливість двозначного їх тлумачення

Джерело: складено авторами на основі [9]

Аналіз ризиків як одна з функцій управління є безперервним процесом і має враховувати: зміни умов діяльності; нові продукти, послуги, процеси; майбутні плани [35]. Узагальнивши всю оброблену інформацію, нами розроблено організаційну модель управління фінансовою стійкістю банківської системи на мікрорівні та макрорівні (рис. 2.2).

Застосування цієї організаційної моделі забезпечить досягнення фінансової стійкості банківської системи на мікро- та макрорівні.

Мета розробленої організаційної моделі полягає в забезпеченні фінансової стійкості на макрорівні (на рівні банківської системи) та мікрорівні (на рівні окремого банку) задля можливості функціонування, сталого розвитку та створення умов для економічного зростання держави.

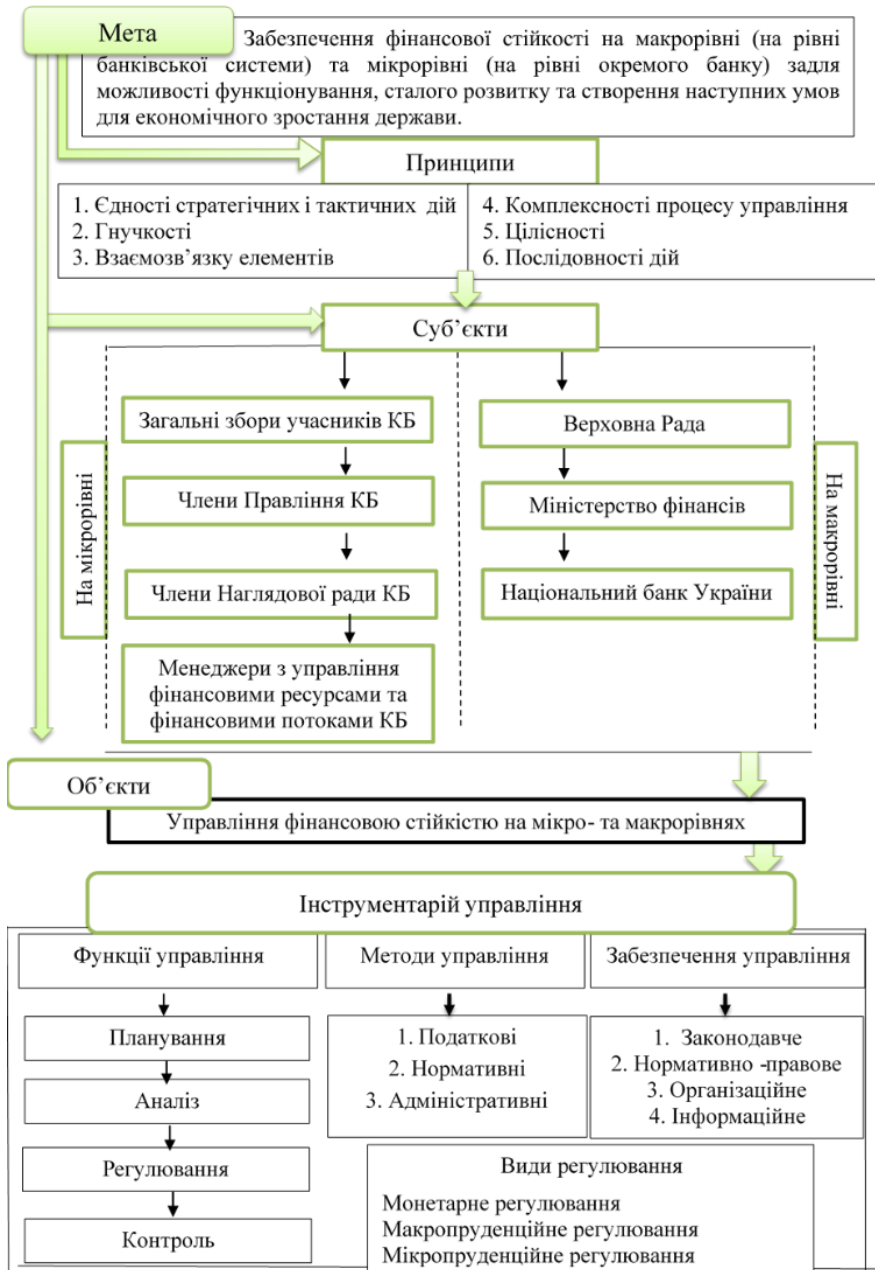

Рисунок 2.2. Організаційна модель управління фінансовою стійкістю банківської системи на мікрорівні та макрорівні
Джерело: складено авторами

Щоб реалізувати цю мету, необхідно застосувати такі принципи: єдності стратегічних і тактичних дій, гнучкості, взаємозв'язку елементів, комплексності процесу управління, цілісності та послідовності дій.

Було розглянуто такі суб'єкти управління:

- на макрорівні – Верховна Рада, Міністерство фінансів та Національний банк, які здійснюють управління фінансовою стійкістю банківської системи за допомогою законодавчого, нормативно-правового та організаційного інструментарію і функцій управління;
- на мікрорівні – загальні збори учасників КБ, члени Правління КБ, члени Наглядової ради КБ і менеджери з управління фінансовими ресурсами та фінансовими потоками КБ, які здійснюють безпосереднє управління фінансовою стійкістю конкретного комерційного банку.

Об'єктами управління було визначено фінансову стійкість на мікрорівні (рівні конкретного комерційного банку) та макрорівні (рівні банківської системи).

Для досягнення поставленої мети, на нашу думку, необхідно застосувати такі засоби управління:

1. Функції управління: планування, аналіз, регулювання і контроль.
2. Методи управління: податкові, нормативні та адміністративні.
3. Забезпечення управління: законодавче, нормативно-правове, організаційне та інформаційне.
4. Види регулювання: монетарне регулювання, макропруденційне регулювання, мікропруденційне регулювання.

Отже, дослідженням сутності поняття «волатильність» займалися чимало науковців, які характеризують волатильність, як відхилення певного показника від його середнього значення. Висока волатильність фінансового ринку в сучасних умовах зумовлена кризовими явищами у світовій економіці та здійснює очевидний вплив на фінансову стійкість банківської системи кожної держави. Волатильність можна вважати характеристикою стану банківської системи, а ще такими характеристиками є стійкість, стабільність та надійність. Поняття «стабільність» і «надійність» у банківській сфері стали одними з ключових характеристик стійкості. Під час дослідження фінансову стійкість банківської системи було визначено, як категорію, що характеризується спроможністю підтримувати нормативні значення, встановлені системою, незалежно від впливу ендогенних та екзогенних факторів. Розроблена нами організаційна модель управління фінансовою стійкістю банківської системи узагальнює та систематизує оброблену інформацію стосовно теоретичних досліджень фінансової стійкості банківської системи на мікрорівні та макрорівні. Банківські установи як основа банківської системи доволі часто стикаються з новими проблемами, які ставлять їх фінансову стійкість під загрозу. Тому виникає потреба у здійсненні подальшого аналізу їх фінансової стійкості.

У сучасних умовах забезпечення фінансової стійкості банківської системи можливе внаслідок вчасного встановлення вектора її розвитку, тому виникає необхідність у проведенні аналізу сучасного стану банківського сектору, фінансової стійкості банківської системи через оцінку низки показників: економічних нормативів регулювання діяльності комерційних банків та індикаторів фінансової стійкості.

Банківський сектор України зазнає постійних змін, які пов'язані зі змінами в середовищі функціонування. У таблиці 2.5 наведено основні показники стану банківського сектору України протягом 2018–2022 років.

Таблиця 2.5 – Основні показники стану банківського сектору України протягом 2018–2022 рр.

№	Показник	Роки				Темпи зростання / спаду, %	
		01.01.2019	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2023	2021 / 2020	2023 / 2021
1	Кількість діючих банків, із них:	77	75	73	67	-2,6	-8,2
1.1	З іноземним капіталом	37	35	33	30	-5,4	-9,0
1.2	з них зі 100 % іноземним капіталом	23	23	23	22	0	-4,3
2	Активи, млн грн	1 359 703	1 493 298	1 822 814	2 353 592	+22	+29
3	Кредитний портфель, млн грн	1 118 860	1 033 539	963 664	1 036 129	-6,76	+7,5
4	Резерви за активними операціями банків, млн грн	556 445	492 229	375 459	368 091	-23,7	-2,0
5	Капітал, млн грн	154 960	199 921	210 640	218 549	+5,36	+3,8
6	Зобов'язання, млн грн	1 204 743	1 293 377	1 612 174	2 135 043	+24,65	+32,4
7	ROA, %	1,69	4,26	2,54	1,18 %	-40,4	-53,5
8	ROE, %	14,67	33,45	19,97	10,91 %	-40,3	-45,4

Джерело: складено авторами на основі [36]

Установлено, що в період 2018–2022 рр. кількість діючих банків скоротилася з 77 установ станом на 01.01.2019 р. до 67 установ станом на 01.01.2023 р. Такі зміни пов'язані з політикою НБУ стосовно «очищення» банківської системи та з кризовими явищами в економіці, пов'язаними з пандемією COVID-19 та російською агресією. Активи банків мають тенденцію до зростання на 22 % станом на 01.01.2021 р., порівняно з 01.01.2020 р., і на 29 % станом на 01.01.2023 р., по-

рівняно з 01.01.2021 р. відповідно. Кредитний портфель протягом аналізованого періоду скоротився у 2020 році порівняно з 2019 роком, на 6,76 %, але в 2023 р., порівняно з 2021 р., зріс на 7,5 %. Резерви за активними операціями банків характеризуються скороченням на 23,7 % у 2020 році, порівняно з 2019 роком, аналогічна тенденція скорочення, але вже на 2,0 %, у 2023 році, порівняно з 2021 роком. Значення показника капіталу банків характеризується зростанням на 5,36 % у 2020 році, порівняно з 2019 роком, а в 2023 році, порівняно з 2021 роком – на 3,8 %. Зобов'язання банків зросли у 2020 році, порівняно з 2019 роком, на 24,65 %, а у 2023 році, порівняно з 2021 роком – на +32,4 % відповідно. Рентабельності активів (*ROA*) характеризується стрімкою тенденцією до зростання в 2019 році, порівняно з 2018 роком, на 152 %, у 2020 році спостерігається зниження, порівняно з 2019 роком, на 40,4 %, і в 2023 році, порівняно з 2021 роком – на 53,5 %. Значення показника прибутковості капіталу (*ROE*) в аналізованому періоді зросло на 128 %, у 2019 році, порівняно з 2018 роком, знизилося на 40,3 % у 2020 році, порівняно з 2019 роком, і на 45,4 % у 2023 році, порівняно з 2021 роком.

Аналіз фінансової стійкості банків базується на показниках фінансової стійкості, які були розроблені Світовим банком на МВФ і стали основою для «Комплексної програми розвитку фінансового сектору до 2020 року». Продовженням цієї програми стала «Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року», метою якої є подальший розвиток фінансового сектору України, відповідно до провідних міжнародних стандартів [36].

2.2. Регулювання діяльності вітчизняних банків шляхом економічних нормативів, що встановлені НБУ

З метою підтримання фінансової стійкості банківської системи Національним банком України було затверджено «Інструкцію про порядок регулювання діяльності банків в Україні» [37], яка встановлює економічні нормативи, обов'язкові для виконання всіма банківськими установами, що дають змогу адекватно оцінити фінансовий стан банків і займають чи не перше місце серед ключових питань, що впливає на розвиток банківського сектору та економіки загалом. Економічні нормативи є основою для здійснення макропруденційного нагляду НБУ за комерційними банками України.

Для здійснення детального аналізу фінансової стійкості банківських установ необхідно розглянути інші показники виконання економічних нормативів НБУ загалом за банківською системою за 2018–2022 рр. (табл. 2.6).

Таблиця 2.6 – Показники виконання економічних нормативів НБУ загалом за банківською системою протягом 2018–2022 рр. (у %)

Показники		Роки			
		01.01.2019	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2023
H2	Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу (не менше 10 %)	16,18	19,66	21,98	19,68
H3	Норматив достатності основного капіталу (не менше 7 %)	–	13,5	15,67	13,12
H4	Норматив миттєвої ліквідності (не менше 20 %)	68,66	–	–	–
H5	Норматив поточної ліквідності (не менше 40 %)	99,12	–	–	–
H6	Норматив короткострокової ліквідності (не менше 60 %)	93,52	94,35	86,82	–
H7	Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (не більше 25 %)	19,83	17,61	19,14	17,8
H8	Норматив великих кредитних ризиків (не більше 8-кратного розміру регулятивного капіталу)	176,23	105,00	87,39	86,33
H9	Норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (не більше 25 %)	10,41	7,02	4,10	2,81
H11	Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (не більше 15 %)	0,0009	0,0002	0,0002	0
H12	Норматив загальної суми інвестування (не більше 60 %)	0,15	0,13	0,10	0,02

Джерело: складено автором на основі [36]

Як видно з таблиці 2.6, протягом аналізованого періоду норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу має тенденцію до зростання з 16,18 % до 21,98 % на 01.01.2021 р., але на 01.01.2023 р. становить 19,68 % і є вищим за нормативне значення (не менше 10 %). Норматив достатності основного капіталу (H3) перевищував нормативне значення і коливався в межах 13,5–15,67 %. Норматив миттєвої ліквідності, який застосовувався до 2019 року, перевищував нормативне значення 20 %, і становив 68,66 % у 2018 році. Норматив поточної ліквідності (H5) також застосовувався лише до 2019 року, і в 2018 році перевищував нормативне значення у 2,5 рази. Норматив короткострокової ліквідності протягом аналізованого періоду характеризується зростанням від 93,52 % у 2018 році до 94,35 % в 2019 році, проте у 2020 році спостерігається скорочення показника виконання нормативу до 86,82 %. Цей норматив устанавлюється для контролю за можливістю банків виконувати їх короткострокові зобов'язання завдяки ліквідним активам. Станом на сьогодні у банківській системі діють такі нормативи ліквідності: коефіцієнт покриття ліквідністю LCR та коефіцієнт чистого стабільного фінансування NSFR. Слід зазначити, що від початку 2021 року коефіцієнт

чистого стабільного фінансування (*NSFR*) стане обов'язковим. До того часу норматив короткострокової ліквідності буде застосовуватись разом з *NSFR*, після чого Н6 буде скасовано. Коефіцієнт покриття ліквідності було впроваджено воєни 2018 року на заміну нормативу миттєвої та поточної ліквідності. Цей коефіцієнт розраховується як співвідношення високоякісних ліквідних активів до суми, що необхідна для покриття підвищеного відтоку коштів з банку протягом 30 днів. *LCR* відображає рівень стійкості банку до короткострокових шоків ліквідності. Виконання цього нормативу свідчить, що банк протягом 30 днів у кризових умовах буде забезпечений достатнім обсягом ліквідності для виконання зобов'язань. Коефіцієнт чистого стабільного фінансування (*NSFR*) – це норматив ліквідності, який встановлює мінімально необхідний рівень фінансування, достатній для забезпечення фінансування діяльності банківської установи протягом одного року. *NSFR* – один із двох коефіцієнтів ліквідності, розроблених Базельським комітетом з банківського нагляду у відповідь на глобальну фінансову кризу 2007–2008 років. Головна мета запровадження *NSFR* – сприяти зниженню одного з системних ризиків для фінансової стабільності, пов'язаного з короткостроковістю фондування банків. Цей норматив стимулюватиме банки покладатися на стабільніші та довгостроковіші джерела фондування, наприклад, довгострокові депозити, зменшуючи залежність від короткострокового фінансування. Це дасть змогу збалансувати активи та пасиви банків за строками погашення *NSFR*. Розраховується як співвідношення обсягу наявного стабільного фінансування до обсягу необхідного стабільного фінансування, де:

- обсяг наявного стабільного фінансування – це сума складових пасивів (регулятивний капітал та зобов'язання), зважених на установлені Національним банком України відповідні коефіцієнти, які відображають рівень їх стабільності;
- обсяг необхідного стабільного фінансування – це сума складових активів та позабалансових зобов'язань, зважених на установлені Національним банком України відповідні коефіцієнти, які характеризують їх ліквідність.

Національний банк України подовжив на 3 місяці тестовий період розрахунку коефіцієнта чистого стабільного фінансування (*NSFR*, Net Stable Funding Ratio), який визначає мінімальний рівень ліквідності банку, став обов'язковим для виконання з 1 квітня 2021 року. Банки повинні будуть досягти 100-відсоткового значення *NSFR* поступово, відповідно до встановленого графіка. Вони матимуть додатковий час, щоб привести свої показники до нормативних значень, які мають бути не менші ніж:

- 80 % – з 1 квітня 2021 року;
- 90 % – з 1 жовтня 2021 року;
- 100 % – з 1 квітня 2022 року.

Початкове значення та перехідний період для впровадження *NSFR* НБУ визначив за результатами тестових розрахунків, які здійснюються з серпня поточного року. Згідно з нормами ЄС та Базельськими рекомендаціями, значення *NSFR* для банків має становити *не менше 100 %*.

Також можемо спостерігати виконання нормативу максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента, проте спостерігається позитивна тенденція до зниження показника з 19,83 % у 2018 році до 17,61 % у 2019 році, але 2020 рік характеризується зростанням значення показника до 19,14 %, хоча на 01.01.2023 р. він дорівнює 17,8 %. Норматив великих кредитних ризиків (Н8) характеризується зменшенням протягом аналізованого періоду і не досягає можливого нормативного значення. За умови рекомендованого значення показника Н9 не більше 25 %, норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами постійно знижувався, протягом аналізованого періоду з 10,41 % у 2018 році до 2,81 % у 2022 році. Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11) також виконується, проте має значення, близьке до нуля, протягом аналізованого періоду за умови рекомендованого значення 15 %. Норматив загальної суми інвестування (Н12) виконується банківськими установами, але має низьке значення і коливається в межах 0,1–0,02 %, постійно спадаючи, і це свідчить про нестабільність фінансової системи, що й стримує банки інвестувати тимчасово вільні кошти.

Більш детально проаналізуємо капітальну базу банків України. До групи нормативів, що регулюють капітальну базу банків, включено три нормативи:

- Н1, мінімальний розмір регулятивного капіталу, не менше 200 млн грн;
- Н2, достатність регулятивного капіталу, не менше 10 %;
- Н3, достатність основного капіталу, не менше 7 % [38].

Через норматив мінімального розміру регулятивного капіталу Н1 центральний банк реалізує вимоги до обсягу банківського капіталу на момент створення банку, а далі – протягом усього періоду їх функціонування. Причому регулюванню підлягає не фінансовий капітал банку, який відображає залишковий інтерес банку в його активах за вирахуванням зобов'язань, а регулятивний. Призначення регулятивного капіталу – покриття негативних наслідків різноманітних ризиків, забезпечення захисту інтересів вкладників, фінансової стійкості та стабільності діяльності банків. Саме тому під час розрахунку регулятивного капіталу за установленою методикою враховують не всі позиції або неповну вартість фінансового капіталу банку. З цією метою банківський капітал залежно від стабільності вартості окремих його складників поділяють на дві частини: основний і додатковий.

На рисунку 2.3 бачимо 10 банків із найбільшими розмірами регулятивного капіталу, причому з 15 нині системно важливих банків виключно АТ «ТАСКОМБАНК» та А-Банк не входять у рейтинг 15 банків із найбільшими регулятив-

ними капіталами, посідаючи 16 та 17 місця відповідно. Із рисунку 2.3 слід також виокремити суттєве переважання розміру регулятивного капіталу Приватбанку над іншими.

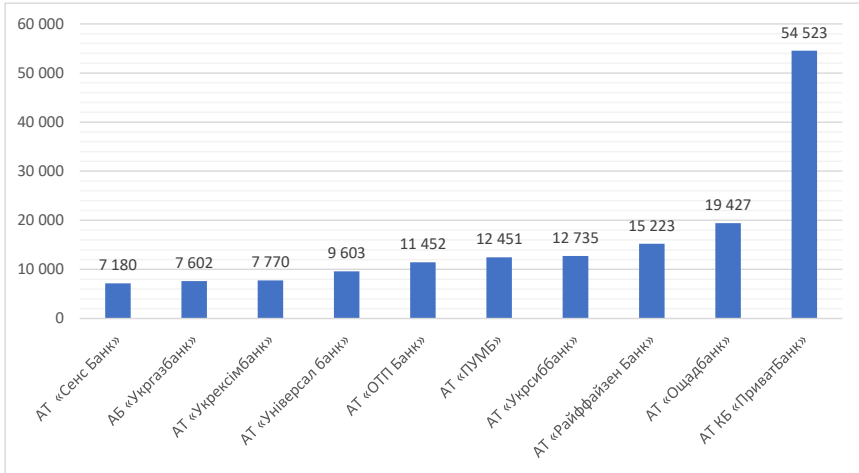

Рисунок 2.3. Рейтинг 10 банків з найбільшими розмірами регулятивного капіталу станом на 1 січня 2023, млн грн [39].

Основний капітал, або капітал першого рівня, – це найбільш стабільна частина фінансового капіталу банку, яка не підлягає передаванню, перерозподілу. Додатковий капітал, або капітал другого рівня, – це та частина фінансового капіталу банку, обсяг якої, навпаки, піддається змінам [40].

Додатковий капітал, на відміну від основного, має менш постійний характер, і до його складу включають:

- резерви під стандартну заборгованість за кредитними операціями інших банків та клієнтів;
- результати переоцінки основних засобів;
- прибуток поточного року;
- субординований капітал.

Комерційні банки створюють низку резервів для покриття можливих втрат за активними операціями. Резерв за всіма кредитними операціями за специфікою використання коштів поділяється на резерв під стандартну та резерв під нестандартну заборгованість за такими операціями. Ймовірність одномоментного переходу стандартних кредитних операцій у категорію безнадійних є низькою. Саме тому цей резерв використовується для нарощування капітальної бази банку і враховується за методикою НБУ у складі додаткового капіталу під час розрахунку регулятивного капіталу.

Результат переоцінки основних засобів може бути як позитивним, так і негативним, що прямо впливає на обсяг фінансового капіталу банку. Тому зі зменшенням реальної вартості статутного капіталу чи основних засобів зменшується розрахункова вартість регулятивного капіталу.

Фінансовий результат діяльності банку за звітний період теж може бути як позитивним (прибуток), так і негативним (збиток). Під час розрахунку регулятивного капіталу керуються тим, що збитки повинні покриватись основним капіталом. Позитивний фінансовий результат минулих років, тобто частина прибутків минулих років, яка за згодою власників банку залишається нерозподіленою і використовується для нарощування капітальної бази, об'єктивно включаються до основного капіталу, а прибуток поточного року включають у додатковий капітал.

Норматив адекватності регулятивного капіталу відображає платоспроможність банку, яка залежить від якості його активів. Цей норматив встановлено для запобігання надмірному перекладанню банком ризику неповернення його активів на вкладників, кредиторів та інвесторів. Адже несвоєчасне погашення активів прямо впливає на здатність банку виконувати свої зобов'язання. Саме тому під час розрахунку Н2 активи та позабалансові зобов'язання банку за активними операціями зважуються на ризик, тобто кожна позиція активів перемножується на притаманний їй коефіцієнт ризику (коефіцієнт зважування). Класифікація банківських активів за рівнем їх ризику здійснюється за методикою НБУ, згідно з якою всі банківські активи поділено на п'ять груп. До першої групи входять активи із мінімальним ризиком їх несвоєчасного повернення чи повернення із втратою вартості. Це передусім грошові кошти; депозити, розміщені на строк і до запитання в НБУ, а також вкладення в державні боргові цінні папери. Коефіцієнт зважування таких активів (k) прирівнюється до нуля ($k_1 = 0$).

До другої групи віднесено активи з мінімальним ризиком, коли ризик втрати вартості активів становить не більше 10 %. До таких активів належать: кредити, надані центральним органам державного управління ($k_2 = 0,1$). До третьої групи віднесено активи із максимальним ризиком втрати вартості (20 %): вкладення в боргові цінні папери місцевих органів державного управління, депозити (строкові і до запитання), а також короткострокові кредити, розміщені в банках з рейтингом не нижчим, ніж інвестиційний клас ($k_3 = 0,2$).

До четвертої групи входять активи, розміщення яких пов'язане із ризиком неповернення чи втрати вартості на рівні 50 % ($k_4 = 0,5$), а саме: депозити (строкові та до запитання), а також короткострокові кредити, розміщені в банках, що не належать за рейтингом до інвестиційного класу; зобов'язання з кредитування, надані банкам і клієнтам; кредити, надані місцевим органам державного управління, а також валюта та банківські метали, куплені, але не отримані.

Кошти, розміщені в інші види активних операцій, що віднесені до п'ятої групи, вважаються високоризикованими і коригуються з коефіцієнтом $k_5 = 1,0$.

Для розуміння поточного стану капіталу банківської системи України варто проаналізувати економічні нормативи капіталу банківської системи загалом за останні 4 роки.

Таблиця 2.7 – Значення нормативів капіталу банківської системи України у 2019–2023 роках

Норматив		Роки				
		01.01.2019	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022	01.01.2023
Н1	Регулятивний капітал, млн грн	124 985	150 314	182 284	211 742	211 091
Н2	Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу (не менше 10 %)	16,52	19,66	21,98	18,01	19,68
Н3	Норматив достатності основного капіталу (не менше 7 %)	10,43	13,50	15,67	11,99	13,12

Із таблиці 2.7 бачимо, що у 2019–2023 роках виконувалися усі нормативи капіталу банківською системою України. Варто також проаналізувати динаміку кожного з нормативів, наведені нижче.

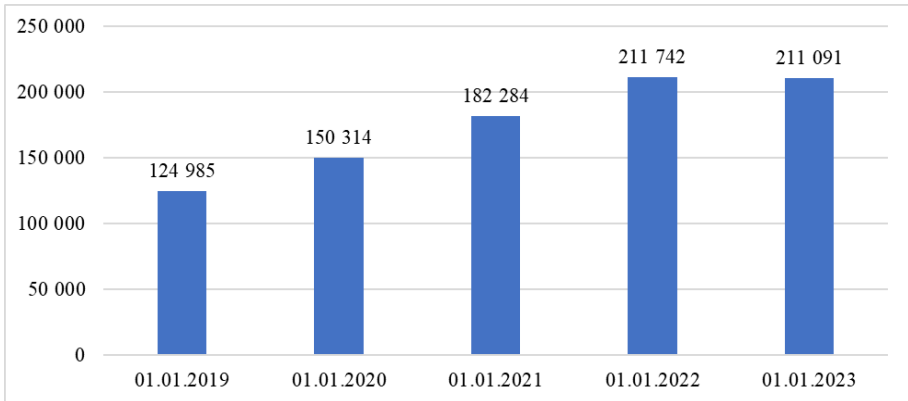

Рисунок 2.4. Динаміка регулятивного капіталу банківської системи України у 2019–2023 роках, млн грн [41]

Із рисунка 2.4 бачимо суттєве зростання регулятивного капіталу банківської системи загалом, що є позитивною тенденцією та свідчить про зміцнення банківського механізму та збільшення можливостей протистояти економічним та політичним кризам, як сталося у 2022 році, з початком великої війни. Регулятивний капітал виріс у 2019–2022 роках на 86 757 млн грн, або у 1,69 раза, а за період війни 2022–2023 років майже не зменшився – всього лише на 651 млн грн, що свідчить про грамотні дії уряду та правління НБУ, спрямовані на стабілізацію ситуації в умовах війни та паніки населення. Прикладом є той факт, що у

2022 році банківська система вистояла, швидко адаптувалася до роботи в умовах повномасштабної війни, була операційно стійкою, ліквідною та прибутковою. І це було досягнуто завдяки дотриманню банками економічних нормативів капіталу та їх покращенню у попередні 2019–2021 роки, як видно з рисунків 2.3, 2.4, 2.5. У IV кварталі 2022 року банківський сектор працював стабільно, попри енергетичний терор росії. Банки надалі відновлювали діяльність мережі у звільнених регіонах та зберігали довіру вкладників. Обсяги коштів клієнтів зростали, зокрема тривало збільшення обсягів строкових вкладів населення, швидшими темпами – в іноземній валюті. Чистий кредитний портфель скорочувався внаслідок пригніченого попиту та зростаючих втрат від кредитного ризику. Частка непрацюючих кредитів надалі зростала. Попри значні відрахування в резерви, сектор отримав квартальний та річний прибуток. Цьому сприяло подальше зростання процентних та комісійних доходів. Це вдалося завдяки реформам, проведеним у попередні роки, зусиллям самих банків, вчасним заходам і підтримці Національного банку України. Power Banking – назва проекту з безперервності надання фінансових послуг – є влучним визначенням стійкості банківської системи, її спроможності впоратися з усіма викликами й ризиками, готовності та наявності фінансового ресурсу для відновлення країни після перемоги [42].

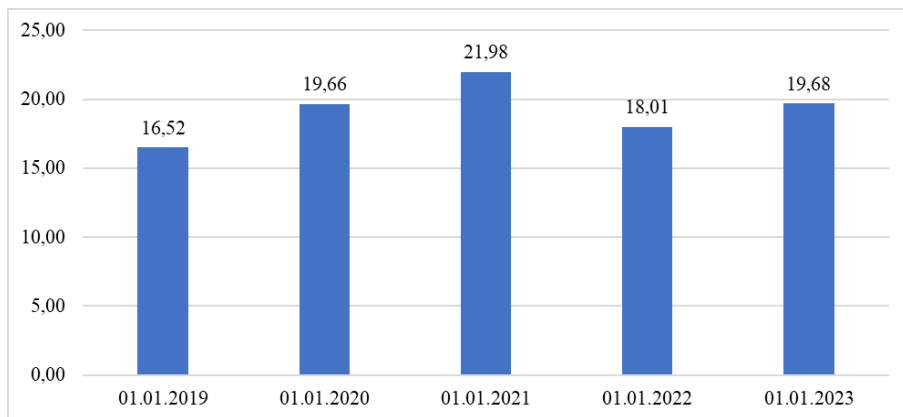

Рисунок 2.5. Динаміка нормативу достатності (адекватності) регулятивного капіталу у 2019–2023 роках (повинно бути не менше 10 %)

Із рисунка 2.5 видно постійне дотримання нормативу достатності регулятивного капіталу банківською системою загалом у 2019–2023 роках, водночас за цей період лише одним банком станом на 1 січня кожного року був порушений цей норматив. Норматив достатності був не виконаний АТ «Банк Форвард» 1 січня 2023 року та становив 0 %.

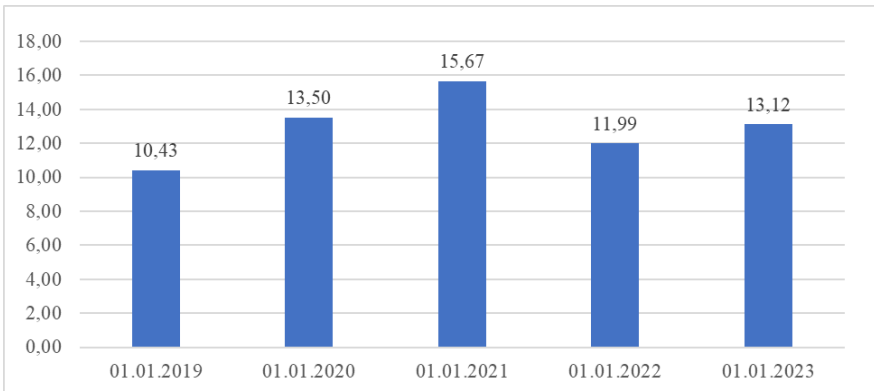

Рисунок 2.6. Динаміка нормативу достатності основного капіталу банківської системи України у роках 2019–2023 (не менше 7 %)

Із рисунка 2.6 бачимо постійне дотримання банківською системою нормативу достатності основного капіталу у 2019–2023 роках, що є позитивним показником, невиконання було тільки окремим банком у 2023 році – банком «Форвард» (показник банку становив 0 %).

На сучасному етапі є коло проблем щодо діяльності банків та функціонування банківської системи України, що впливають на зниження рейтингу банківських установ, їх надійності та довіри клієнтів. Водночас слід зауважити найголовніші: висока концентрація капіталу у групі найбільших банків; досить мала група комерційних банків формують 99 % портфеля кредитів і депозитів, що є негативним фактором, адже така ситуація може призвести до розширення практики домовленостей і змов великих банків між собою у проведенні своєї діяльності, наприклад, у встановленні цін на банківські послуги; нерациональна територіальна структура, територіальна нерівномірність банківської системи та локальний характер банківських ринків; низький рівень капіталізації комерційних банків; існування розриву між обліковою ставкою НБУ і ставками за кредитами комерційних банків, що може стати серйозним бар'єром на шляху до подальшого росту економіки країни, а також великий розрив між ставками за депозитами і комерційними кредитами, пов'язаний з перенесенням банками своїх витрат на клієнтів; низькі обсяги кредитування реального сектору економіки; проблема надійності і забезпеченості виданих кредитів; проблема незабезпечених, ненадійних кредитів; проблема гарантування вкладів населення та відновлення довіри до банків.

У сучасних умовах банківська система України для переходу на наступний рівень економічного розвитку вимагає рішучих змін. Недовіра населення до банків та фінансових державних установ досягає неймовірних як для Західних країн висот ще з 1990–2000 років, коли спочатку українці втратили абсолютно усі власні

заощадження, потім були неодноразово обікрадені зацікавленими особами через «одноденні банки», фінансові піраміди та інші методи шахрайства. Усе це вкорінилося в розумах наших батьків, а потім – передалося у спадок. З огляду на цей факт і великий перелік інших негативних впливових чинників важко думати про подальший економічний розвиток банківської системи України загалом, тому варто здійснювати реформування, і наведені нижче заходи є одними з ключових. Насамперед необхідно:

- розширити мережу комерційних банків в інших регіонах країни;
- знизити процентну маржу комерційних банків;
- удосконалити податкову систему країни;
- ввести єдині загальнодержавні реєстри рухомого і нерухомого майна;
- ввести спрощену процедуру банкрутства підприємств;
- оптимізувати ризик-менеджмент;
- швидкими темпами проводити реорганізацію, об'єднання або ліквідацію проблемних банків;
- налагодити роботу Фонду гарантування вкладів населення та зробити її ефективною;
 - створити сприятливий інвестиційний клімат, атмосферу масового інвестування в українську економіку;
 - збільшити кількість та підвищити якість банківських послуг на основі використання сучасних технологій і обладнання;
 - впроваджувати нові банківські продукти;
 - розвивати відносини банків з клієнтами;
 - сформувати та підтримувати режим справедливої конкуренції як у банківському, так і в реальному секторах економіки;
 - розробити довгострокові стратегії із застосуванням міжнародного досвіду та національних особливостей і специфічних характеристик кожного банку;
 - розвивати інтернет-банкінг, залучати для цього відповідних висококваліфікованих спеціалістів, використовувати новітні інформаційні технології;
 - розвивати і надалі удосконалювати законодавство і нормативну базу;
 - підвищити рівень інформаційного забезпечення у діяльності комерційних банків;
 - сформувати нову, ринкову психологію людей та їх довіру до банківської системи.

Одним із підходів до нарощення капіталу банків є консолідація капіталу внаслідок злиття та поглинання банків, стратегія яких є загальноприйнятою банківськими системами більшості країн із розвинутою ринковою економікою. Підвищенню капіталізації банківської системи України заважають жорсткі вимоги

до мінімального обсягу капіталу банків, що не дають змоги приходу на ринок нових вітчизняних банків; небажання використовувати об'єднання і злиття через втрату впливу на прийняття рішень; нерозвиненість фондового ринку стримує інвесторів вкладати кошти в капітал [43].

2.3. Сучасна грошово-кредитна політика як важіль забезпечення фінансової стійкості національної банківської системи

В умовах економічних процесів держава забезпечує стабільність національної валюти шляхом розроблення й упровадження соціально-економічної політики, спрямованої на створення умов для економічного зростання, зменшення безробіття. Реалізація економічної політики держави відбувається через відповідні державні інститути, які забезпечують реалізацію відповідних цілей економічної політики держави і несуть відповідальність за досягнення цих цілей. Вагому роль у реалізації цілей загальноекономічної політики держави відіграє грошово-кредитна політика, яка через регулювання грошово-кредитних та валютних відносин має можливість впливати не лише на монетарну сферу економіки, а й на реальний та зовнішній сектори економіки.

Грошово-кредитна політика, порівняно з фіскальною, є більш гнучким елементом переважно ринкової дії в системі стабілізаційного регулювання, що обумовлює можливість активного застосування монетарних заходів у сучасних умовах економічного розвитку. 2020–2023 роки особливо відзначились для України через складні світові події. Спочатку неочікувано Україна зіткнулась із пандемією COVID-19 – карантинні обмеження та локдауни негативно вплинули на макроекономічну ситуацію в Україні, зокрема на грошово-економічну політику через зниження платоспроможності населення та зростання рівня безробіття.

Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України негативно вплинуло на систему макроекономічних показників загалом та створило певний «економічний шок», що має пагубний вплив на грошово-економічну політику через критичну розбалансованість економіки, зниження її конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості, вплив фінансового і людського капіталу за кордон, підрив довіри до гривні та банків, швидке знецінення – внутрішнє і зовнішнє – гривні, деградацію ролі банків у кредитному забезпеченні розвитку економіки та ін.

Воєнна агресія на території України загрожує не лише територіальній цілісності України, а й її фінансовій безпеці. Українська економіка постраждала від перебоїв у торгівлі, логістиці та вітчизняному виробництві, знизилась довіра до банківської системи, відбувається процес девальвації національної валюти та зростання державного боргу. Грошово-кредитна політика є основоположним чин-

ником забезпечення фінансової безпеки. Як відомо, грошово-кредитна політика є базою для досягнення фінансових і структурних змін на фінансовому ринку. Тому велике значення має вивчення її сутності та ролі у забезпеченні національної фінансової безпеки в умовах воєнного стану.

З метою узагальнення викладених особливостей функціонування грошово-кредитної політики в Україні проведемо SWOT-аналіз. Цей підхід дасть змогу систематизувати переваги та недоліки в цій сфері, що сприятиме виявленню найбільш суттєвих проблем і визначенню основних напрямів подальшого розвитку та вдосконалення політики НБУ. У табл. 2.8 класифіковано слабкі та сильні сторони діяльності Національного банку України (внутрішні характеристики, які підконтрольні цій структурі).

Таблиця 2.8 – Сильні та слабкі сторони в діяльності НБУ

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ul style="list-style-type: none"> • НБУ розробляє та реалізовує грошово-кредитну політику, здійснює банківське регулювання та нагляд; • певний рівень прозорості (публікація Основних засад грошово-кредитної політики, доступність інформації про стан фінансового сектору, наукових досліджень («Вісник НБУ», матеріали Центру наукових досліджень НБУ)); • серед інших регуляторів фінансового ринку в Україні НБУ є економічно незалежним органом; • професіоналізм, бездоганна ділова репутація керівництва НБУ 	<ul style="list-style-type: none"> • відсутність комунікаційної стратегії; • затримання оприлюднення важливої інформації (зокрема Основних засад грошово-кредитної політики), нерегулярність проведення комунікацій; • низька передбачуваність заходів НБУ (використання адміністративних інструментів (постанови НБУ щодо валютного регулювання в період світової кризи); стабілізаційні кредити, принцип формування ставки за якими тричі суттєво змінювався (постанова Правління НБУ 21.07.2009 № 415; 27.08.2009 № 511; 04.02.2010 № 47

У таблиці 2.8 наведено співставлення найважливіших сильних і слабких сторін НБУ з найбільш суттєвими можливостями та загрозами середовища функціонування Національного банку України.

Отже, виявлено необхідність вдосконалення щодо підвищення незалежності, прозорості НБУ, комунікаційної політики, зокрема з органами державної влади, правової бази у сфері монетарного регулювання, засобів грошово-кредитної політики, посилення відповідальності НБУ.

Національний банк України використовує низку комунікаційних інструментів, проте в цьому питанні бракує системності. Саме тому важливим питанням є розробка комунікаційної стратегії НБУ, що являє собою загальний підхід до реалізації комунікаційної політики, де має бути визначено цілі інформаційної політики НБУ, перелік комунікаційних інструментів, їх розподіл відносно взаємодії з різними цільовими аудиторіями, частоту проведення комунікацій, що мають стати обов'язковим для виконання представниками НБУ.

Таблиця 2.9 – Матриця SWOT-аналізу реалізації монетарного регулювання НБУ

	Можливості	Загрози
	<ul style="list-style-type: none"> • підвищення рівня довіри до політики НБУ; • участь НБУ в засіданнях КМУ, отримання інформації на запити до виконавчої влади; • застосування засобів монетарної політики відповідно до Основних засад грошово-кредитної політики; • право законодавчої ініціативи 	<ul style="list-style-type: none"> • політичний тиск; • зниження довіри до політики НБУ; • зниження управлінської позиції НБУ; • неузгодженість заходів НБУ та КМУ; • відсутність чітко визначеної відповідальності
Сильні сторони	<p>Як скористатися можливостями, застосовуючи водночас сильні сторони діяльності НБУ?</p> <ul style="list-style-type: none"> • здійснювати своєчасну публікацію звітності НБУ; • розробити основні транспарентності документи (щодо стратегії грошово-кредитної політики та комунікаційної політики НБУ). • ініціювати зміни до законодавства України щодо вдосконалення монетарного регулювання 	<p>Завдяки яким сильним сторонам можна нейтралізувати існуючі загрози?</p> <ul style="list-style-type: none"> • здійснення своєчасної публікації Основних засад грошово-кредитної політики для зменшення невизначеності, підвищення довіри до НБУ; • обмеження рівня іноземного капіталу в банківській системі для підвищення управлінської позиції НБУ
Слабкі сторони	<p>Які слабкі сторони можуть завдати скористатися можливостями?</p> <ul style="list-style-type: none"> • нерегулярність комунікацій, затримка, неповнота представлення Основних засад грошово-кредитної політики провокує невизначеність, ризики зменшення довіри до НБУ, що закладається в ринкових процентних ставках; • використання адміністративних методів монетарного регулювання призводить до зменшення передбачуваності політики НБУ, збурень очікувань 	<p>Яких загроз, посиленних слабкими сторонами, треба найбільше остерігатися?</p> <ul style="list-style-type: none"> • здійснення «квaziфіскальних» операцій НБУ стає на заваді забезпечення стабільності гривні; • низька передбачуваність грошово-кредитної політики викликає некеровані песимістичні очікування в суспільстві; • невизначеність відповідальності НБУ заступні виконання монетарних завдань призводить до зниження ефективності функціонування грошово-кредитного механізму

З огляду на дані матриці SWOT-аналізу в таблиці 2.9 для успішного регулювання ситуації в період кризи центральний банк країни повинен мати чіткі розроблені процедури співпраці з урядом країни для стабілізації ситуації. Важливим питанням є вдосконалення пруденційного нагляду за банківським сектором. Зважаючи на істотність ролі банківського сектору в Україні як основного фінансового посередника в ланцюгу «заощадження – інвестиції», стабільність банківської системи є необхідною умовою ефективного функціонування механізму. Порушення стабільності банківської системи виступає суттєвим провокатором цінової та загальноекономічної нестабільності.

Стабільно функціонуюча банківська система забезпечує акумуляцію надлишкової ліквідності, зменшує рівень тінізації економіки, сприяє розвитку інвестування, що слугує каталізатором економічного зростання та підвищення добробуту населення. Основою ефективного механізму реалізації грошово-кредитної по-

літики в Україні є становлення та розвиток адекватної відповідним вимогам сучасного ринку банківської системи. Значимість стабільності банківської системи особливо проявилася в період світової кризи як на міжнародному рівні, так і в Україні, посиливши економічну нестабільність. Проаналізувавши вищенаведене, можемо впевнено сказати, що грошово-кредитна політика виступає життєво необхідним інструментом у регулюванні соціально-економічного розвитку економіки. Відповідно пріоритетом держави повинна бути реалізація ефективності проведення грошово-кредитної політики.

Протягом 2022 року завдяки збереженню та рекалібруванню адміністративних обмежень, здійсненню валютних інтервенцій та застосуванню інших заходів, зокрема запровадженню депозитних інструментів для хеджування валютного ризику, Національному банку України вдалося підтримувати фіксацію офіційного курсу гривні до долара США [44]. Зі свого боку, в умовах високої невизначеності та зниження дієвості ринкових інструментів саме фіксований курс став основним якорем стабілізації очікувань та ключовим засобом забезпечення цінової й фінансової стабільності. Водночас за поступової адаптації економіки України та заміщення психологічного шоку економічною логікою ухвалення рішень бізнесом та населенням завдання з підтримання курсової стабільності та захисту міжнародних резервів потребували підвищення привабливості строкових гривневих активів. Відповідно після утримання облікової ставки на незмінному рівні протягом чотирьох місяців Національний банк України повернувся до активної процентної політики на початку червня 2022 року, підвищивши облікову ставку до 25 % річних. Такий крок спонукав банки поступово підвищувати ставки за депозитами в національній валюті. Внаслідок цього обсяг строкових гривневих вкладів населення у другій половині року знову почав зростати. Усвідомлюючи потенційні ризики монетизації дефіциту державного бюджету, НБУ у 2022 році дотримувався підходу щодо обмеженого фінансування лише критичних видатків бюджету. Пряме фінансування дефіциту бюджету з боку центрального банку країни було здебільшого стерилізовано валютними інтервенціями та зв'язано депозитними сертифікатами. Національний банк України разом з урядом розробив шляхи для відмови від прямого фінансування дефіциту бюджету з боку НБУ з 2023 року, що, зокрема, підтверджується Меморандумом про економічну та фінансову політику з МВФ. Із цією метою Національний банк України разом із Міністерством фінансів докладали зусиль, щоб залучити міжнародну фінансову допомогу, та працювали над активізацією первинного ринку ОВДП. Пріоритетом НБУ на 2023 рік та на перспективу є створення належних передумов для поступового пом'якшення адміністративних обмежень без шоків для валютного ринку з метою усунення перешкод для економічної діяльності. Відповідно до Основних засад грошово-кредитної політики на період воєнного стану в міру нормалізації

функціонування економіки та фінансової системи Національний банк у мінімально достатні строки повернеться до інфляційного таргетування з плаваючим обмінним курсом із застосуванням принципів та інструментів монетарної політики, визначених Стратегією монетарної політики.

Список використаних джерел

1. Буртяк І. В. Моделі поведінки волатильності фінансових інструментів фондових ринків: монографія. Івано-Франківськ: ДВНЗ, 2018. 287 с.
2. Захаркін О. О., Абрамчук М. Ю. Вплив часового горизонту інвестування на волатильність фінансового ринку. *Вдосконалення економіки та фінансової системи країни: актуальні проблеми та перспективи*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 2 лют. 2018 р. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/68289>
3. Захаркін О. О., Захаркіна Л. С. Порівняльний аналіз волатильності українського та американського фондових ринків з урахуванням часового горизонту інвестування. *Приазовський економічний вісник*. 2019. № 1. С. 166–171.
4. Долінський Л. Б. Оцінювання та управління кредитним ризиком боргових зобов'язань: монографія. Київ: КНЕУ, 2017. 551 с.
5. Івасів І. Б., Гарбар Є. С. Фінансова стійкість банків в умовах високої волатильності ринків. *Вісник КНТЕУ*. 2018. № 2. С. 47–55.
6. Мельник В. А. Економічне зростання в умовах волатильності валютного курсу та боргової пастки в Україні. *Формування сучасної валютної політики України*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 19 квітня 2018 р. URL: <http://nbuv.gov.ua>
7. Благун І. І. Стійкість банківської системи України в умовах турбулентності фінансового ринку: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.08. Суми, 2021. 35 с.
8. Box G. E. P., Jenkins G. M., Reinsel G. C., Ljung G. M. *Time Series Analysis: Forecasting and Control*. New York: John Wiley & Sons, 2015. P. 11–21.
9. Про надання Методичних вказівок з інспектування банків «Система оцінки ризиків»: Постанова Правління Національного банку України від 23.03.2004 р. № 104. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1112500-04#Text>
10. Банківська система: навч. посіб. / Л. І. Катан, Н. І. Демчук, В. Г. Бабенко-Левада, Т. О. Журавльова. Дніпро: Пороги, 2017. 444 с.
11. Кириченко О. В. Банківський менеджмент: монографія. Київ: Основи, 2016. 672 с.
12. Банківська енциклопедія / С. Г. Арбузов, Ю. В. Колобов, В. І. Міщенко, С. В. Науменкова. Київ: Центр наукових досліджень Національного банку України: Знання, 2011. 504 с.
13. Савлук М. І., Мороз А. М., Лазенко І. М. Гроші та кредит: наук. посіб. 6-те вид., перероб. і доп. Київ: КНЕУ, 2011. 589 с.
14. Івасів Б. С. Гроші та кредит: підруч. Київ: Кондор, 2008. 528 с.
15. Смовженко Т. С., Кіреєв О. І., Другов О. О. Новий етап розвитку банківської системи України: зростання участі іноземних інвесторів: кол. моногр. / за ред. Т. С. Смовженко. Київ: УБС НБУ, 2008. 231 с.
16. Мороз А. М. Банківська енциклопедія. Київ: Ельтон, 2000. 328 с.
17. Дзюблюк О. В., Адамик Б. П., Баянт Г. Р. Банківська система України: становлення і розвиток в умовах глобалізації економічних процесів: кол. моногр. / за ред. О. В. Дзюблюка. Тернопіль: Астон, 2012. 358 с.

18. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000. № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>
19. Schinasi G. *Defining Financial Stability*. 2004. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Defining-Financial-Stability-17740>
20. Мстоян К. В. Надійність банку: сутність, складові та фактори впливу. *Електронний журнал «Ефективна економіка»*. 2012. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1142>
21. Гарбар Є. С. Оцінка ефективності підходів мінімізації наслідків волатильності на фінансову стійкість банку. *Молодий вчений*. 2018. № 2. С. 376–382.
22. Синюк А. О. Оцінювання фінансової стійкості банків з використанням бізнес-моделей. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2018. № 2. С. 176–188.
23. Жихор О. Б., Більська О. В., Медведєв Д. О., Попов А. О. Методичні підходи до оцінювання фінансової стійкості банківської системи. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2018. № 2. С. 32–36.
24. Коваленко В. В. Стратегічне управління фінансовою стійкістю банківської системи: методологія і практика: монографія. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. 228 с.
25. Васильович І. М. Забезпечення фінансової стійкості банків України в умовах ринку: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.04.01. Львів, 2006. 19 с.
26. Довгань Ж. М. Фінансова стійкість банківської системи України: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.08. Суми, 2012. 554 с.
27. Спьяк Г. І. Фінансова стійкість вітчизняних банків: стан та фактори впливу. *Вісник ЗУНУ*. 2017. № 2. С. 93–95.
28. Дзюблюк О. В. Фінансова стійкість банків як основа ефективного функціонування кредитної системи: монографія. Тернопіль: Техно-граф, 2009. 316 с.
29. Федішин М. П., Жаворонок А. В., Ковальчук Н. О. Аналітична оцінка фінансової стійкості та стабільності банківської системи України на основі індикаторів. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. № 6. С. 83–88.
30. International Monetary Fund. *Global Financial Stability Report: Preempting a Legacy of Vulnerabilities*. Washington, DC. 2021, April. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/GFSR/Issues/2021/04/06/global-financial-stability-report-april-2021>
31. Про Комітет з питань грошово-кредитної (монетарної) політики та фінансової стабільності Ради Національного банку України: Рішення Ради НБУ від 26.06.2019 р. № 24-рд. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr027500-19#Text>
32. Національний банк України. Офіційний сайт. URL: <http://www.bank.gov.ua>
33. Індикатори фінансової стійкості та довідкові дані. *Офіційний сайт НБУ*. URL: <http://www.bank.gov.ua>
34. Разумова Г. В., Соколова Д. О. Теоретичні та прикладні аспекти фінансової стійкості комерційних банків. *Світ фінансів*. 2014. № 2. С. 73–77.
35. Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України: Постанова Правління Національного банку України від 02.08.2004 р. № 361. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0361500-04#Text>
36. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року. *Офіційний сайт НБУ*. URL: <http://www.bank.gov.ua>
37. Регулювання діяльності комерційних банків за допомогою економічних нормативів. URL: <https://buklib.net/books/25156/>
38. Економічні нормативи діяльності банків. URL: <http://surl.li/fjsxb>

39. НБУ: Економічні нормативи та ліміти відкритої валютної позиції (у розрізі банків). URL: https://bank.gov.ua/files/stat/Ratios_by_Banks_2023-02-01.xlsx
40. Економічні нормативи регулювання діяльності банків. URL: <https://buklib.net/books/33816/>
41. НБУ: Значення економічних нормативів загалом по системі. URL: https://bank.gov.ua/files/stat/Ratios_Banks_2023-02-01.xlsx
42. Дмитренко І. Б. Сучасні підходи до оцінки достатності (адекватності) капіталу банків в Україні. URL: http://www.econ.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/30_69_4/30_69_4_1/23.pdf
43. Макаренко Ю. П., Тригуб А. В. Сучасний стан та шляхи удосконалення банківського регулювання та нагляду. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/12_2017/13.pdf
44. Річний звіт Національного банку України за 2022 рік. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-ukrayini-za-2022-rik>

РОЗДІЛ 3

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ЕКОСИСТЕМИ БАНКУ

Козлов В. П., канд. екон. наук, доц.

3.1. Теоретичні основи фінансової екосистеми банку

В умовах глобальної цифровізації суспільства та прискореного розвитку інформаційних технологій, що спостерігається останніми роками, банки активно трансформуються і все частіше пропонують клієнтам не лише традиційні банківські послуги, а й додаткові нефінансові послуги (страхові, інвестиційні та інші, на які виникає попит клієнтів). Внаслідок такої трансформації формується нова бізнес-модель діяльності комерційних банків – екосистема, яка являє собою сукупність власних або партнерських платформ і додатків, що пропонують різні послуги та сервіси. Під час формування фінансової екосистеми банку спостерігається зрощення банку, інтернет-компанії, мобільного оператора та інших учасників у єдиний холдинг з метою максимального задоволення потреб клієнтів.

Уперше термін «екосистема» було запропоновано англійським ботаником Артуром Тенслі у 1930-х рр. у біології для визначення взаємодії локалізованих угруповань живих організмів один з одним та елементами природного середовища, яке їх оточує (повітрям, водою, мінеральним ґрунтом тощо). Такі угруповання живих організмів у межах екосистеми спільно розвиваються, пристосовуючись до зовнішнього впливу, конкурують та співпрацюють між собою.

У 1990-х рр. американський вчений Джеймс Мур вводить поняття бізнес-екосистеми і пропонує розглядати підприємство не як окремих суб'єкт конкретної галузі, а як складник відповідної системи, яка охоплює різні галузі. Він вважає, що для швидкого та успішного розвитку будь-якого бізнесу необхідно використовувати можливості різних сфер бізнесу для залучення капіталу, розширення кола партнерів, постачальників та покупців, тобто створювати певну мережу співробітництва. Як і в біології, бізнес-екосистема забезпечує еволюцію всіх учасників. Розвиток інновацій, співпраця та конкуренція, впровадження нових продуктів забезпечують максимальне задоволення потреб клієнтів [1].

Перші екосистеми у бізнесі в розвинутих країнах з'явилися в 1990-х роках. В Україні перші екосистеми у бізнесі почалися формуватися у банківській системі – це були банки, які обслуговують велике коло клієнтів (фізичних і юридичних осіб), які працюють у різних галузях, на різних територіях та готові адаптуватися до сучасних технологічних змін і мають усі підстави для створення екосистем.

Фінансова екосистема означає створення інтегрованої платформи, яка об'єднує банківські послуги, послуги фінтех-компаній, стартапів, організацій фінанс-

сового ринку та інших учасників фінансової екосистеми банку з метою надання клієнтам широкого спектру фінансових послуг та зручного доступу до них.

Основною перевагою фінансової екосистеми банку є те, що клієнт банку має доступ до всіх організацій, що входять в екосистему через те, що вони пов'язані сервісами, до того ж він може отримати особливі або пільгові умови в межах конкретної екосистеми.

Традиційно банки виконують розрахункові операції, переказ грошових коштів між учасниками, операції розміщення депозитів, кредитування, залучення інвестицій. Відповідно вони проводять свою діяльність з урахуванням регуляторних обмежень центрального банку, вимог законодавства. Існують спеціалізовані банки, які виконують окремі види банківських операцій, або обслуговують певну групу клієнтів, а також універсальні банки, які виконують усі можливі банківські операції. Серед універсальних банків поширеною є бізнес-модель фінансового супермаркету, коли структура банку є вертикально інтегрованою і він надає клієнтам стандартизовані фінансові послуги. З часом банк обростає великою кількістю філій і додаткових офісів [2].

У сучасних умовах прискореного розвитку цифрових технологій банки втрачають інтерес до використання бізнес-моделі фінансового супермаркету (розширення переліку банківських продуктів і послуг, які пропонуються клієнтам) і починають розробляти пропозиції, адаптовані до потреб і запитів цільових клієнтських груп.

До основних переваг створення фінансових екосистем банків в Україні належать:

1. Широкий вибір фінансових послуг: фінансова екосистема банку дає змогу клієнтам отримати доступ до різноманітних фінансових продуктів і послуг на одній платформі. Це можуть бути банківські рахунки, кредити, іпотека, страхування, електронні платежі, інвестиційні послуги тощо. Водночас різноманітні продукти і послуги виступають як одне ціле, а клієнт за своєю потребою користується відповідними продуктами і послугами або їх комбінацією.

2. Зручність та ефективність: фінансова екосистема банку сприяє взаємодії клієнтів з різними фінансовими установами. Клієнти можуть використовувати фінансові операції, переказувати кошти, здійснювати платежі та отримувати фінансову інформацію через одну зручну платформу.

3. Персоналізація, тобто кожен учасник екосистеми пропонує продукт, який відповідає вимогам конкретного клієнта.

4. Інновації та розвиток фінансового сектору: фінансова екосистема банку сприяє співпраці між банками та фінтех-компаніями, що стимулює інновації та розвиток нових фінансових технологій. Це може призвести до появи нових продуктів і послуг, які краще задовольняють потреби клієнтів.

5. Захист інтересів клієнтів: фінансові екосистеми банків можуть сприяти посиленому захисту прав споживачів фінансових послуг. Стандарти та регуляторні вимоги можуть бути впроваджені на рівні екосистеми для забезпечення високої якості обслуговування та безпеки клієнтів.

У межах фінансової екосистеми банку характер відносин між банком і споживачем банківських послуг змінюється, розширюються можливості для дистанційного продажу банківських (і не тільки) продуктів і послуг через електронні майданчики (маркетплейси). Внаслідок зростання кількості клієнтів, покращення споживчих характеристик банківських продуктів і сервісів ефективність роботи банків покращується. Тобто банки, які пропонують різні комбінації банківських та інших послуг, що розміщуються на цифрових платформах, успішно працюють. У цьому і полягає необхідність розвитку фінансової екосистеми банку.

Важливою причиною, яка сприяє розвитку фінансових екосистем банків, є виникнення останніми роками небанківських організацій, що надають фінансові (банківські) послуги. В умовах зростання конкурентної боротьби традиційні банки вимушені розвивати нові форми співпраці з небанківськими постачальниками послуг (FinTech), формуючи свою фінансову екосистему.

Дослідники виділяють обов'язкові ознаки, характерні для фінансової екосистеми як перспективної бізнес-моделі банківської діяльності [3]:

- задоволення фінансових і нефінансових потреб клієнтів;
- клієнтоорієнтованість;
- надійність, високий рівень довіри клієнтів;
- зручність і доступність, відсутність необхідності відвідувати підрозділ банку;
- забезпечення економії часу клієнта;
- функція єдиного вікна для клієнта;
- повна автоматизація процесів;
- широке використання нових технологій;
- високий рівень фінансової стійкості банку.

Важливим фактором, який визначає особливості створення і функціонування фінансових екосистем банку, виступають його клієнти, оскільки банк розвиває ті види фінансових продуктів і послуг, включає в екосистему надавачів інших послуг які потребують клієнти, і створює необхідні для цього партнерські відносини.

З метою покращення рівня обслуговування клієнтів банки повинні аналізувати великі об'єми інформації: особливості спілкування людей, як вони витрачають гроші, ведуть бізнес. Результати такого аналізу впливають на характер відносин банку з клієнтами. Під час побудови екосистеми необхідно розуміти звичайні потреби і потреби цільового клієнтського сегмента, тобто під час створення

ня фінансової екосистеми банки виходять за межі надання основних фінансових послуг.

Фінансова екосистема банку пропонує клієнтам ті послуги, які потрібні їм у відповідний час і які дають змогу задовольнити їх сьгоднішні потреби.

Важливу роль у фінансовій екосистемі банку відіграє постійний контакт і взаємодія банку зі своєю клієнтурою. Для покращення такої взаємодії банки впроваджували інтернет-банкінг, у подальшому – мобільний банкінг, а останнім часом приділяють увагу розвитку універсального й оперативного помічника – чат-бота, який готовий підтримувати діалог з клієнтом і відповідати на запитання в режимі 24/7.

Під час створення фінансової екосистеми банки переслідують також мету пошуку додаткових джерел доходів. Доходи банкам у межах екосистеми приносять не тільки традиційні фінансові послуги (проведення розрахунків, депозитні, кредитні операції), а й нефінансові сервіси: продаж квитків на театральні вистави, концерти, в кінотеатри, доставка товарів, ремонт квартир тощо. У функціонуючих фінансових екосистемах банків використовуються такі види нефінансових операцій, які приносять дохід: юридична допомога, операції страхування, розрахунки за товари з інтернет-магазинів, ідентифікація клієнтів, кіберзахист операцій, податковий консалтинг, обслуговування угод з нерухомістю, отримання електронного цифрового підпису, підбір нерухомості, ринок B2B [4].

Побудова фінансової екосистеми створює для банку нові можливості для розвитку.

По-перше, зростає дохідність діяльності банку, оскільки, з одного боку, скорочуються витрати на залучення коштів, а з іншого боку, – зростають прибутки. Витрати на залучення коштів скорочуються завдяки тому, що в екосистемі задіяна велика кількість самостійних учасників. Прибутки зростають через те, що різноманітні бізнес-суб'єкти, які входять до екосистеми генерують нові бізнес-ідеї, пропонують свої напрацювання. Усе це дає змогу використовувати пропозиції учасників екосистеми для просування власного бізнесу банку.

По-друге, нові товари і послуги проходять значно коротший шлях на ринок, оскільки спостерігається об'єднання зусиль багатьох учасників, прискорюється процес цифровізації, інформатизації бізнес-процесів банку, прискорюється технологічний розвиток банку і банківської системи загалом.

По-третє, розширення видів і кількості послуг для клієнтів підвищує конкурентні переваги банку, підвищує привабливість бренду банку, покращує його ділову репутацію. Коли банк проводить свою діяльність у межах фінансової екосистеми, то спостерігається синергетичний ефект, і всі учасники екосистеми, працюючи у своїх інтересах, працюють для всіх.

Банки на базі нових інформаційних технологій у короткі терміни впроваджують нові сервіси, які відповідають потребам клієнтів (як фізичних, так і юри-

дичних осіб). Нові сервіси дають можливість отримати в банку не тільки банківські послуги (оформити кредит або відкрити депозит), але і додаткові послуги (юридичні, страхові, послуги бухгалтера, або купити квиток на транспорт тощо). Банки мають відносини з суб'єктами, які представляють різні сфери економіки та життя суспільства, тому при залученні їх до спільної фінансової екосистеми, і сам банк, і всі учасники екосистеми суттєво покращують доходність своєї діяльності. Клієнт, який звернувся до банку і отримав значний перелік послуг у межах фінансової екосистеми, стає постійним, лояльним клієнтом, а банк завдяки цього має зростання суми комісійних доходів.

Сьогодні можна виділити чотири основні тенденції, які свідчать про зростання інтересу банків до формування фінансових екосистем в умовах цифровізації.

По-перше, скорочення кількості клієнтів (скорочується населення країни), посилення регулювання банківської діяльності зі сторони НБУ, посилення конкуренції з іншими небанківськими гравцями – мікрофінансовими організаціями, ритейлерами, телекомунікаційними компаніями. Нові гравці на фінансовому ринку надають клієнтам великий перелік послуг, реалізують різноманітні продукти, зокрема і банківські. У таких умовах у клієнтів немає необхідності звертатися до банку. Створюючи фінансові екосистеми, банки залучають таких нових гравців і разом обслуговують клієнтів.

По-друге, укрупнюються самі банки, утворюючи універсальні групи компаній. У них з'являється більше можливостей з погляду фінансування, клієнтської бази і синергії.

По-третє, сучасні клієнти, які звертаються до банку, прагнуть отримати не тільки банківські, але й інші послуги, тобто характер їх відношення до банку, їх світогляд змінюються. Банки не можуть не враховувати подібних змін під час планування свого розвитку.

По-третє, підвищується лояльність клієнтів, які розуміють, що залишаючись із банком, вони отримують цілий пакет унікальних пропозицій без додаткових тимчасових витрат.

По-четверте, створення фінансової екосистеми на базі банку дає змогу значно підвищити його конкурентні переваги на фінансовому ринку, і як наслідок – збільшує прибутковість банківського бізнесу через зростання комісійних доходів від безризикових (посередницьких) операцій та їх частки у структурі загального прибутку банку.

У банків з'являються нові можливості у межах фінансової екосистеми, оскільки використовуючи великий масив даних про клієнта, банк може проводити постійний моніторинг і контроль усіх його транзакцій: які покупки він здійснює, в які магазини ходить, як часто подорожує тощо. Раніше така інформація великої користі для банку не становила, але з розвитком цифрових технологій, особливо

технологій на основі Big data, такі дані про клієнта сприяють підвищенню якості обслуговування, персоналізації операцій і послуг.

З іншого боку, функціонування фінансової екосистеми банку може бути пов'язано з ризиками, які поки що недостатньо вивчені. Банківська діяльність пов'язана з необхідністю забезпечення безпеки, тобто з ізольованою обробкою інформації про проведені операції, яка здебільшого випадків є конфіденційною. Банки повинні забезпечувати високий рівень секретності інформації, не допускати доступу інших організацій до цієї інформації.

Однак закритість банку, концентрація на секретності, високому рівні безпеки скорочує можливості банку у підвищенні прибутковості діяльності. Обмін інформацією у межах фінансової екосистеми, дає змогу банку не втрачати зв'язок з навколишнім світом, отримувати цілісну і своєчасну інформацію, яка приводить до розробки таких рішень, що відповідають поточному моменту. Конфіденційність в умовах функціонування фінансової екосистеми відходить на другий план [5].

Значною проблемою фінансової екосистеми є побудова довірчих партнерських відносин між усіма учасниками екосистеми. Необхідно мати високий рівень довіри тим учасникам екосистеми, які розробляють мобільні додатки, вирішують інші технічні завдання, оскільки банки не завжди можуть контролювати процеси розробки додатків, не мають впливу на випуск оновлень, внесення змін. Існують ризики, пов'язані з тим, що сторонній розробник може внести некоректні зміни у свій додаток, які призведуть до крадіжки даних клієнтів. До того ж один учасник екосистеми може підпорядковувати своїй волі інших учасників, що може привести до порушення роботи екосистеми загалом [3].

Можливі загрози і виклики фінансової екосистеми не в змозі стримати розвиток цифрового банкінгу, становлення розвинутих, технологічних банків, які формують цілісну екосистему, що розвивається у відповідності з вимогами ринку, є затребуваною і актуальною. Фінансові екосистеми банків уже показують, що вони є абсолютно життєздатними, більш ефективними, ніж моделі класичних банківських систем, які надають клієнтам стандартні банківські послуги.

Перехід від банківської системи минулого до банківської системи майбутнього, який активно відбувається останніми роками у світі і в Україні, пов'язаний з двома знаковими подіями.

Перша подія – перехід до застосування в банківській діяльності стандартів відкритих API (application programming interface), які дають змогу передавати дані банків іншим організаціям. Вперше такий перехід запропонували у 2015 р. державні органи Великобританії. Відкритий API, або «відкритий банкінг», стимулює розвиток інновацій у банківській сфері, скорочує витрати на їх впровадження. Небанківські технологічні компанії в умовах відкритого банкінгу мо-

жуть розробляти нові додатки для клієнтів, нові інструменти доступу до даних клієнтів банку, що підвищує якість обслуговування клієнтів банку та забезпечує їх лояльність. Уже у 2018 р. використання відкритих API як обов'язковий принцип своєї діяльності визнали 9 банків Великобританії, які в сукупності контролюють приблизно 80–90 % рахунків фізичних осіб у країні. З цього часу модель «відкритого банкінгу» стає все більш популярною під час організації діяльності не тільки банків і небанківських фінансово-кредитних установ Великобританії, а й інших країн.

Друга подія – клієнти банків отримали можливість користуватися послугами з управління своїми активами не тільки від банків, а і від третіх осіб згідно з оновленою редакцією «Директив про платіжні сервіси» (Directive on Payment Services – PSD2) № 2015/2366/EC, яка була прийнята Європейським парламентом у 2016 р. Третя особа, небанківська організація, може отримувати доступ до фінансових даних клієнтів банку, якщо вони бажають отримати послуги такої організації. Технологічно така можливість з'являється на основі відкритих API, які забезпечують високий рівень захисту прав споживачів послуг небанківських організацій та безпеку інформації про клієнтів банків [6].

Упровадження цифрових технологій, перехід до «відкритого банкінгу» суттєво змінює характер банківської діяльності, викликає необхідність її трансформації. «Відкритий банкінг» прискорює перехід від вертикально інтегрованого і контрольованого банківського бізнесу до роботи на основі мобільних додатків, технологій дистанційного доступу та аналітики великих даних. Тобто розвивається ринок послуг, які автоматично конфігуруються і реалізуються на спеціальних IT-платформах [7].

Позитивною стороною впровадження «відкритого банкінгу» є те, що він сприяє підвищенню ефективності банківських продуктів і послуг, оскільки загострюється конкуренція між банками. Традиційні банківські продукти і послуги не можуть швидко змінюватися відповідно до потреб часу, тому банки вимушені звертатися до фінансово-технологічних компанії, ініціюючи цим створення банківської цифрової екосистеми.

Національний банк України почав впроваджувати норми оновленої редакції «Директиви про платіжні сервіси» (Directive on Payment Services – PSD2) № 2015/2366/EC в українське банківське законодавство у 2019 р., що проявилось в реформуванні національного платіжного законодавства.

У 2020 р. НБУ затвердив «Стратегію розвитку фінансового сектору України до 2025 р.», важливим складником якої є «Стратегія розвитку фінтеху в Україні до 2025 р.» [8].

У «Стратегії розвитку фінтеху в Україні до 2025 р.» виділяються основні напрями такого розвитку:

- становлення кешлес-економіки у країні, тобто розширення безготівкових розрахунків;
- підвищення фінансової грамотності населення, забезпечення високого рівня знань у сфері цифрової економіки;
- стимулювання розвитку у країні фінансових екосистем.

У 2023 р. Національний банк України оновив свою інституційну стратегію, яка була розрахована на період до 2025 року, оскільки зараз важливими напрямками діяльності фінансової, банківської системи є опір вторгненню РФ і післявоєнне відновлення інфраструктури й економіки країни.

Оновлена стратегія, яка отримала назву «Фінансова фортеця України», має за мету створення такої фінансової екосистеми країни, яка буде неприступною фортецею для ворога і виступить фактором, що прискорить перемогу [9].

Реалізація Стратегії здійснюватиметься за п'ятьма стратегічними цілями, які зосереджуються на основних функціях Національного банку – забезпеченні цінової та фінансової стабільності й підтримці країни на шляху до перемоги. Вони деталізуються у 24 стратегічних ініціативах, на досягненні яких НБУ зосередить свої зусилля протягом наступних років.

В оновленій стратегії виділяються такі цілі діяльності НБУ.

Перша ціль – забезпечення стійкості гривні на основі інфляційного таргетування, гнучкого курсу обміну на іноземні валюти, скорочення обмежень проведення валютних операцій.

Друга ціль – забезпечення фінансової стабільності, тобто за допомогою збалансованого регулювання та нагляду зі сторони НБУ, створення умов для ефективного, прибуткового та стійкого функціонування банківської системи країни. Підтримка розвитку технологічного небанківського фінансового та платіжного ринку, стійкої інфраструктури фінансового ринку забезпечить розвиток фінансових екосистем банків.

Третя ціль – підвищення ролі фінансової системи у відновленні країни, тобто забезпечення розвитку фінансового, кредитного ринків, ринку страхових послуг, фінансової грамотності населення та підприємців.

Четверта ціль – упровадження нових технологій у банківській діяльності, цифровізація послуг на фінансовому ринку, забезпечення безпеки й ефективності готівкового обігу та безготівкових розрахунків. Для досягнення цієї мети будуть реалізовані ініціативи: Цифрова фортеця (розвиток фінансового ринку), Power banking 2.0 – відновлення банківської інфраструктури на звільнених територіях, розвиток готівкового обігу (забезпечення його стійкості, ефективність та клієнтоорієнтованість), створення системи регулювання НБУ віртуальних та цифрових грошей.

П'ята ціль – «Ефективний центральний банк», який має дієвий інструментарій для виконання функцій регулятора, розвинуті інституційні відносини зі всіма

учасниками фінансового ринку, забезпечує процес європейської інтеграції фінансового сектору, процес цифрової трансформації НБУ.

Нова стратегія є безстроковою і включає два етапи:

– фокус опору (недопущення погіршення ситуації у фінансовій системі й економіці та забезпечення фінансової стабільності в короткостроковій перспективі);

– фокус відновлення (впровадження перетворень, які забезпечать майбутнє відновлення та зростання економіки в середньостроковій перспективі: зниження бюрократичних бар'єрів, підвищення прозорості та конкурентності середовища, залучення інвестицій).

Передбачається, що подальша еволюція банківської сфери в Україні буде відбуватися в напрямі створення фінансових екосистем на основі банків, які забезпечать прибуткову діяльність усіх учасників екосистеми, масштабну фінансову інклюзію громадян і бізнесу. У межах екосистеми клієнтам будуть пропонуватися сучасні, безпечні банківські та небанківські продукти і послуги. Водночас екосистема має можливості забезпечити конкурентний рівень цін на продукти і послуги, а також пропонувати ці продукти і послуги за допомогою значної кількості каналів.

Кожен банк сьогодні має великий клієнтський портфель, штат висококваліфікованих співробітників, розвинуту інфраструктуру в територіальному розрізі, а також багаторічний досвід функціонування в умовах вирішення численних проблем. Ці передумови стимулюють банки створювати фінансові екосистеми. Велику роль відіграє те, що саме банки виступають основними провідниками цифрової трансформації сфери фінансових послуг, впровадження нових цифрових технологій, оскільки ці процеси потребують значних фінансових ресурсів, які є в розпорядженні банків.

Бізнес-модель класичного банку, який проводить тільки традиційні операції, сьогодні не є такою, що забезпечить переваги в конкурентній боротьбі. Банк повинен впроваджувати нову бізнес-модель, засновану на об'єднанні з фінансово-технологічними компаніями, іншими організаціями і створювати фінансову екосистему. Розвиток фінансових екосистем банків забезпечує зростання показників діяльності як самого банку, так і інших учасників таких екосистем (фінтех-компаній, страхових компаній, клієнтів банку тощо). Зазвичай у розвинутій екосистемі можна значно оптимізувати бізнес-процеси, скоротити витрати.

Співпраця банків із фінтех-компаніями у межах екосистеми призводить до створення сучасного інноваційного продукту, розробки нових підходів до реалізації банківських продуктів і послуг, більш чіткого врахування вимог клієнтів, удосконалення банківського технологічного процесу [10].

В Україні, порівняно з іншими країнами, фінтех-ринок розвивається дуже повільними темпами, тому що НБУ повільно реагує на те, що з'являються нові

цифрові банківські продукти та послуги, змінюється кон'юнктура ринку; жорстко регламентує діяльність фінтех-стартапів. Українське законодавство не дозволяє спростити процес виведення на ринок інноваційних продуктів і послуг, що призводить до втрати часу і зниження ефективності нововведень. Більшість фінтех-компаній в Україні знаходиться на ранніх стадіях розвитку, оскільки у країні відсутня розвинута система підтримки стартапів і вони стикаються з ризиками під час створення конкурентних продуктів і послуг.

Фінтех-ринок в Україні характеризується невисоким рівнем капіталізації і розвитком усього трьох напрямів діяльності – послуги проведення платежів та грошових переказів (31,6 %); технології та інфраструктура (19,3 %); онлайн-кредитування (14,0 %). Тільки п'ять банків України співпрацюють із фінтех-компаніями. Це банки ПУМБ, Ощадбанк, Альфа-банк, Райффайзен Банк Аваль та ТАСКОМБАНК. Однак таке співробітництво поки що має обмеження і стосується в основному платіжних послуг (карткові транзакції на платформи для P2P, платіжні картки з логотипами декількох компаній) [11].

Водночас фінтех-компанії пропонують технології, які змінили, або тільки починають змінювати індустрію фінансових послуг: віртуальна, або доповнена реальність; P2P; технологія розподілених реєстрів; смарт-картки; відкриті API; спільне використання інфраструктури та інше.

НБУ пропонує розвиток фінансових екосистем банків забезпечувати на основі налагодження взаємодії банків зі стартапами, створення системи експресрозгляду заявок на впровадження інноваційних рішень у банківській сфері, урахування необхідності захисту прав споживачів.

Модель сталої фінтех-екосистеми НБУ базується на чотирьох ключових елементах:

- регулювання та політика,
- капітал,
- попит,
- таланти.

Ці елементи у межах екосистеми забезпечують розвиток інновацій з моменту зародження до регулювання інноваційних продуктів та послуг. Водночас модель фінансової екосистеми за умови успішного втілення в життя забезпечує постійну взаємодію всіх цих елементів, а також взаємодію з глобальними екосистемами. Так, наприклад, НБУ у 2021 році приєднався до Глобальної мережі фінансових інновацій (GFIN).

Таке приєднання дає змогу НБУ підвищити рівень проникнення інновацій у фінансовий сектор. Членство у Глобальній мережі пов'язано з такими перевагами для Національного банку:

- участь в обміні досвідом, інформацією та аналітичними звітами між центральними банками різних країн світу;

– експертна допомога в організації роботи регуляторної «пісочниці» на основі кращих світових практик;

– ознайомлення з інноваційними рішеннями, які дають змогу краще розуміти ймовірні ризики функціонування фінансово-банківської системи, використовувати сучасні підходи та методології регулювання фінтех-ринку.

Заходи, які розроблені НБУ, направлені на досягнення значних змін у банківській сфері України:

– впровадження стандартів «відкритого банкінгу» в діяльності банків;

– збільшення кількості тестувань нових інноваційних продуктів досягається впровадженням «регуляторної «пісочниці», тобто спеціального майданчика, на якому учасники ринку тестують нові фінансові технології та бізнес-моделі з урахуванням вимог законодавства;

– буде забезпечено умови для розвитку усіх фінтех-компаній та інше [8].

З 01.08.2022 року було введено в дію Закон України «Про платіжні послуги», який розроблявся з урахуванням вимог та норм європейських регуляторних актів: Другої платіжної директиви (PSD2) та Директиви з електронних грошей (EMD) [12].

Цей закон визначає:

– поняття та загальний порядок виконання платіжних операцій в Україні;

– встановлює виключний перелік платіжних послуг та порядок їх надання, категорії надавачів платіжних послуг та умови авторизації їх діяльності;

– загальні засади функціонування платіжних систем в Україні, випуску та використання в Україні електронних грошей;

– встановлює права, обов'язки та відповідальність учасників платіжного ринку України, порядок здійснення оверсайту платіжної інфраструктури.

Такі зміни зменшать конкурентні переваги великих банків у побудові екосистем і створюють можливості для невеликих банків провести модернізацію свого бізнесу. В Україні поки що окремі банки тільки оцінюють ситуацію, трансформують процеси та створюють інфраструктуру майбутніх екосистем.

Для досягнення успіху у процесі побудови банківської екосистеми банку необхідно розробити чітку стратегію, визначити ключові сегменти, на яких потрібно сфокусуватися, а також вибрати бізнес-модель надання клієнтам пропозицій з підвищеною цінністю. Для цього слід ретельно опрацювати три ключові моменти: підбір партнерів по екосистемі, бізнес-архітектуру екосистеми, а також технології для оптимальної реалізації рішення.

Цифровізація банківської діяльності вимагає від банків значних трансформаційних змін, пов'язаних як з організаційною структурою, так і з бізнес-моделлю банку.

У процесі модернізації бізнес-моделей банків і розбудови екосистем за участю фінтех-компаній відбувається також зміна концепції відносин користува-

чами послуг і партнерами, оскільки відкриті інноваційні екосистеми повинні бути орієнтовані на клієнтів [13].

Банки вимушені значно збільшувати фінансування розробки та впровадження нових технологій, вкладати кошти у трансформацію наявних автоматизованих банківських систем. Водночас цифрові технології і екосистеми підвищують ефективність діяльності банків, оскільки впроваджуються нові продукти і послуги, розширюються ринки збуту, зростають банківські доходи.

Індустрія FinTech створює нові інноваційні рішення, що викликає фундаментальну трансформацію всієї сфери фінансових послуг. FinTech – це сегмент, який динамічно розвивається на перетині секторів фінансових послуг та технологій, розробляючи інноваційні продукти та послуги, використовуючи інноваційні технології та формуючи нові напрями діяльності.

В Україні налічується більше 100 фінтех-компаній із різним ступенем зрілості, більшість яких засновано протягом останніх років. Тобто фінтех-компанії знаходяться на стадії розвитку, про що свідчить взаємодія великих банків України, зокрема Ощадбанку, Укргазбанку, Райффайзен банку Аваль, Альфа-банку, Укрсиббанку, ПУМБ, ОТП банку та Мегабанку з фінтех-компаніями, 63 % яких фінансуються виключно за свій рахунок і стільки ж – пройшли точку беззбитковості [14].

Характерним для сучасного розвитку банківської системи в Україні є таке:

- українські банки продовжують здійснювати традиційну діяльність, але також активно впроваджують фінтех-інновації: віртуальні консультанти і помічники; безконтактні платежі; переказ грошей з картки на картку; онлайн-заявки на оформлення картки / кредиту / депозиту; дистанційне оформлення кредитів / страхових полісів / депозитів; кредитні і депозитні калькулятори;
- розвиваються канали взаємодії, особливо цифрові канали, з клієнтами і партнерами на одній цифровій платформі (інтернет-банкінг, мобільний банкінг та інші види дистанційного банкінгу, соціальних мереж, чат-ботів);
- використовуються геоінформаційні системи для пошуку інформації про філіали, відділення банків, пункти обміну валют;
- розробляються пакетні пропозиції для клієнтів, комплексні системи лояльності і клуби клієнтів з метою кращого задоволення їх інформаційних і фінансових потреб;
- розвиваються сервіси для преміального обслуговування клієнтів, створюються вір-офіси для організації ділових зустрічей та інших заходів;
- розвиваються біометричні технології та технології на основі блокчейну, які виступають важливим інструментом забезпечення інформаційної безпеки фінансових операцій.

В умовах глобалізації та посилення ринкової конкуренції банки вимушені впроваджувати інноваційні рішення, широко використовувати інформаційно-комунікаційні технології, що призвело до революційних змін у банківській справі.

Банки, здійснюючи свою діяльність, виступають важливим складником фінансової системи країни. Вони повинні ефективно функціонувати, виконуючи свою роль у процесі дієвого розподілу ресурсів з метою найбільш результативного їх використання у відповідних галузях економіки. Від того, наскільки ефективно та надійно здійснюється банківська діяльність у країні, залежить продуктивність розвитку національної економіки, всіх галузей господарства країни. Банки виконують важливу роль в цьому процесі, активно впливаючи на соціально-економічний розвиток країни. Вони є центром економічного механізму і взаємодіють з усіма галузями економіки та населенням.

Реальне макроекономічне середовище у країні та світі впливає на діяльність банків України – викликає низку ризиків та обмежує потенціал зростання. І адаптуватися до сучасного стану банки можуть лише проводячи фундаментальні перетворення своєї діяльності.

Одним з варіантів формування організаційно-економічного механізму фінансової екосистеми банку є сервісизація банківської діяльності, оскільки на її основі впроваджуються нові технологічні рішення й розширюється сфера надання послуг за межами банківського сектору (девелопмент, будівництво, охорона здоров'я, лайфстайл, телеком, електронна комерція, B2B-послуги), що дає змогу підвищити рівень обслуговування клієнтів, пропонувати ті продукти і послуги, які необхідні в цей момент конкретному клієнту [15].

Фінансова екосистема банку може бути представлена у вигляді моделі marketplace, оскільки банк реалізує окремі банківські продукти та послуги і, виступаючи в ролі фінансового посередника, стає ланкою в ланцюжку відносин господарюючих суб'єктів – економічних контрагентів (постачальника і покупця).

Банк є невід'ємною частиною цієї системи економічних відносин, оскільки здійснює значну частину операцій з обслуговування клієнтів за допомогою різних платіжних інструментів та сервісних послуг. Водночас позитивним моментом для банку є те, що він має відповідну кількість постійних клієнтів, які є учасниками єдиної технологічної платформи. Така платформа постійно генерує бізнес-процеси, обслуговує велику кількість операцій, і в такий спосіб підтримує постійний характер відносин банку з клієнтами. Це для банку дуже важливо, тому що знижуються витрати, пов'язані з пошуком нових клієнтів, підвищується рівень прибутковості діяльності банку.

Отже, зараз загальним трендом розвитку для всіх учасників фінансового ринку став перехід до цифрових технологій. Існують навіть прогнози, згідно з якими до 2030 року всі банки стануть для клієнтів невидимими і будуть існувати в електронному вигляді як сервіси, особисті помічники, додатки і застосунки. Іншими словами, сучасні тенденції розвитку банківського сектору вказують на те, що в недалекому майбутньому банки перестануть бути тільки фінансовими інститу-

тами, а трансформуються в екосистеми, що акумулюють у собі не тільки банківські послуги, а й послуги підприємств-партнерів.

Іноземні банки у своїй діяльності давно використовують цифрові технології, і їх діяльність свідчить про те, що широке використання таких технологій не тільки підвищує рівень довіри до банку з боку клієнта, а також гарантує високий рівень безпеки проведення операцій та мінімізацію операційних витрат [4].

Наприклад, власні роботизовані сервіси випустили великі фінансові компанії «Vanguard» і «Fidelity». Розробкою сервісів робо-едвайзингу зайнявся і банк «Morgan Stanley», і найбільші британські банки: «Barclays», «Royal Bank of Scotland», «Lloyds» і «Santander UK».

Одним із прикладів технологічного партнерства між банками і фінтех-компаніями також може бути так званий «відкритий API». Скорочення «API» означає «Application Program Interface» – інтерфейс прикладного програмування. Маючи доступ до банківського API, розробники з фінтех-компаній можуть створювати додатки на основі даних банку. Для банку це вигідно з погляду отримання нових ідей, а також мінімізації часу і трудовитрат співробітників на впровадження інновацій. Зі свого боку, фінтех-компанії отримують доступ до фінансування, яке необхідне для розробки і реалізації нових проєктів.

Українські банки також впроваджують банківські інновації. У 2016 р. «Приватбанк» запустив сервіс фінансування підприємців «КУБ», реалізований на базі ідеї P2B-кредитування. За роки свого існування цей сервіс дав змогу залучити приблизно 14 млрд грн на фінансування проєктів підприємців. У 2017 р. НБУ, ОТП Банк і некомерційний інкубатор «1991 Open Data Incubator» запустили в Україні інкубаційну програму для фінтех-стартапів «Open banking lab». У межах програми банки надають стороннім розробникам доступ до відкритих (неконфіденційних) даних і власних API. Так з'являється тестове середовище, в якому незалежні розробники зможуть протестувати і впровадити свої авторські рішення [16].

3.2. Методи удосконалення організаційно-економічного механізму формування фінансової екосистеми банку

(Леценко І. М., Козлов В. П.)

У сучасних умовах із розвитком мобільного та цифрового контенту спілкування у більшості клієнтів банків виникають нові потреби стосовно формату надання банківських послуг. Для клієнтів банку головними є простота, безпека і швидкість банківських операцій, можливість їх здійснення в режимі «24/7», отримання не тільки банківських, а й інших послуг за допомогою єдиного інтерфейсу.

Цифрові технології дають змогу клієнтам банку здійснювати банківські транзакції в режимі реального часу і практично безкоштовно, використовуючи будь-який пристрій, який має мікрочип.

Поступово відходять у минуле лінійки традиційних банківських продуктів, а замість них з'являються цифрові компоненти у вигляді додатків, які дають можливість клієнту комбінувати додатки відповідно до своїх потреб.

Новий формат комунікації клієнтів із постачальниками фінансових послуг дає змогу забезпечити лояльність клієнтів банку. Крім персоналізації пропозицій, важливим фактором стає омніканальність обслуговування. Вона передбачає не просто комунікацію з клієнтом різними каналами, а інтеграцію цих каналів у єдину систему. Це підвищує рівень інформативності всієї системи і дає змогу використовувати отримані дані для ще більш персоналізованого підходу. З плином часу це сприятиме переходу від ланцюжків цифрових сервісів до сервісних «цифрових фабрик».

Конкурентоспроможність банків усе більше залежить від того, як швидко вони зможуть відмовитися від монолітної, вертикально інтегрованої організаційної структури своєї діяльності і переорієнтуватися на мікросервіси і відкриті ринки. Тому банки та інші регульовані фінансові посередники прагнуть з урахуванням можливостей своїх бюджетів швидко освоювати розробки в області Фінтех і міняти формати обслуговування клієнтів.

Процес формування цифрового банкінгу займе певний історичний період, тривалість якого буде визначатися уподобаннями споживачів фінансових послуг, їх фінансовою та цифровою грамотністю, рівнем захисту фінансових активів від несанкціонованого доступу і витоку даних, станом конкурентного та регуляторного середовища.

У майбутньому термін «банк» може вийти з ужитку і бути замінений неологізмами «фінансова екосистема банку» або «платформа», але це не змінює економічної природи банківських операцій із трансформації заощаджень в інвестиції. Вимоги до достатності капіталу та інші пруденційні нормативи залишаться. Через це банківська діяльність залишиться, можуть змінюватися тільки її форми, і вона буде переходити з одного стану в інший [2].

Традиційний і цифровий банкінг – це полюси, між якими існує безліч перехідних моделей надання фінансових послуг. У моделях, заснованих на традиційному банкінгу, збільшується частка цифрового контенту. Жодна банківська стратегія вже зараз не виключає використання цифрових технологій. У моделях, заснованих на цифровому банкінгу, використовуються і з дуже високим ступенем ймовірності будуть використовуватися в майбутньому елементи традиційного банкінгу.

Наприклад, збережуться операції консультування і проведення окремих кредитних, платіжних та інших операцій для різних категорій громадян (людей, які

вперше відкривають банківський вклад або отримують перший кредит; пенсіонерів і громадян, які відчувають проблеми з використанням електронних пристроїв; заможних клієнтів та ін.).

Класифікація моделей цифрового банку з урахуванням наявної практики запропонована в доповіді корпорації ІВМ «Проектування сталого цифрового банку» [17].

Дослідження виходить із того, що цифровий банк повинен надавати більшість своїх продуктів і послуг у цифровій формі. Водночас його клієнти для повсякденної банківської активності використовують цифрові канали. Інфраструктура подібного банку оптимізована для цифрових взаємодій у реальному часі, а внутрішня культура має на увазі високу швидкість зміни цифрових технологій.

Цифровий банкінг може існувати на основі чотирьох моделей.

Модель А – цифровий банківський бренд. Класичні банки з величезною кількістю застарілих бізнес-процесів постійно намагаються стати ближчими до нового «просунутого» споживача, який бажає, щоб бренд був більш цифровим. Найчастіше замість того, щоб відлякувати клієнтську базу нововведеннями, подібні банки відкривають нові бренди з унікальними пропозиціями і продуктами, створеними спеціально для більш молодого покоління – і зазвичай ці бренди використовують банківську інфраструктуру.

Модель В – банк із цифровими каналами. Банки моделі В будують організацію, націлену на поліпшення користувацького досвіду. Зазвичай ці банки використовують бек-офіс і банківську ліцензію наявних банків і перепродують їх продукти через більш зручний для користувача інтерфейс.

Модель С – цифрова філія банку. Ця модель поєднує два підходи: цифровий досвід користувача і нові бізнес-процеси. Великі банки можуть виявити, що їх системи мають занадто велику інерцію для того, щоб запустити цифровий банк. Банки моделі С організують окремий підрозділ – практично окрему організацію з більш гнучкою і модульною програмно-апаратною частиною сервісу (бек-енд), що дає змогу забезпечити кращий клієнтський досвід.

Модель D – повністю цифровий банк. Ці банки будують усі свої продуктові пропозиції на цифрових технологіях. Це не обов'язково банки без відділень, однак клієнти таких банків орієнтуються на взаємодію через цифрові канали.

Необхідність переходу до цифрових форматів визначається не тільки бажанням підвищити операційну ефективність, хоча це саме по собі є важливим фактором міжбанківської конкуренції. Не менш важливим, особливо для великих банків, є зростаючий конкурентний тиск із боку фінтех-компаній, починаючи від фінтех-карликів (стартапи) і закінчуючи фінтех-гігантами (Big Tech в особі Apple, Facebook, Alibaba, Amazon та ін.), які беруть на себе частину функцій банківського обслуговування. В основному це стосується проведення платежів, частково – кредитування і інвестиційного консультування.

У цих умовах перед банками постають завдання не тільки і не просто усунення «цифрового розриву», але навіть випереджаючого цифрового розвитку. Варіанти вирішення цих завдань визначаються сукупністю чинників, серед яких особливе значення мають розмір капіталу і масштаби діяльності, вибір бізнес-моделі і пріоритетних сфер позиціонування на ринку фінансових послуг, готовність установлювати і розвивати партнерські відносини з фінтех-компаніями, тобто формувати банківську екосистему.

Останнім часом фахівці, що досліджують процеси, які відбуваються в суспільстві під впливом інтернет-технологій, сучасний або досить скоро очікуваний стан економіки позначають терміном «мережева економіка» [18].

В організаційному аспекті цей термін тісно пов'язаний з появою так званих мережевих структур, що характеризуються потенційними зв'язками між усіма учасниками, окремі з яких можуть актуалізуватися на час вирішення поставлених перед системою завдань, а потім руйнуватися до моменту появи нових завдань.

До основних позитивних характеристик мережевих структур належать такі характеристики:

- висока компетентність працівників, оскільки до формування таких структур залучаються кращі фахівці;
- високий рівень ефективності діяльності, оскільки забезпечується раціональна структура витрат і розподілу ресурсів.

Як приклад мережевої структури можна привести явище аутсорсингу (від англ. *outsourcing* – запозичення ресурсів ззовні, тобто передача сторонньому підприємцю деяких бізнес-функцій або частин бізнес-процесу банку), тобто перенесення деяких функцій і операцій банків зовнішнім виконавцям. Сьогодні банками практикується аутсорсинг не тільки ІТ-функцій, контакт-центрів, функцій обліку та адміністрування, а й фінансовий аналіз, перспективні дослідження, публікації, робота з кадрами [19].

Передача частини функцій зовнішнім виконавцям може розглядатися як мережевий напрям розвитку діяльності банку, тобто організація бізнесу банку в якості компанії-мережі. Про те, за якою моделлю банку майбутнє (модель банку в контексті розглядається як результат реалізації банком стратегії розвитку), єдиної думки не існує. Одні фахівці бачать майбутнє за міні-банками, інші вважають, що майбутнє належить великим банкам зі сфокусованою стратегією, треті відводять цю роль віртуальним банкам.

Однією з найбільш перспективних моделей цифрового банкінгу є технологія Big Data. Великі об'єми інформації, які знаходяться в постійному оновленні, дають змогу проводити класифікацію об'єктів, виявляти взаємозв'язки характеристик і дій окремого клієнта, знаходити кореляції між різними параметрами,

подіями, і визначати найбільш оптимальний спосіб впливу, з метою допомогти банку прийняти найбільш вигідне обґрунтоване рішення.

Лідерами щодо впровадження Big Data є Nasdaq, Facebook, Google, IBM, VISA, Master Card, Bank of America, Citigroup.

Основою стратегії банків стала власна інтегрована архітектура платформи Big Data, до якої надходять набори даних із різних додатків, що акумулюють потоки інформації з транзакційних магазинів, відгуки клієнтів і джерел даних бізнес-процесів [20].

Більшість українських банків використовують термін Big Data тільки в маркетингових цілях, а на практиці цю технологію не застосовують, а використовують застарілі методи бізнес-аналітики. Складність впровадження Big Data полягає в тому, що ця технологія включає величезні масиви неструктурованої, різнорідної інформації, яка безперервно поповнюється в режимі онлайн. Для її накопичення необхідна наявність програмних платформ, де інформація обробляється, структурується і зберігається у зручній для аналізу формі. Для обробки таких значних об'ємів інформації використовуються статистичні інструменти, алгоритми розпізнавання образів, нейронні мережі, побудовані за аналогією з нервовою системою. Для того, щоб результати аналізу були зрозумілі людині, необхідно їх перетворити за допомогою кваліфікованих фахівців.

Українські банки практикують застосування технології Big Data на умовах аутсорсингу. Так, ПАТ «Правекс Банк» переглянув розташування територіальних відділень банку і запланував відкрити їх там, де сконцентрований найбільший цільовий сегмент клієнтів. За зверненням банку «Київстар» розробив карту місць найбільшого скупчення таких клієнтів, які визначалися на основі моделі Big Data. Отже, завдяки співпраці з «Київстар» банк отримав динамічну карту, яка характеризувала території з найбільшим скупченням цільового сегменту клієнтів. Внаслідок цього банком було змінено місцезнаходження 18 відділень [21].

Big Data може допомагати банку аналізувати дані, які надходять від пристроїв, і створити нові можливості для задоволення зацікавленості банків до клієнтів-фізичних осіб. Це підвищить об'єми активних операцій та отриманого процентного доходу банком. Застосування Big Data призведе до появи нових категорій банківських продуктів, більш персоналізованої цінової політики, і зрештою, створення інноваційної культури загалом.

Концентрації зусиль банків щодо продажу через інтерактивні цифрові технології сприяють хмарні структури, які забезпечують зручний мережевий доступ до загального фонду обчислювальних ресурсів, що конфігуруються (мережі передачі даних, сервери, пристрої зберігання інформації, додатки й сервіси), і які можуть бути оперативно надані та, зокрема звільнені з мінімальними експлуатаційними витратами.

В Україні 48 % компаній використовують хмарні технології. Вітчизняною розробкою є платформа корпоративного класу SuperNovo, оснащена порталом самообслуговування, який дає змогу динамічно управляти потребами клієнтів й адаптуватися до бізнес-вимог [22].

До найістотніших переваг хмарних технологій належать цінова еластичність і масштабування бізнесу. Хмарні технології дають банку змогу зменшити витрати на поширення рекламних матеріалів і забезпечують комунікацію з цільовим споживачем. Реклама з використанням традиційних методів швидко стає неактуальною. Завдяки хмарним технологіям можна автономно замінювати рекламу в міру необхідності, для чого не потрібна фізична інфраструктура банків. Із погляду споживача відповідні послуги характеризуються високим рівнем доступності й низькими ризиками непрацездатності, з позиції банку – допомагають створювати нові ринки, здобувати конкурентні переваги. Відбувається інтеграція клієнтів на банківських платформах, створюються можливості включення сторонніх послуг для розширення банківської екосистеми, підтримуються повсякденні платіжні потреби, забезпечується доступ співробітників філій до банківських систем через хмарну інфраструктуру, надається можливість для масштабованих рішень і зберігання аналітичних процесів у реальному часі. Через підвищену обчислювальну потужність хмара може зберігати в реальному часі інформацію про переваги клієнтів, які можуть допомогти банку в налаштуванні продукту й послуги. Також вона може допомогти оптимізувати операції, швидше реагувати на запити ринку і коригувати процеси, що створює середовище інновацій, прискорюючи вихід нових продуктів.

Банки обережніші, ніж інші галузі, у впровадженні хмарних сервісів. Нормативно-правовими документами НБУ не передбачено обмежень на використання банками хмарних технологій, але центробанк вимагає, щоб інформація оброблялася на серверах, які фізично розміщені на території України. Український ринок хмарних сервісів зростає високими темпами.

У 2021 році Національний банк України врегулював питання щодо використання банками хмарних послуг у своїй діяльності. Так, банки отримали можливість надавати банківські послуги, а також здійснювати процесинг за операціями із застосуванням електронних платіжних засобів, зокрема платіжних карток, використовуючи хмарні сервіси, що надаються з використанням обладнання, розміщеного на території держав Європейського Союзу, Великої Британії, Сполучених Штатів Америки та Канади.

Окремі банки використовують готові рішення, інші – розвивають власні хмарні технології. Ситуація у великому банку, що інвестує в цифрову систему, значно відрізняється від невеликих банків із номінальними цифровими можливостями.

Із групи банків із державною власністю 66,7 % використовують приватну хмару. Серед банків з іноземним капіталом 20 із 25 мають таку систему (80 %), а серед банків із приватним капіталом – 42 із 55 (76,2 %).

Банки переходять від екстенсивної до інтенсивної бізнес-моделі розвитку, яка вимагає трансформації каналів продажу, реорганізації традиційних методів обслуговування клієнтів (через філії і відділення) до альтернативних, котрі базуються на використанні технологій дистанційного банківського обслуговування – віддаленого банкінгу, який поступово стає основною формою діяльності, з перспективою переходу на модель Everyday banking, що дає змогу підтримувати постійний контакт із клієнтом у режимі 24/7/365.

Оскільки банки за допомогою хмарних технологій матимуть дані про будь-яку активність клієнта, вони зможуть бачити, як конкретні особи взаємодіють із їх повідомленнями. На підставі цих даних фінансова установа може змінювати свій сайт, характер повідомлень, а також упевнено вступати в комунікацію з конкретною людиною, знаючи її поведінку. Головне – це зручність користування продуктом.

Але хоча хмара дає змогу для змін у способі ведення бізнесу, проблеми залишаються. Провідним стримувальним чинником під час роботи з хмарними ресурсами є питання безпеки, висока вартість і необхідність навчання персоналу.

Можна виділити основні сервіси фінансової екосистеми банку для фізичних (B2C) і юридичних (B2B) осіб, які приведені в табл. 3.1.

Таблиця 3.1 – Основні сервіси екосистеми банку для фізичних і юридичних осіб

Сервіс	B2C	B2B
1. Страхування	+	+
2. Мобільний оператор	+	+
3. Нерухомість (продаж, купівля, оренда, реєстрація)	+	+
4. Електронний цифровий підпис, електронний документообіг	+	+
5. Інтернет-магазини	+	+
6. Юридичні послуги	+	+
7. Кіберзахист	+	+
8. Податковий консалтинг	+	+
9. Хмарні сервіси	+	+
10. Ідентифікація	+	+
11. Телемедицина	+	–
12. Продаж квитків	+	–
13. Електронні гаманці і платіжні системи	+	–
14. Реєстрація бізнесу	–	+
15. Онлайн-каса	–	+
16. Бухгалтерія і фінанси (фінансовий аналіз, бухгалтерський облік, управління фінансами)	–	+
17. Реклама в мережі Інтернет	–	+
18. Розвиток бізнесу (бізнес-аналітика і консалтинг), комунікації, маркетинг, клієнтська підтримка	–	+

Розвиваючи такі сервіси, банк формує власну фінансову екосистему.

На практиці існує два варіанти побудови великої екосистеми:

1. Об'єднуються велика телекомунікаційна компанія з інтернет-компанією, які створюють або купують необхідні додаткові сервіси, потім створюють усе необхідне для роботи банку й отримують банківську ліцензію.

2. Великий банк створює або набуває всіх необхідних сервісів. Цей процес може бути тривалим і займати не один рік. Однак уже декілька банків Євросоюзу, США активно розвивають додаткові сервіси і наближаються до створення ефективної і стійкої банківської екосистеми. Головним світовим довгостроковим трендом зараз виступає конкуренція екосистем і консолідація (об'єднання) бізнесів.

Середні регіональні банки націлюються на створення регіональної екосистеми з урахуванням таких моментів, які дають змогу отримати конкурентні переваги над екосистемами великих банків:

- максимальне залучення місцевих підприємств (малого та середнього бізнесу регіону) для реалізації комплексу сервісів, інтегрованих з банком;
- активна взаємодія з органами влади регіону, інтеграція з державними регіональними та муніципальними послугами;
- інтеграція з великими системоутворюючими підприємствами регіону, насамперед у межах зарплатних проєктів і пов'язаних із ними продуктів (послуг).

На основі практики створення банківських екосистем можна виділити ключові особливості екосистеми банку: [13]

1. У США і європейських країнах наростає тенденція (особливо у молодого покоління) тривалого користування продуктами замість їх придбання у власність. Наприклад: мобільний телефон не купується, а оформлюється у лізинг на 1–2 роки (Phone leasing programs) з можливістю обміну на нову версію. У цьому випадку не потрібен споживчий кредит; не купується автомобіль, а використовується таксі або каршеринг (Carsharing). Не потрібен автокредит. Не купується квартира, а оформлюється довгострокова оренда квартири. Не потрібен іпотечний кредит. Перераховані сервіси виходять за межі стандартних банківських продуктів і послуг, тому повинні бути обов'язково вбудовані в екосистему банку, інакше банк втратить ринок.

2. Тісна інтеграція сервісів між собою, єдині інтерфейси, наскрізні ідентифікатори користувачів, наявність супер-додатків (superapp), об'єднання «особистих кабінетів» з різних сервісів.

3. Аналіз і управління великими даними (Big Data), системи штучного інтелекту працюють для того, щоб взаємодія з клієнтом була максимально персоналізованою, зручною, високоякісною і багатофункціональною. Екосистема знає про людину все: чи робить вона ремонт, чи є у неї діти, автомобіль, які у

неї вподобання у продуктах, чи збирається вона у подорож, які фільми / передачі і в який час зазвичай вона дивиться, навіть геолокацію і маршрути пересування (якщо в екосистему входить телекомунікаційна компанія).

4. Наявність єдиної підписки і знижок на всі сервіси екосистеми, яка утримує клієнта і робить економічно неефективним використання сервісів від «чужих» екосистем і компаній.

5. Фінансова модель екосистеми передбачає, що величина прибутку всієї екосистеми важливіша від прибутку окремого сервісу. Тобто якийсь сервіс може вносити істотний внесок в утримання клієнта в екосистемі і підвищення лояльності, але водночас не мати високого прибутку.

Метою побудови екосистеми банку є створення комплексу принципово нових каналів продажів, що дасть змогу забезпечити клієнтам можливість отримувати послуги в найбільш зручний для нього спосіб.

Для досягнення сформованої мети необхідно вирішити такі організаційні завдання [23]:

- збір та обробка клієнтських даних для забезпечення персоналізованого підходу до клієнтів;
- оперативне прийняття рішень на основі статистики поведінки споживачів, прогнозування продажів шляхом вивчення клієнтського досвіду;
- масштабування і розвиток банківського бізнесу через інтеграцію з іншими сервісами і компаніями-партнерами;
- залучення клієнтів новими способами, оптимізація операцій і виведення на ринок нових продуктів завдяки інноваційним технологіям;
- набуття конкурентних переваг шляхом представлення клієнтам повної інформації і комплексу персоналізованих продуктів і послуг;
- зростання привабливості для клієнта через надання традиційних і цифрових каналів доступу.

Для створення екосистеми банку пропонується така послідовність дій [24]:

- 1) виконати оцінку готовності банку до побудови екосистеми;
- 2) проаналізувати поточну діяльність, виявити вузькі місця;
- 3) сформувані стратегію розвитку банку;
- 4) виділити процеси, які можуть бути оцифровані;
- 5) спрогнозувати, як зміниться організаційна структура, коли і які ресурси знадобляться;
- 6) визначити учасників (партнерів), їх ролі та ступінь впливу на рішення і процеси;
- 7) оцінити пропозиції для клієнтів (асортимент, сервіс, регіональне покриття, цінову стратегію);
- 8) визначити комплекс сервісів;

9) сформувати набір технологій і методів просування, використовуваних каналів для комунікації з клієнтом для досягнення поставлених цілей;

10) трансформувати наявну ІТ-інфраструктуру – створити єдине цифрове середовище на базі сервіс-орієнтованої архітектури, яка включає віртуальні обчислювальні ресурси, мережі та засоби зберігання, додатки і сервіси обробки даних, бізнес-процеси і потоки робіт.

Компоненти бізнес-архітектури екосистеми.

У кожного компонента (сервісу) екосистеми (зокрема й банку) розробляється своя бізнес-архітектура в окремій базі даних. Тому що кожен компонент (сервіс), наприклад, таксі, телекомунікації, страхування, зазвичай є окремою компанією (юридичною особою) зі своєю стратегією, бізнес-процесами, організаційною структурою тощо. Виняток становлять лише невеликі сервіси.

Бізнес-архітектура екосистеми загалом являє собою управлінську надбудову, головне завдання якої – це єдине управління всіма сервісами та їх інтеграція.

До головних компонентів бізнес-архітектури екосистеми банку належать [25]:

1. Стратегія. Включає: стратегічні карти, дерево цілей і показників (наприклад, за BSC / KPI).

2. Дерево бізнес-процесів і графічні моделі.

Рисунок 3.1. Бізнес-процеси фінансової екосистеми банку

3. Організаційна структура, рольова модель.

4. Бібліотека документів. Включає: нормативні документи та форми документів, положення про підрозділи і посадові інструкції, технічні документи та ін.

5. Додаткові моделі: операційні ризики, проекти, продукти і послуги, матеріальні ресурси та ін.

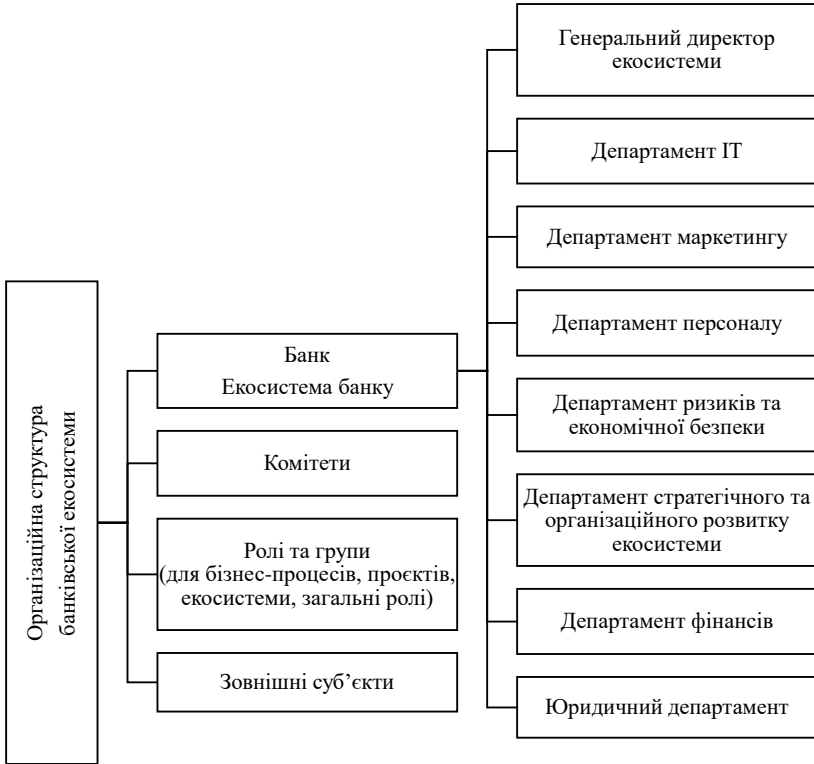

Рисунок 3.2. Організаційна інфраструктура фінансової екосистеми банку

Для розробки екосистеми банку використовуються відповідні інструменти.

Найпоширенішим програмним продуктом для розробки бізнес-архітектур є система Business Studio. Разом з нею також впроваджуються доповнення.

1. «Комплексна типова бізнес-модель банку (фінансової організації)» надає такі практичні вигоди і можливості:

- Значно скорочує витрати часу і фінансів на реалізацію проєктів і завдань організаційно-корпоративного розвитку. Наприклад, розробка і реалізація стратегії, опис та оптимізація бізнес-процесів, побудова бізнес-архітектури загалом, оптимізація чисельності персоналу і багато іншого. Тобто не розробляється з нуля необхідні моделі, документи і бази даних, а використовувати типові як зразок.

- Завдяки бізнес-моделі більшу частину проєктів і завдань можна виконати власними силами, тому що в ній містяться прості і зрозумілі методики для кожної області менеджменту, підкріплені прикладами.

- Швидко і якісно навчити бізнес-аналітиків, методологів, IT-фахівців.

- Мінімізувати ризики під час побудови систем управління і реалізації проєктів завдяки вже апробованим і зарекомендованим на практиці рішенням.

- Впровадити в діяльність банку нові ідеї та успішні практики з банківської галузі, подивитися, як працюють конкуренти з усіма деталями і подробицями.

2. Модуль «Process Optimizer: система аналізу і оптимізації бізнес-процесів» дає змогу вирішити такі завдання з оптимізації бізнес-процесів і розвитку банку:

- Оптимізувати бізнес-логіку процесів. Виявити найбільш проблемні бізнес-процеси, знайти в них слабкі місця і причини неефективності.

- Поліпшити показники КРІ за такими групами: час виконання і трудомісткість бізнес-процесів, результативність (обсяг виходу бізнес-процесів), операційна ефективність, якість, витрати (собівартість бізнес-процесів), фрагментарність.

- Оптимізувати трудові ресурси бізнес-процесів на основі розрахунку чисельності співробітників (виконавців).

- Вибрати кращі сценарії виконання бізнес-процесів на основі порівняльного аналізу та підтримки прийняття рішень.

- Розробити плани щодо розвитку і підвищення рівня зрілості бізнес-процесів.

Список використаних джерел

1. Dimensions of Business Ecosystems. Исследовательская и консалтинговая компания «Gartner». 2021. URL: <https://www.gartner.com/en>

2. Шкодін І. В., Дерід І. О., Зеленько О. О. Цифрова трансформація глобального банківництва: проблеми і перспективи. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2019. Т. 3. № 30. С. 45–51. DOI: 10.18371/fcартр.v3i30.179680.

3. Гулей А. І. Цифрова трансформація вітчизняного банківського середовища в умовах розвитку фінтех-екосистеми. *Український журнал прикладної економіки*. 2019. Том 4. № 1. С. 6–15.

4. Ситник І. П. Перспективи використання європейського досвіду функціонування платіжних систем в Україні. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. Вип. 2(2). С. 80–85.

5. Бондаренко О. С. Тенденції функціонування фінансового ринку в економіці України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 15. С. 5–9.

6. Дудинєць Л. А. Розвиток фінансових технологій як фактор модернізації фінансової системи. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 22. С. 794–798.

7. Єсіна О. Г. Розвиток цифрових фінансових технологій у банківській сфері. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2023. № 7. DOI: 10.54929/2786-5738-2023-7-08-01.

8. Стратегія розвитку фінтеху в Україні до 2025 року. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/strategiya-rozvitku-fintehu-v-ukrayini-do-2025-roku>

9. Фінансова фортеця України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_NBU.pdf?v=4
10. Шевчук Ю. В. Оцінка використання фінансових інновацій на фінансовому ринку України. *Економіка та держава*. 2019. № 5. С. 39–44.
11. Фінтех в Україні: тенденції, огляд ринку та каталог. URL: https://data.unit.city/fintech/fgt34ko67mok/fintech_in_Ukraine_2018_ua.pdf
12. Про платіжні послуги: Закон України від 30.06.2021 р. № 1591-IX: станом на 20 червня. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text>
13. Довгань Ж. М. Розвиток банківських екосистем: ризики і перспективи. *Інноваційна економіка*. 2019. № 5–6 [80]. С. 158–164.
14. Демчишак Н., Радик В. Розвиток цифрової інфраструктури та блокчейн-технологій в Україні. *Інноваційна економіка*. 2020. № 3–4. С. 188–194.
15. Майорова Т. М. Банківські інновації як ключовий чинник розвитку банківської системи. *Майбутнє банкіngu: сучасні виклики та перспективи розвитку*: зб. матеріалів II Міжнародної науково-практичної інтернет конференції (м. Київ, 15 червня 2017 р.). Київ: КНЕУ, 2017. С. 79–82.
16. Гаврилко Т. О. Fintech: зарубіжний досвід та особливості розвитку в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. Ужгород: Гельветика, 2020. Вип. 29. С. 17–22.
17. Designing a sustainable digital bank. URL: <https://www.ibm.com/downloads/cas/XGJGJOWJA>
18. Хаустова В. Є., Тручкіна Н. В. Теоретичні підходи до визначення поняття «мережева структура». *Бізнес Інформ*. 2022. № 8. С. 12–19.
19. Князь С., Неклюдова Т., Бодаковський В. Характеристики інноваційного розвитку комерційних банків з позиції системного підходу. *Ефективна економіка*. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=360>
20. Цифрова трансформація економіки: мікро- та макроаспекти: колективна монографія / за заг. ред. Н. А. Мазур. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 440 с.
21. Піддубна В. Г. Цифрова трансформація маркетингу банківських інновацій в умовах фінансової нестабільності. *Вісник соціально-економічних досліджень*: зб. наук. праць. Одеський національний економічний університет. 2018. № 3(67). С. 209–221.
22. Рубцова М. Ю. Хмарні технології як інструмент поглиблення віртуалізації фінансового сектору. *Ефективна економіка*. 2020. № 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2020_5_86
23. Кльоба Л. Г. Цифровізація – інноваційний напрям розвитку банків. *Ефективна економіка*. 2018. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6741>
24. Федулова Л. І., Марченко О. С. Інноваційні екосистеми: сутність та методологічні засади формування. *Економічна теорія та право*. 2015. № 2(21). С. 21–33.
25. Рудевська В. Бізнес-архітектура банківського сектору у забезпеченні зростання економіки країни: теорія, методологія, практика: монографія. Київ: Автограф, 2021. 236 с.

РОЗДІЛ 4

СТРАТЕГІЯ УПРАВЛІННЯ КРЕДИТНИМ РИЗИКОМ БАНКУ

Волкова В. В., канд. екон. наук, доц.

4.1. Теоретико-інформаційне забезпечення стратегічного управління кредитним ризиком банку

В умовах мінливого економічного середовища зростання кризових явищ прямо пропорційно впливає на збільшення дефолтів корпоративних позичальників, що призводить до примноження простроченої заборгованості та резервів, а також збільшує ризик відкликання ліцензії на здійснення банківських операцій, що призводить до закриття банків.

Розвиток національної економіки базується на сталому та стабільному функціонуванні кредитного ринку держави. Кредитний ринок є доволі сегментованим, проте орієнтується більшою мірою як на індивідуального, так і на корпоративного клієнта. Серед індивідуальних клієнтів у банках найбільшу популярність мають кредитні операції, зокрема і стосовно кредитування фізичних осіб за споживчими цілями. Ці аспекти стимулюють потребу в поглибленому розгляді управління портфелем споживчих кредитів банків у сучасних умовах ринкової економіки.

Відомо, що комерційні банки відіграють важливу роль у формуванні значної частини кредитних резервів у кожній країні. Комерційні банки також пропонують клієнтам різноманітні фінансові та кредитні послуги. Комерційні банки також можуть виконувати різні функції. Так, на думку деяких авторів, комерційні банки виконують різні функції, як-от заощадження, страхування, переказ-розрахунки, андеррайтинг, кредитування, планування інвестицій, посередництво, емісія позичкових грошей. Комерційні банки надають позики позичальникам, які мають можливість їх погасити. Позики – це продаж використання грошей тими, хто їх має (банки), тим, хто їх хоче (позичальникам) і готовий заплатити за них ціну (відсотки). Банки надають кілька видів кредитів, зокрема споживчі, житлові та кредитні картки.

Банківська діяльність за своєю природою пов'язана з ризиками, що викликаються різними обставинами. Сучасний інтерес до кредитного ризику пов'язаний із постійним розвитком кредитних операцій. В умовах глобалізації проблема ризиків, їх оцінки набуває особливої актуальності. Банк повинен мати чітко сформульовані методики та процедури регулювання кредитних ризиків і гнучкого управління ними. Система виміру кредитних ризиків, що застосовується банком, повинна враховувати всі джерела кредитних ризиків і давати змогу оцінювати вплив різних факторів на доходи та економічну вартість банку. Система повинна

чітко вимірювати схильність банків до кредитних ризиків та визначати можливі надмірні ризики.

Важливо, щоб банк зміг забезпечити виконання цих вимог. У разі невчасного виявлення або ж неправильної оцінки кредитного ризику банк може понести великі втрати та недоотримання запланованого доходу.

Кредитний ризик найпростіше визначається як ймовірність того, що позичальник або контрагент не зможе виконати свої зобов'язання відповідно до узгоджених умов. Метою управління кредитним ризиком є максимізувати норму прибутку банку, скориговану на ризик, шляхом підтримки кредитного ризику в межах прийнятних параметрів. Банки повинні керувати кредитним ризиком, власним усьому портфелю, а також ризиком окремих кредитів або операцій. Банки також повинні враховувати взаємозв'язок між кредитним ризиком та іншими ризиками. Ефективне управління кредитним ризиком є критичним компонентом комплексного підходу до управління ризиками та важливим для довгострокового успіху будь-якої банківської організації.

Якщо дії щодо стягнення заборгованості не змогли переконати клієнта сплатити заборгованість за його рахунком, або відносини з клієнтом розірвалися, обліковий запис буде переведено на стягнення заборгованості (прострочення на пізній стадії, пізню стадію стягнення або стягнення). Перехід до стягнення боргу зазвичай відбувається, коли термін погашення рахунку перевищує термін від 60 до 120 днів (заборгованість від 2 до 4 місяців), але кожен кредитор має свою власну політику щодо того, коли рахунки слід передавати. Після стягнення боргу мета полягає в тому, щоб повернути якомога більшу частину непогашеної заборгованості, щоб мінімізувати збитки через списання безнадійних боргів. Якщо можна підтримувати хороші стосунки з клієнтом, то це все добре, але це не є пріоритетом [1].

Головним завданням, яке постає перед банківською системою країни, виступає мінімізація кредитного ризику. Саме тому кредитні операції є одним із найважливіших видів діяльності банку. У сучасних умовах ефективне управління кредитним ризиком банку викликає необхідність дослідження його інформаційного складника, оскільки збір та обробка інформації суттєво впливають на процес прийняття управлінських рішень менеджерами банку.

Вважаємо, що інформація – дані незалежно від форми їх представлення. Тому банк повинен мати необхідну та своєчасну інформацію щодо кредитних ризиків, які йому загрожують у цей момент часу. Відсутність необхідної інформації не дасть змоги банку сформувати достатню кількість резервів на покриття збитків, а також банк не зможе правильно оцінити платоспроможність потенційного позичальника та визначити умови кредитування. До того ж аналіз коливань від фактичних показників банківської діяльності дасть змогу вжити необхідних заходів для виправлення ситуації.

Науковці зазначають, що основними вимогами, які висуваються до інформаційного забезпечення, є повнота, достовірність і оперативність надання інформації. У практиці управління використовується інформація таких видів: а) економічна, організаційна, соціальна та соціально-психологічна; б) оперативна, поточна, стратегічна; в) планова та статистична [2].

Розробка та прийняття управлінських рішень є складним процесом, здійснення якого повинно спиратися насамперед на достовірну інформацію на всіх рівнях управління. В умовах, що склалися, важливим напрямом функціонування системи інформаційного забезпечення є постійний пошук ефективних напрямів поліпшення діяльності установи на основі безперервного опрацювання інформаційних потоків для підвищення ефективності прийнятих управлінських рішень. Ефективність побудови та виконання прийнятих управлінських рішень залежить від впливу багатьох факторів. До цих факторів часто належать: організаційні (наприклад, можливі наслідки прийняття рішень), матеріальні (наприклад, можливість маневрування ресурсами) та особисті (наприклад, забезпечення матеріальної винагороди за результатами успішного прийняття рішення) [3].

Світова фінансово-економічна криза суттєво знизилася кредитну активність банківської системи України. Як показало дослідження, кредитна активність вітчизняних банківських установ останніми роками залишається низькою, що обумовлено обмеженим колом позичальників, високим рівнем невизначеності щодо подальшого економічного розвитку та високою вартістю кредитних ресурсів. Відповідно до даних НБУ, станом на 20.08.2019 р. середня відсоткова ставка за кредитами в національній валюті становить 20,9 %. Для кредитів в іноземній валюті цей показник становить 4,7 %.

Динаміка обсягів кредитного портфеля банків України наведена на рис. 4.1.

Рисунок 4.1. Динаміка кредитного портфеля банків України з 01.01.2018 до 01.01.2023 р.

*складено автором на основі даних [4]

Як видно з рисунка 4.1, протягом досліджуваного періоду спостерігається тенденція до поступового збільшення кредитного портфеля банків України.

Збільшення обсягів кредитування призводить до збільшення ризику неповернення кредитних коштів. Основними показниками рівня кредитного ризику виступають обсяг проблемних кредитів і їх частка у кредитному портфелі банку (табл. 4.1).

Таблиця 4.1 – Стан кредитної заборгованості вітчизняних банків з 01.01.2018 до 01.01.2023 р.

Показник	01.01.18	01.01.19	01.01.20	01.01.21	01.01.22	01.01.23
Кредити надані, млрд грн	1090,91	1193,56	1097,59	1049,58	1149,57	1133,56
Проблемні кредити (непрацюючі кредити), млрд грн	594,99	630,77	530,78	430,37	345,13	432,11
Частка проблемних кредитів в кредитному портфелі, %	54,54	52,85	48,36	41,00	30,02	38,12

**складено автором на основі [4]*

Як видно з таблиці 4.1, у період з 2017 до 2023 р. спостерігається поступове збільшення обсягу наданих кредитів. Проте прострочена заборгованість, а також її частка у клієнтському портфелі, збільшується значно швидше. Це свідчить про значний сукупний ризик за кредитними операціями та виявляється у зменшенні вартості активів. Причинами цього вважаємо низьку платоспроможність населення та більшості секторів економіки, значне боргове навантаження підприємств та кредитні ризики.

Ефективність системи управління кредитним ризиком банківської установи суттєво залежить від якості інформаційного забезпечення, що призначене для збору, зберігання та надання необхідної для кредитування інформації відповідним рівням управління банку. Водночас аналізувати інформаційні потоки повинна аналітична служба банку, яка за результатами аналізу спрогнозує подальший розвиток банківської установи.

Варто погодитись із вченим [5], який пропонує постійно вдосконалювати діючу систему інформаційного забезпечення процесу управління. Відбуватись це повинно, на думку О. М. Старенської, у 3 етапи:

1. Економічно оптимізувати рух інформаційних потоків, не змінюючи організаційну структуру установи. Це дасть змогу одержати певний економічний ефект найбільш «безболісним» методом.

2. Розробити пропозиції щодо зміни організаційної структури управління. Це може бути як скорочення, так і укрупнення підрозділів. Основна мета цього етапу – спростити та об'єднати такі операції та прийоми роботи на окремих робочих місцях.

3. Удосконалити систему автоматизації документообігу. Це дасть змогу підвищити ефективність роботи й більш ефективно використовувати наявні інформаційно-технічні засоби.

Дослідження довело, що науковці [6] всю інформацію поділяють на зовнішню та внутрішню. До того ж основними зовнішніми джерелами інформації для

цілей стратегічного планування в банках є документи, що приймаються: вищим органом законодавчої влади (Верховна Рада України); вищим органом виконавчої влади країни (Кабінет Міністрів України); Національним банком України, що є основним органом регулювання та нагляду банківської системи, іншими державними органами (Державна фіскальна служба України та інші); банками, банківськими союзами і асоціаціями, громадськими саморегулювальними організаціями; міжнародними фінансовими інститутами, як-от МВФ, ЄБРР, Світовий банк. До зовнішніх джерел інформації належить також таке невичерпне й доступне джерело – наукові публікації, доповіді, а також інформаційно-аналітичні матеріали спеціальних інформаційних збірників.

Конституція – це Основний Закон, що закріплює суспільний і державний устрій країни, функції органів державної влади, основні права та обов'язки громадян. Серед основних Законів України, які регулюють банківські відносини, варто виділити: 1) Закон України «Про банки і банківську діяльність» із змінами і доповненнями від 7 грудня 2000 р. № 2121–III [7]; 2) Закон України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 р. № 679–XIV [8];

До основних нормативно-правових актів Національного банку України віднесемо Методику розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні від 15 грудня 2017 року № 803 [9].

Варто зазначити, що у кінці 2018 року було ухвалено нове Положення про ліцензування банків. Це документ, основним завданням якого є перехід від формалістичного до ризик-орієнтованого підходу в питаннях ліцензування банків та забезпечення регулятора інструментами для сутнісного аналізу при здійсненні погоджувальних процедур [10].

Також важливою подією 2018 року стало запровадження нових стандартів організації системи управління ризиками шляхом затвердження Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах [11].

До того ж із 1 вересня 2018 р. Національний банк надав банкам можливість отримувати з Кредитного реєстру інформацію стосовно боржників, умов кредитних операцій, виконання зобов'язань за такими операціями, класу боржників. Використання банками цієї інформації дасть їм змогу проводити своєчасну та зважену оцінку кредитного ризику. Зокрема, за допомогою інформації, що міститься в Кредитному реєстрі, банки можуть дізнатися про наявність заборгованості за кредитами, які клієнт отримав в інших банках, та з'ясувати, чи не є рівень кредитної заборгованості для позичальника надмірним. Це, зі свого боку, сприяє створенню умов для зниження рівня кредитного ризику, а також процентних ставок, які прямо залежать від оцінки кредитного ризику.

Також варто зазначити зміни до Правил роботи банків через введення в Україні воєнного стану, затверджених постановою Правління Національного банку України від 25 лютого 2022 року № 23. Цією постановою від початку війни були встановлені тимчасові особливості здійснення оцінки кредитного ризику [12].

Дотримання рекомендацій постанови Правління Національного банку України від 17 червня 2022 року № 126 «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України» в частині питань внесення змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затвердженої постановою Правління Національного банку України від 28 серпня 2001 року № 368 (зі змінами), щодо зниження зі 150 % до 100 % ваги ризику (RWA) за споживчими незабезпеченими кредитами дасть банкам змогу використати накопичений капітал на часткове покриття збитків, спричинених воєнною агресією Росії [13].

Також до джерел інформації входять: дані бухгалтерського обліку та звітності (зокрема офіційна й управлінська звітність); внутрішні бази даних; довідки за результатами перевірок, що проводяться Національним банком України і його територіальними управліннями, Державною податковою службою України, іншими державними контрольними органами; матеріали перевірок діяльності банку зовнішніми аудиторами.

З урахуванням вищезазначених поглядів наведемо власну класифікацію елементів інформаційного забезпечення процесу управління кредитним ризиком банку (рис. 4.2).

Рисунок 4.2. Інформаційне забезпечення процесу управління кредитним ризиком банку

*складено автором на основі [7, 8, 9, 10, 11, 12, 13]

Зазначимо, що нормативно-правові акти нижчого юридичного рівня не можуть суперечити актам вищої юридичної сили або встановлювати певні обмеження прав та свобод громадян держави. Водночас головним органом регулювання діяльності комерційних банків виступає Національний банк України, який має економічну та юридичну незалежність від держави. Він реалізує грошово-кредитну політику держави, здійснює емісію грошей та управляє офіційними валютними резервами.

Отже, інформаційна база, яку використовують банки 2-го рівня, є багаторівневою. Її формування являє собою багатоплановий та системний процес, в основу якого покладено ієрархічний принцип.

Отже, ефективне управління кредитним ризиком комерційного банку виступає першочерговим завданням менеджерів банку. Оскільки саме кредитні ризики виступають причиною банкрутства багатьох банківських установ, управління кредитним ризиком банку повинно охоплювати всю банківську діяльність. Інформація – невід’ємний складник процесу управління кредитним ризиком банку. Інформаційне забезпечення в сучасних складних умовах функціонування банку залежить від інформації, можливості впровадження інформаційних інновацій та взаємодії з іншими фізичними та юридичними особами на кредитному ринку. Використання запропонованої структури інформаційного забезпечення у процесі управління кредитним ризиком банку дасть змогу банку збільшити оперативність і адекватність процесу прийняття управлінських рішень, зменшити втрати від реалізації ризиків, а також суттєво вплине на покращення економічних показників діяльності банку та стабілізацію його фінансового стану.

4.2. Методичне забезпечення стратегічного управління кредитним ризиком банку

Власенко О. С., Волкова В. В.

Кредитний портфель є головним джерелом доходу будь-якого банку, але водночас воно і найбільш ризикове. Всі основні характеристики банку (фінансові результати, ліквідність, репутація, стійкість і так далі) залежать від того, наскільки якісний і збалансований кредитний портфель, його структура та система управління. Тому забезпечення стабільного і стійкого функціонування банку неможливе без створення ефективного кредитного портфеля банку.

Кредитний портфель банку являє собою сукупність усіх наданих комерційним банком кредитів, які класифікуються за певними критеріями, пов’язаних із факторами кредитного ризику та доходності, різними категоріями позичальників з урахуванням пропонованих ними вимог та надаються з метою отримання прибутку.

Під час формування кредитного портфеля виникають банківські ризики, основним з яких є кредитний ризик, що являє собою ймовірність втрат внаслідок неспроможності позичальника виконувати боргові зобов'язання, а також неможливості реалізації застави в обсязі, необхідному для погашення позикових зобов'язань.

Ризикованість портфеля – це ймовірність втрати частини кредитного портфеля в разі настання кредитного ризику, оцінити який можливо, з огляду на частку в кредитному портфелі простроченої заборгованості, частку позичок низької якості, пропорції сформованого резерву на можливі втрати за позиками до величини портфеля, структури портфеля в розрізі рейтингів позичальників: чим більша частка позик із високим рейтингом, тим нижчий рівень ризику і менш ризикованим є сформований кредитний портфель.

Кредитний ризик найпростіше визначається як можливість того, що позичальник банку або контрагент не зможе виконати свої зобов'язання відповідно до погоджених умов. Метою гнучкого управління кредитним ризиком є максимізація ставки доходу банку з поправкою на ризик шляхом підтримки кредитного ризику в межах прийнятних параметрів. Банки повинні управляти кредитним ризиком, властивим усьому портфелю, а також ризиком окремих кредитів чи операцій. Банки також повинні враховувати взаємозв'язок між кредитним ризиком та іншими ризиками. Ефективне управління кредитним ризиком є критично важливим компонентом комплексного підходу до управління ризиками та необхідним задля забезпечення фінансової стійкості банківського сектору України.

Узагальнення особливостей управління кредитним ризиком банку вказує на можливість розробки та розвитку методичного забезпечення стратегії управління кредитним портфелем банків у сучасних умовах ринкової економіки.

Як відомо, низька якість кредитного портфеля та високі кредитні ризики виступають основною причиною банкрутства багатьох банків. В умовах мінливого економічного середовища якість кредитного портфеля має вирішальне значення для нормальної роботи банків як комерційних підприємств. Згідно з практикою світової банківської галузі, якщо непрацюючі активи становлять більше 5 %, то майбутнє банку стає проблемою. Тому банки повинні запровадити комплекс організаційно-технічних заходів для досягнення достатнього рівня якості кредитного портфеля.

Практика показує, що проблемні кредити у кредитному портфелі українських банків є не лише відображенням економічних та політичних проблем, а й свідченням недосконалості кредитних процедур, організаційної структури, підбору та розміщення працівників, тобто свідчення незадовільного керування та неправильної стратегії управління кредитним ризиком банку. Для того, щоб обрати, яку методичку оцінки якості краще використовувати, наведемо порівняльний аналіз кожної з методик, та визначимо плюси і мінуси їх використання (таблиця 4.2).

Таблиця 4.2 – Порівняльна характеристика методик оцінки якості кредитного портфеля банку

Метод оцінки	Властивості оцінки	«+»	«-»
Сценарний аналіз	Стійкість кредитного портфеля банку у разі настання різних сценаріїв	1) прогнозування ризиків; 2) відносно низька варіативність	1) спрощена система; 2) необхідність розробки аналізу окремо під кожен банк
Коефіцієнтний аналіз	Розрахунок ряду коефіцієнтів, що характеризують кредитну діяльність банку та її рівень кредитного ризику	1) дають змогу зіставити величини для аналізу; 2) стійкість у просторі та часі	1) не можна зробити однозначний висновок
Структурний аналіз	Оцінює концентрацію портфеля за ознакою	1) відбиває концентрацію ризиків; 2) показує пріоритетні напрями діяльності	1) не дає повної оцінки якості кредитного портфеля

*складено автором на основі [14]

Вважаємо, що для підвищення ефективності оцінки якості кредитного портфеля банку необхідно провести сценарний аналіз. Сценарний аналіз дає змогу оцінити стійкість кредитного портфеля у разі реалізації різних варіантів зміни факторів, що впливають на якість кредитного портфеля, особливо у кризових ситуаціях. Аналіз проводиться шляхом стрес-тестування кредитного портфеля банку. Стрес-тестування полягає в оцінці потенційного впливу багатьох конкретних змін факторів ризику, що відповідають винятковим, але можливим подіям на фінансовий стан кредитних установ. Ця методика дає змогу оцінити якість кредитного портфеля як окремих негативний фактор і його загальну зміну.

Сценарний аналіз передбачає оцінку якості кредитного портфеля за зміни як одного чинника ризику, так і групи чинників, з метою розробки стратегії розвитку банку. Можна зробити висновок, що сценарний аналіз якості банківського кредитного портфеля є дуже корисним, оскільки дає змогу побачити майбутні кредитні ризики та вжити відповідних заходів.

Коефіцієнтний аналіз будується на кількісній та якісній оцінці фінансових коефіцієнтів, що характеризують різні аспекти кредитної політики банку. Існує низка коефіцієнтів, що відображають якість кредитного портфеля.

Ефективний аналіз якості кредитного портфеля повинен включати оцінку концентрації портфеля. Банки повинні самостійно визначати галузеві та регіональні ліміти концентрації кредитного портфеля та на основі лімітів проводити систематичну оцінку якості кредитного портфеля за концентрацією ризиків.

Основною метою проведення структурного аналізу є вироблення збалансованого портфеля, основними критеріями якого є: кредитний ризик, ліквідність та прибутковість.

Цей спосіб є найбільш важливим для малих і середніх банків, оскільки в кризовий період позичальники в окремих регіонах і галузях не можуть погасити

свої кредити. Банки з низькою фінансовою стабільністю та висококонцентрованими ризиками в різних секторах зазнають величезних збитків і можуть бути визнані банкрутами.

Низька диверсифікація кредитного портфеля банку призведе до краху. У гонитві за прибутком банки можуть встановлювати мінімальні порогові значення резервів або штучно занижувати категорію якості позички. Внаслідок чого покриття резервами кредитного ризику виданих позичок є недостатнім, і у разі виникнення простроченої заборгованості банк ризикує втратою ліквідності, яка є одним з основних показників якості кредитного портфеля. Банкам необхідно об'єктивно оцінювати категорії якості кредитних угод на основі кількісних (кредитний скоринг) та якісних показників (раціональне судження). Встановити суму резерву, яка повністю оцінює суму кредитного ризику.

Банки можуть працювати в одному з двох напрямів:

- оцінити рівень кредитного ризику з метою надання регулюючим органам обов'язкової звітності;
- оцінити якість кредитного портфеля на основі внутрішніх методик для прийняття стратегічних рішень, що спричинить додаткові витрати для банку.

Незважаючи на затратність аналізу, правильна оцінка якості кредитного портфеля дасть змогу об'єктивно оцінювати кредитний ризик банку та здійснювати грамотну кредитну діяльність.

Окремо кожна з описаних методик оцінки якості не дає зробити повноцінних висновків про рівень кредитного ризику, ліквідність і дохідність кредитного портфеля банку. Тому варто використовувати методичний підхід до оцінки якості кредитного портфеля банку, який полягає в поєднанні методик:

- оцінки якості кредитного портфеля методом сценарного аналізу;
- коефіцієнтного аналізу якості кредитного портфеля банку;
- аналізу структури кредитного портфеля банку за різними критеріями (регіональний, галузевий, на кшталт позичальника, за термінами).

Отже, здійснюючи операції кредитного характеру, банки прагнуть не тільки об'ємного зростання своїх кредитних портфелів, але й підвищення їх якості. Для проведення ефективного аналізу кредитних вкладень комерційних банків необхідно аналізувати і якісні, і кількісні показники. Кількісний аналіз передбачає вивчення структури та складу кредитних вливань банків галузі економіки в динаміці за низкою кількісних критеріїв, до яких належать:

- обсяг та структура кредитних вкладень;
- терміни кредитів;
- своєчасність погашення виданих кредитів;
- види валют, у яких видано кредити;
- рівень процентних ставок.

Якісний аналіз передбачає диференціацію кредитоодержувачів залежно від ступеня ризику неповернення боргу, на що впливають сфера діяльності позичальника, економічні умови, у яких здійснює свої діяльності тощо. Цей аналіз дає змогу виявити сфери, найкращі для кредитних вкладень, тенденції розвитку, тенденції до повернення кредитів та прибутковості.

На основі якісної характеристики кредитних впливань можна дати оцінку дотримання принципів кредитування та ступеня ризику кредитних операцій, перспектив ліквідності конкретного банку. Зазначимо, що у будь-якій кредитно-фінансовій установі стан кредитного портфеля має перебувати під постійним наглядом [15].

Для підвищення якості кредитного портфеля необхідно забезпечувати такі заходи:

- формування кредитного портфеля відповідно до стратегії кредитної політики банку, коригування цієї стратегії на ринкові умови;
- підбір висококваліфікованого персоналу, здатного правильно оцінити кредитоспроможність позичальника та ризику, пов'язані з кредитуванням;
- розробка системи аналізу кредитного процесу, проведення постійного контролю, моніторингу за станом кредитних активів;

Отже, використовувані разом методики оцінки якості кредитного портфеля дають змогу провести повний і всебічний аналіз якості кредитного портфеля, але через специфіку діяльності кожного окремого взятого банку повинні бути допрацьовані банками самостійно.

4.3. Концептуальні засади побудови стратегії гнучкого управління кредитним ризиком

Ставська К. А., Волкова В. В.

Узагальнення теоретико-інформаційних та методичних основ підвищення дієвості інструментів реалізації стратегії гнучкого управління кредитним ризиком дало змогу розробити концепцію побудови стратегії гнучкого управління кредитним ризиком банку в сучасних умовах ринкової економіки, що на нашу думку, дасть змогу оптимізувати процес формування та коригування кредитного портфеля банку. У перспективі ця концепція може бути імплементована вітчизняними банками з метою скорочення рівня кредитного ризику України з метою забезпечення фінансової стійкості банківської установи в післявоєнний період.

Вплив процесів глобалізації та інтернаціоналізації на розвиток банківської діяльності вітчизняних банків, загострення умов міжбанківської конкурентної боротьби зумовлює необхідність розробки засобів мінімізації збитків від сучасної фінансової кризи. Якість кредитного портфеля, поза всякими сумнівами, віді-

грає домінуючу роль для банків України, оскільки більшу частину активів банківської системи представлено саме кредитними вкладеннями. Важливим є те, що в сучасних умовах політичної та економічної нестабільності підвищується ризикованість банківського кредитування, адже значна кількість наданих позик не повертається своєчасно, зростає питома вага проблемної заборгованості й особливо гострою стає проблема підвищення якості кредитного портфеля банку. Більш ефективно управляти кредитними ризиками та формувати адекватні резерви дають змогу комплексний аналіз та адекватна оцінка стану кредитного портфеля. Від рівня якості кредитного портфеля банків значною мірою залежить і стабільність банківської системи.

Беззаперечним є твердження, що структура кредитного портфеля та гнучка система управління кредитними операціями виступають основою фінансової стабільності й ринкової стійкості комерційних банків, враховуючи те визначальне місце, яке посідають кредитні операції в портфелі банківських активів. Банки культивують стратегічний підхід до управління, виробляють власну внутрішньо-банківську кредитну політику і на її основі вибудовують методологію й процедуру роботи. Як відомо, стратегічне управління банком передбачає наявність довгострокового бачення пріоритетів його розвитку, розробки концепції щодо вдосконалення процесу кредитування.

Вважаємо, що необхідність розробки концепції побудови стратегії гнучкого управління кредитним ризиком викликана: збільшенням ризиків під час кредитування; необхідністю повного та якісного задоволення потреб реального сектору економіки та населення в кредитних засобах; недостатнім рівнем інформаційного забезпечення процесу управління кредитним портфелем банку та його якістю в умовах мінливого економічного середовища.

Концепція побудови стратегії гнучкого управління кредитним ризиком – цілісна система теоретико-методологічних поглядів на сутність, мету, задачі та принципи мінімізації кредитного ризику в управлінні кредитною діяльністю банку, а також сукупність організаційно-практичних підходів до формування механізму її реалізації в кризових умовах (рис. 4.3).

Ця концепція являє собою систему взаємопов'язаних елементів, яка будується на певних принципах, містить мету, завдання та інструменти, за допомогою яких відбувається вдосконалення якості кредитного портфеля, а також досягається той економічний ефект, який дає змогу знизити кредитний ризик та покращити фінансові результати банків.

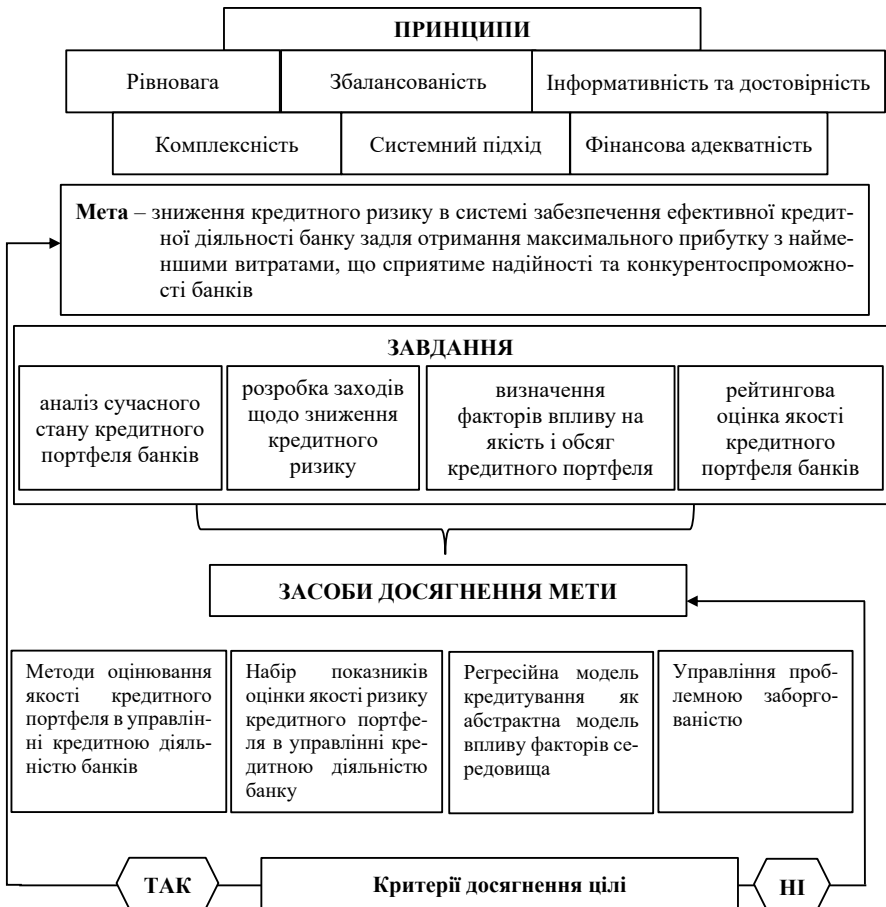

Рисунок 4.3. Концепція побудови стратегії гнучкого управління кредитним ризиком

* складено автором на основі [16]

В основі концепції лежать такі принципи:

1. Принцип системного підходу. Комплексне та динамічне вивчення всіх особливостей управління кредитним ризиком банку з метою виявлення недоліків і розробки механізмів його ефективного розвитку.
2. Принцип збалансованості. Збалансованість досягається у створенні необхідних резервів для покриття кредитних ризиків банку.
3. Принцип рівноваги. Реалізація цього принципу означає взаємозв'язок регулювальних заходів і з боку центрального банку (зовнішнє регулювання), і з боку банків (внутрішнє регулювання або саморегулювання). Цей принцип тісно пов'язаний із принципом збалансованості.

4. Принцип комплексності. Комплексність вимагає охоплення всіх ланок і сторін діяльності, всебічного вивчення причинно-наслідкових зв'язків у діяльності банку.

5. Принцип інформованості та достовірності. Відповідно до нього проведення кредитних операцій повинне будуватися на достовірній, перевіреній інформації, яка реально відображає об'єктивну дійсність, а висновки повинні бути обгрунтовані точними аналітичними розрахунками. Цей принцип передбачає формування бази даних (насамперед кредитних історій позичальників).

6. Принцип фінансової адекватності визначає діяльність банку в межах реально наявних ресурсів.

Метою цієї концепції є зниження кредитного ризику в системі забезпечення ефективної кредитної діяльності банку задля отримання максимального прибутку з найменшими витратами, що сприятиме надійності та конкурентоспроможності банків.

Відповідно до мети, завданнями є:

- аналіз сучасного стану кредитного портфелю банків України;
- розробка заходів щодо зниження кредитного ризику;
- рейтингова оцінка якості кредитного портфеля;
- значення факторів впливу на якість та обсяг кредитного портфеля.

Вважаємо, що засобами досягнення поставленої мети та виконання поставлених завдань можуть бути методи оцінювання якості кредитного портфеля, набір показників оцінки якості та ризику кредитного портфеля в управлінні кредитною діяльністю банку та регресивна модель кредитування банку як абстрактна модель впливу факторів середовища.

Результативність концепції, що розробляється, багато в чому залежить від того, наскільки правильно визначені інструменти її реалізації і враховані проблеми та напрями вдосконалення кредитної діяльності банків.

На нашу думку, доцільно використовувати такі методи оцінювання якості кредитного портфелю:

1. З погляду кредитного ризику, до якого належать показники:

- коефіцієнт покриття класифікованих позик;
- питома вага зважених класифікованих позик;
- коефіцієнт питомої ваги проблемних позик;
- коефіцієнт питомої ваги збиткових позик;
- коефіцієнт кредитів з оцінкою очікуваних кредитних збитків протягом 12 місяців.

2. З погляду рівня захищеності від можливих втрат, до якого належать:

- коефіцієнт забезпечення позик;
- коефіцієнт використання залучених коштів в кредитному портфелі банку;

- коефіцієнт достатності резерву на можливі втрати;
- коефіцієнт знецінених кредитів;
- коефіцієнт забезпечення збиткових кредитів;
- коефіцієнт захищеності позик;
- коефіцієнт покриття кредитного портфеля власним капіталом банку.

Якість кредитного портфеля є одним з найважливіших показників діяльності кредитної організації, які безпосередньо впливають на її фінансову стійкість і надійність. Якість кредитного портфеля характеризує насамперед якість управління, налагодженість відносин між кредитною організацією, її клієнтами та іншими фінансово-кредитними інститутами, а також стан грошово-кредитної системи загалом.

Процес підвищення якості кредитного портфеля представлений етапами:

- 1) формування кредитного портфеля, а саме: визначення цілей, розробка стратегії і тактики формування кредитного портфеля;
- 2) організація послідовного виконання поставлених стратегічних і тактичних завдань формування кредитного портфеля, підтримка запланованого рівня доходу і ризику, через що ця фаза включає виявлення ризиків і розробку заходів щодо зниження їх рівня;
- 3) контроль процесу управління кредитним портфелем.

До того ж підвищення якості кредитного портфеля – це процес оптимізації його структури, спрямований на максимізацію доходу в межах допустимого ризику. Підвищення якості кредитного портфеля являє собою безперервний процес, що полягає в застосуванні до сукупності кредитів банку системи методів і технологічних можливостей, що дають змогу забезпечити: збереження вкладених коштів; досягнення необхідного рівня ліквідності, прибутковості і ризику; відповідність складу і структури кредитного портфеля обраному типу.

Всіма банками ведеться суворий контроль над якістю кредитного портфеля, проводяться незалежні експертизи і виявляються випадки відхилення від прийнятих стандартів і цілей кредитної політики банку.

Проведений нами аналіз кредитного портфеля банків довів, що значення коефіцієнта якості кредитного портфеля доцільно визначати за допомогою рейтингової оцінки, що наведено в таблиці 4.3.

Таблиця 4.3 – Рейтингова оцінка якості кредитного портфеля банку

К _{як} , %	0–5	6–15	16–25	26–50	51–100
Рейтингова оцінка якості кредитного портфеля банку в балах	1	2	3	4	5

* складено автором на основі [17; 18]

Так, за умови значення якості кредитного портфеля банку від 1 до 3 балів кредитна діяльність банку вважається задовільною і загрози втрати контролю за якістю кредитного портфеля мінімальні. За умови значення 3 бали банк має тер-

міново вжити заходи щодо недопущення кредитних втрат. За умови перевищення коефіцієнта якості кредитного портфеля 5 % банку доцільно нейтралізувати вплив негативних чинників при роботі з кредитами.

Результати оцінки кредитного портфеля можуть стати підставою перегляду кредитної політики банку. Найчастіше це тягне розробку нових умов надання подальших позик. Зміна обмежень на позички з урахуванням особливостей регіону, типу позичальника або максимальних розмірів кредиту на одного позичальника, зміна розміру резервів для покриття збитків від кредитних ризиків, розробка процедур списання непогашених позик та ін.

Якщо впровадження положень цієї концепції у практичну діяльність банку забезпечить ефективну кредитну діяльність банку, можна зробити висновок, що мета концепції досягнута. На нашу думку, під час побудови концепції мінімізації кредитного ризику в управлінні кредитною діяльністю банку варто врахувати низку факторів (рис. 4.4), які впливають на можливість забезпечення необхідного рівня якості кредитного портфеля та обсяг кредитування.

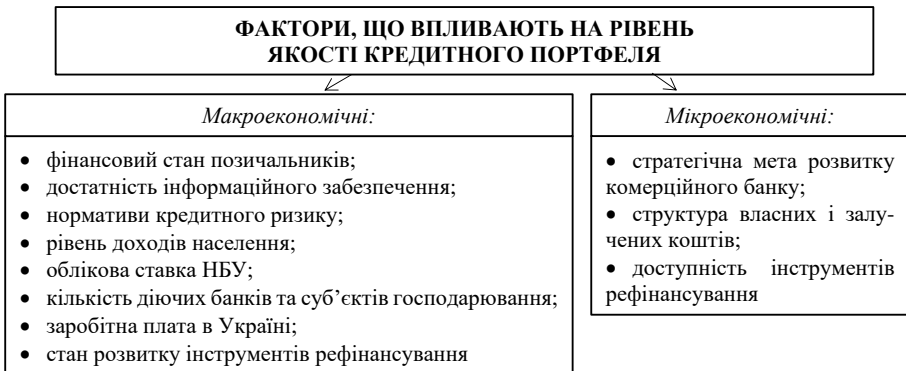

Рисунок 4.4. Фактори, що впливають на якість кредитного портфеля

** складено автором на основі [19]*

Отже, впровадження концепції стратегії гнучкого управління кредитним ризиком дасть змогу підвищити якість кредитного портфеля в системі забезпечення його ефективної кредитної діяльності, а також максимізувати отримання прибутку з найменшими витратами, що стане каталізатором підвищення надійності та конкурентоспроможності банку.

4.4. Управління проблемною заборгованістю як сучасний метод захисту від кредитного ризику

Незважаючи на те, що протягом багатьох років фінансові установи стикалися з труднощами з багатьох причин, головна причина серйозних банківських

проблем продовжує бути безпосередньо пов'язана з недостатніми кредитними стандартами для позичальників і контрагентів, поганим управлінням портфельними ризиками або недостатньою увагою до змін в економіці, інші обставини теж можуть призвести до погіршення кредитоспроможності контрагентів банку.

Воєнна агресія Російської Федерації сильно впливає на збільшення дефолтів корпоративних позичальників, що призводить до примноження простроченої заборгованості та резервів, а також збільшує ризик відкликання ліцензії на здійснення банківських операцій, що призводить до закриття банків.

Управління кредитним портфелем є ключовою функцією для банків (та інших фінансових установ, зокрема страховиків та інституційних інвесторів) із великими багатогранними кредитними портфелями, часто включно з неліквідними позиками. Історично його роль полягала у з'ясуванні сукупного кредитного ризику установи, підвищенні прибутку від цих ризиків – іноді шляхом торгівлі позиками на вторинному ринку та хеджування, – а також виявлення та управління концентрацією ризику. На відміну від традиційних функцій створення та управління кредитними ризиками, які розглядають лише окремі угоди або позичальників, управління кредитним портфелем розглядає всю кредитну історію клієнта.

Оскільки банківські позички мають вирішальне значення для економічної діяльності, фінансової стабільності та фінансового стану будь-якої країни, у багатьох дослідженнях робилися спроби прояснити фактори, що впливають на руйнівні сили банківського кредитування як у країнах з ринком, що формується, так і в країнах з розвинутою економікою [20].

Кредитування є найважливішим джерелом доходу для банків, але через недавнє збільшення непогашених кредитів кредитні операції ставлять під загрозу загальну стабільність і стійкість банку. Отже, якісний кредитний портфель банку означає формування такої структури для забезпечення належного рівня його ліквідності та максимальної прибутковості банківської установи і водночас найнижчого рівня кредитного ризику [21].

Пропозиції щодо управління кредитним ризиком банку узагальнено на рис. 4.5.

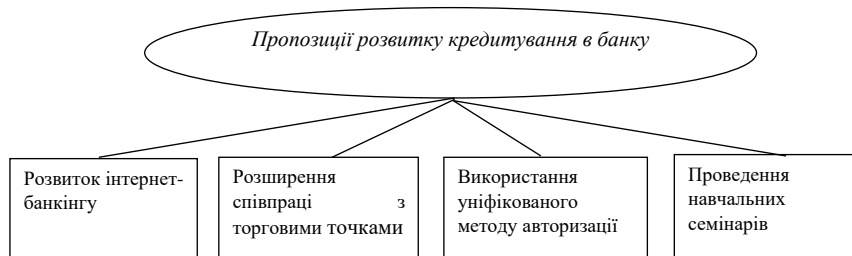

Рисунок 4.5. Пропозиції до управління кредитним ризиком банку

* складено автором

Кредитний ризик найпростіше визначається як можливість того, що позичальник банку або контрагент не зможе виконати свої зобов'язання відповідно до погоджених умов. Метою управління кредитним ризиком є максимізація ставки доходу банку з поправкою на ризик шляхом підтримки кредитного ризику в межах прийнятних параметрів. Банки повинні управляти кредитним ризиком, властивим усьому портфелю, а також ризиком окремих кредитів чи операцій. Банки також повинні враховувати взаємозв'язок між кредитним ризиком та іншими ризиками. Ефективне управління кредитним ризиком є критично важливим компонентом комплексного підходу до управління ризиками та необхідним для довгострокового успіху будь-якої банківської організації.

Для більшості банків позики є найбільшим і найочевиднішим джерелом кредитного ризику; однак інші джерела кредитного ризику існують у діяльності банку, зокрема у банківському і торговому портфелях, як на балансі, так і поза ним. Банки дедалі частіше стикаються з кредитним ризиком (або ризиком контрагента) у різних фінансових інструментах, крім позик, включно з акцептами, міжбанківськими операціями, фінансуванням торгівлі, валютними операціями, фінансовими ф'ючерсами, свопами, облігаціями, акціями, опціонами, а також у подовженні зобов'язань і гарантії та врегулювання угод.

Наведемо методи та способи управління проблемною заборгованістю для захисту від кредитного ризику:

Повна оплата залишків кредитної картки щомісяця дає змогу взагалі уникнути сплати відсотків. Якщо ви не сплачуєте свій баланс повністю, то частина кожного платежу йде на виплату відсотків, збільшуючи кількість часу, необхідного для погашення вашого балансу.

Способи уникнення (мінімізації) витрат: сплатіть свій баланс повністю, щоб уникнути сплати відсотків за покупки. Якщо ви не можете заплатити повністю, можливо, ви стягуєте більше, ніж можете дозволити собі заплатити. Спробуйте щомісяця платити стільки, скільки зможете, доки баланс не зведеться до нуля.

Щоразу, коли ви позичаєте гроші, ви створюєте борг. Чим більше ви позичаєте, не повертаючи, тим глибше ви залазите в борги. Борг призводить до безлічі інших проблем, і не всі вони фінансові. Це може призвести до стресу, депресії та інших проблем зі здоров'ям, які можуть мати серйозні наслідки. Коли ви потрапили в борг, досягти інших фінансових цілей набагато важче. Витрачаючи гроші на борги, ви залишаєте менше грошей на інші пріоритети, як-от накопичення на пенсію чи літню відпустку. Можливо, вам доведеться відкласти свої навчальні цілі або відчуті себе в пастці роботи, яка вам не подобається, тому що вам потрібно оплачувати рахунки.

Способи уникнення (мінімізації) витрат: розпізнайте ознаки того, що вас чекає заборгованість за кредитною картою, зокрема нездатність щомісяця сплачу-

вати свій баланс. Припиніть користуватися своїми кредитними картками та зосередьтеся на тому, щоб жити в межах своїх можливостей.

Кредитні картки мають великий вплив на ваш кредитний рейтинг. Використовуйте свою кредитну картку з розумом, і ви будете на шляху до чудового кредитного рейтингу, але якщо ви зробите помилку, наприклад, пропустите платіж на 30 або більше днів, ваш кредитний рейтинг постраждає. Чим більше ви будете плутати, тим більше буде падати ваш кредитний рейтинг.

Способи уникнення (мінімізації) витрат: найкращий спосіб підвищити та захистити свою кредитну оцінку – це вчасно оплачувати кредитну картку, підтримувати баланс нижче 30 % кредитного ліміту та зводити до мінімуму кількість заявок на отримання кредитної картки.

Емітент кредитної картки вимагає лише робити невеликий платіж щомісяця, щоб уникнути комісії за прострочення та зберегти ваш обліковий запис у хорошому стані. На жаль, мінімальні платежі є найгіршим способом погасити залишок, крім того, що ви не платите взагалі. Ви витратите більше часу на сплату балансу та заплатите більше відсотків, якщо зробите лише мінімальний платіж.

Способи уникнення (мінімізації) витрат: ідеально сплатити весь баланс, але якщо ви не можете погасити весь баланс, сплатіть більше, ніж мінімум, щоб швидше позбутися балансу та зменшити загальну суму відсотків, які ви сплачуєте.

Відстеження витрат є основою здорового фінансового життя, але додавання кредитних карток до ваших звичайних методів витрачання може ускладнити відстеження всіх ваших витрат, особливо якщо ви використовуєте кредитні картки разом із готівкою тадебетовими картками, і якщо ви використовуєте кілька кредитних карток. Це одна з причин, чому за допомогою кредитних карток так легко здійснити перевитрати.

Способи уникнення (мінімізації) витрат: використання більшої кількості карток означає, що вам доведеться шукати в різних місцях, коли ви відстежуєте свої витрати. Ви можете відстежувати їх вручну в журналі витрат або електронній таблиці, або ви можете використовувати програмне забезпечення для особистих фінансів, щоб допомогти відстежувати свої витрати.

Певною мірою кожен, хто має кредитну картку, ризикує стати жертвою шахрайства з кредитною картою. Саму вашу кредитну картку можуть викрасти або злодій може викрасти дані вашої кредитної картки в компанії, у якій ви здійснювали покупки. На щастя, ваша відповідальність за шахрайські покупки кредитною картою обмежена, але ви повинні негайно повідомити про ці стягнення.

Способи уникнення (мінімізації) витрат: часто перевіряйте свою кредитну картку та негайно повідомляйте про втрату кредитної картки чи підозрілі стягнення.

Так, часто можна домовитися з компаніями, що видають кредитні картки. Якщо у вас фінансові труднощі, емітент вашої кредитної картки може бути гото-

вий співпрацювати з вами, щоб скоротити збитки та допомогти вам уникнути банкрутства. Можливо, ви зможете домовитися про спеціальні умови виплати або навіть про зменшення балансу за допомогою одноразової виплати.

Однак ви повинні знати, що емітент кредитної картки, ймовірно, закриє ваш обліковий запис, і це, ймовірно, негативно вплине на ваш кредитний рейтинг.

Якщо припинити сплачувати залишок кредитної картки, ви повинні бути готові до низки несприятливих наслідків. По-перше, ви повинні сплатити комісію за прострочення платежу та відсотки на непогашений залишок. Чим довше ви не погашаєте баланс, тим більше накопичуватиметься відсоток. Зрештою, з вас буде стягнуто штрафні відсотки, які ще вищі. Коли ви прострочите приблизно 30 днів, прострочені платежі почнуть відображатися у вашій кредитній історії та погіршать ваш рахунок. Потім кредитор почне намагатися стягнути борг. Через кілька місяців вони можуть відправити рахунок до колекцій, які залишатимуться у вашому кредитному звіті протягом семи років.

Оскільки кредитний ризик продовжує залишатися головним джерелом проблем у банках у всьому світі, банки та їх наглядові органи повинні мати можливість винести корисні уроки з минулого досвіду. Тепер банки повинні чітко усвідомлювати необхідність ідентифікації, вимірювання, моніторингу та контролю за кредитним ризиком, а також визначення того, що вони мають достатній капітал проти цих ризиків і що вони отримують відповідну компенсацію за понесені ризики. Базельський комітет випускає цей документ, щоб заохотити органи банківського нагляду в усьому світі просувати ефективні методи управління кредитним ризиком. Хоча принципи, викладені в цьому документі, найбільш чітко застосовні до кредитування, їх слід застосовувати до всіх видів діяльності, де присутній кредитний ризик.

Надійна практика, викладена в цьому документі, конкретно стосується таких сфер:

- створення відповідного середовища кредитного ризику;
- діяти відповідно до надійного процесу кредитування;
- підтримання відповідного процесу адміністрування кредитів, вимірювання та моніторингу;
- забезпечення належного контролю кредитного ризику.

Незважаючи на те, що конкретні практики управління кредитним ризиком можуть відрізнятися в різних банках залежно від характеру та складності їх кредитної діяльності, комплексна програма управління кредитним ризиком охоплюватиме ці чотири сфери. Цю практику слід також застосовувати разом із надійною практикою, пов'язаною з оцінкою якості активів, достатністю забезпечень і резервів, а також розкриттям інформації про кредитний ризик, усі з яких були розглянуті в інших нещодавніх документах Базельського комітету.

Водночас точний підхід, обраний окремими наглядовими органами, залежатиме від низки факторів, зокрема їх методів нагляду на місці та поза ним, а також ступеня, в якому зовнішні аудитори також залучаються до наглядової функції, усі члени Базельського комітету погоджуються, що принципи, викладені в цьому документі, повинні використовуватися під час оцінки системи управління кредитним ризиком банку. Очікування органів нагляду щодо підходу до управління кредитним ризиком, що використовується окремими банками, має відповідати обсягу та складності діяльності банку. Для менших або менш досвідчених банків органи нагляду повинні визначити, чи підхід до управління кредитним ризиком, який використовується, є достатнім для їх діяльності, і що вони впровадили достатню дисципліну ризик-прибуток у своїх процесах управління кредитним ризиком.

Ще один конкретний випадок кредитного ризику стосується процесу розрахунків за фінансовими операціями. Якщо одна сторона операції розраховується, але інша не вдається, може бути понесено збиток, який дорівнює основній сумі операції. Навіть якщо одна сторона просто запізнюється з розрахунками, інша сторона може зазнати збитків, пов'язаних із втраченими інвестиційними можливостями.

Ризик розрахунків (тобто ризик того, що завершення або розрахунок фінансової операції не відбудеться, як очікувалося) включає елементи ліквідності, ринкового, операційного та репутаційного ризику, а також кредитного ризику. Рівень ризику визначається конкретними механізмами розрахунків. Фактори таких угод, які впливають на кредитний ризик, включають: час обміну вартістю; остаточність платежу / розрахунку; а також роль посередників і розрахункових палат.

Чутливі до ринку та ліквідності ризики створюють особливі проблеми для кредитних процесів у банках. Ринкові ризики включають валютні контракти та контракти на похідні фінансові інструменти. Чутливі до ліквідності ризики включають маржинальні угоди та угоди про забезпечення з періодичними маржинальними вимогами, резервні лінії ліквідності, зобов'язання та деякі акредитиви, а також деякі положення про сек'юритизацію. Умовний характер ризику за цими інструментами вимагає від банку можливості оцінити ймовірний розподіл розміру фактичного ризику в майбутньому та його вплив на кредитне плече та ліквідність як позичальника, так і банку.

Проблема, з якою стикаються практично всі фінансові установи, полягає в необхідності розробки значущих показників ризику, які можна легко порівняти з позиками та іншими кредитними ризиками. Ця проблема досить детально описана в дослідженні Базельського комітету щодо ризиків установ з високим рівнем фінансового капіталу.

До того ж більшість чутливих до ринку інструментів, як-от похідні фінансові інструменти, розглядаються як відносно складні інструменти, що вимагають

певних зусиль і від банку, і від клієнта, щоб гарантувати, що клієнт добре розуміє контракт. Зв'язок зі змінами цін на активи на фінансових ринках означає, що вартість таких інструментів може змінюватися дуже різко та несприятливо для клієнта зазвичай з невеликою, але ненульовою ймовірністю. Ефективне стрес-тестування може виявити потенціал великих втрат, про що згідно з розумною практикою слід повідомити клієнту. Банки зазнали значних збитків, коли вони не приділяли належної уваги тому, щоб гарантувати, що клієнт повністю зрозумів транзакцію під час ініціювання, а внаслідок подальших значних несприятливих коливань цін клієнт став винен банку значну суму.

Кредитні угоди або інструменти, чутливі до ліквідності, вимагають ретельного аналізу уразливості клієнта до стресів ліквідності, оскільки фінансована кредитна вразливість банку може швидко зростати, коли клієнти зазнають таких стресів. Такий підвищений тиск, щоб мати достатню ліквідність для виконання маржинальних угод, що підтримують позабіржову торгівлю діяльність або механізми клірингу та розрахунків, може прямо відображати нестабільність ринкових цін. В інших випадках тиск ліквідності у фінансовій системі може відображати кредитні проблеми та обмеження нормальної кредитної діяльності, що спонукає позичальників використовувати резервні лінії ліквідності або зобов'язання. Тиск ліквідності також може бути результатом неадекватного управління ризиком ліквідності клієнтом або зниженням його кредитоспроможності, що робить оцінку профілю ризику ліквідності позичальника або контрагента ще одним важливим елементом кредитного аналізу.

Зазначимо, що інструменти, чутливі до ринку та ліквідності, змінюють рівень ризику зі змінами в базовому розподілі змін цін і ринкових умов. Для чутливих до ринку інструментів, наприклад, підвищення волатильності цінкових змін фактично збільшує потенційні ризики. Отже, банки повинні проводити стрес-тестування припущень щодо волатильності [22].

Тобто той самий фактор, який змінює вартість ринкового або ліквідного інструменту, також може впливати на фінансовий стан позичальника і майбутні перспективи. Банки повинні проаналізувати взаємозв'язок між ризиком, чутливим до ринку та ліквідності, та ризиком неплатежу позичальника. Стрес-тестування – шокування ринку чи факторів ліквідності – є ключовим елементом такого аналізу.

Вважаємо, що управління проблемною заборгованістю як метод захисту від кредитного ризику має базуватися на оперативному моніторингу майнового стану та зміни доходів позичальника, отримання відомостей про зміну споживчих настроїв та кредитної історії з загального банку кредитних історії, аналізу потенційних затримок погашення тіла споживчого кредиту чи відсотків за ним з боку позичальника, роботи з комунікації з клієнтом щодо залучення його до інших продуктів банку.

Отже, банківська система виступає невід’ємною частиною економіки будь-якої країни. Вона розвивається, трансформується та адаптується до тієї системи фінансових відносин, що склалася в державі. Кредитна діяльність в Україні протягом останніх декількох років була і залишається найбільш нестабільною та однією з найризикованіших банківських операцій.

В умовах воєнного стану загострюється проблема розвитку вітчизняної системи банківського кредитування, а саме збільшення простроченої заборгованості та обсягів безнадійних кредитів, що призводить до погіршення якості кредитного портфеля банку. Водночас аналіз тенденцій банківського кредитування засвідчив, що переважна більшість банків в умовах мінливого розвитку економічного середовища для підвищення якості та зниження ризику неповерненості кредитів зменшують обсяг кредитування.

Список використаних джерел

1. Бублик Л. Я. Сучасний стан споживчого ринку як передумова реалізації державної політики регулювання споживчого кредитування. *Економіка та держава*. 2020. № 12. С. 120–123.
2. Стыценко Т. Є. Системний підхід до інформаційного забезпечення охорони праці. *Вестник ХНАДУ*. 2012. № 59. URL: http://dSPACE.khadi.kharkov.ua/dSPACE/bitstream/123456789/484/1/V_59_33.pdf (дата звернення 28.05.2023).
3. Хвостіна І. Підвищення ефективності системи інформаційного забезпечення підприємств. *Економічний аналіз*. 2010. Вип. 5. URL: http://www.econa.at.ua/Vypusk_5/hvostina.pdf (дата звернення 28.05.2023).
4. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist#1>
5. Старенська О. М. Інформаційне забезпечення системи оперативного управління промислових підприємств. *Вісник ДонНУЕТ*. № 59. С. 38–45.
6. Неізвестна О. В. Інформаційне забезпечення стратегічного планування банку. *Фінанси, облік і аудит*. № 15. С. 132–139.
7. Закон України «Про банки і банківську діяльність» із змінами і доповненнями від 7 грудня 2000 р. № 2121–III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 5–6. С. 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>
8. Закон України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 р. № 679–XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 29. С. 238. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>
9. Про схвалення Методики розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні: рішення Правління Національного банку України від 15 грудня 2017 р. № 803. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr803500-17#Text> (дата звернення 26.05.2023).
10. Про затвердження Положення про ліцензування банків Положення про ліцензування банків: постанова Правління Національного банку України від 22 грудня 2018 р. № 249. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0149500-18#Text> (дата звернення 26.05.2023).
11. Про затвердження Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах: постанова Правління Національного банку України від 11 червня 2018 р. № 64. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_11062018_64

12. Про деякі питання діяльності банків України та банківських груп: постанова Правління Національного банку України від 25 лютого 2022 р. № 23. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0023500-22#Text>
13. Про внесення змін до деяких питань нормативно-правових актів Національного банку України: постанова Правління Національного банку України від 17 червня 2022 р. № 126. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0126500-22#Text> (дата звернення 28.05.2023).
14. Карпчук Л. Оцінка механізму управління кредитним портфелем комерційних банків України в сучасних умовах. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2016. Вип. 3(31). С. 21–26.
15. Кредитный портфель: что это? *Все о кредитовании*: веб-сайт. URL: <http://www.zani-maem.ru/spravochnik-zaemshika/kreditopedia/kreditnyu-portfel-banka.php> (дата звернення 29.05.2023).
16. Вітлінський В. В. Фінансовий ризик та методи його вимірювання. *Фінанси України*. 2015. № 12. С. 13–23.
17. Колодізєв О. М. Оптимізація кредитного портфеля банку за критеріями прибутковості, ризику та ліквідності. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2015. Вип. 1. С. 19–27.
18. Джеджула В. В. Сучасні методичні підходи до оцінювання кредитоспроможності підприємства. *Економіка та управління підприємствами*. 2016. № 7. С. 290–294.
19. Затворницький К. Критерії оцінки якості кредитного портфеля банку. *Фінансовий простір*. 2018. № 4(32). С. 99–106.
20. Ozgur O., Karagol E. T., Ozbugday F. C. Machine learning approach to drivers of bank lending: evidence from an emerging economy. *Financial Innovation* 7. 2021. № 20. DOI: 10.1186/s40854-021-00237-1.
21. Степаненко К. Р. Особливості формування кредитного портфеля банку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. № 7. С. 111–114.
22. ТОП-10 українських банків. Національний інститут стратегічних досліджень: веб-сайт: URL: <https://niss.gov.ua/news/novyny-nisd/ukrayinski-banky-v-umovakh-viyny-persha-de-syatka>

РОЗДІЛ 5

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ІПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Поліщук Н. В., д-р екон. наук, проф.

5.1. Особливості управління ризиками іпотечного кредитування сільськогосподарських підприємств

Сільське господарство є однією із основних галузей виробничої сфери з підвищеним ризиком діяльності, що значно підвищує ризиковість іпотечного кредитування суб'єктів сільського господарства. В умовах воєнного стану господарська діяльність у сільському господарстві України стала ще більш ризикованою, оскільки війна спричинила великі проблеми на початку посівної кампанії 2022 року. Постала гостра необхідність своєчасного фінансування потреб сільськогосподарських підприємств, які в достатній кількості не мають власних фінансових ресурсів, тому постійно виникає потреба у додаткових джерелах надходження коштів, як-от іпотечні кредити. Особливість іпотечного кредитування сільськогосподарських підприємств обумовлює проблеми у визначенні кількісної та якісної оцінки ризиків, які виникають і зумовлюють зміни у запланованих результатах.

Дослідженням ризиків іпотечного кредитування, особливостей їх прояву в економічній системі України присвятили свої праці такі вчені: О. Д. Вовчак, А. А. Мельничук, А. Ю. Марченко; методи мінімізації ризиків розглядали Ю. Є. Холодна, Л. Н. Примостка, О. М. Євтух; проблемам управління фінансових ризиків присвячені дослідження О. А. Лактіонової, Л. В. Мельника; інтегральне оцінювання ризиків українського ринку іпотечного кредитування здійснювали В. М. Просов, В. І. Павлишин та інші.

У більшості наукової літератури кредитні ризики досліджуються з позиції банківських установ та установ, що надають кредитні кошти, а з позиції користувачів цей вид ризику майже не досліджується, що доводить необхідність управління ризиками під час залучення іпотечних кредитів з позиції сільськогосподарських підприємств, оскільки саме вони зараз більшою мірою потребують кредитних коштів на сезонні потреби, на відновлення руйнувань сільськогосподарської інфраструктури тощо. У процесі дослідження фінансової системи необхідно збільшити акцент на управління ризиками та причин їх виникнення.

Управління ризиками іпотечного кредитування сільськогосподарських підприємств в умовах воєнного стану потребує ще більшої уваги, оскільки саме правильно сформована система управління дасть змогу приймати ефективні управлінські рішення, які впливають на кінцеві результати діяльності сільськогосподарських підприємств та побудови нових стратегічних цілей.

Управління ризиками іпотечного кредитування у сільському господарстві здійснюється у кілька етапів. На першому етапі необхідно ідентифікувати ризики та визначити фактори впливу. Визначальними факторами, які є дуже проблематичними та зумовлюють вплив на організацію сільськогосподарських підприємств, є природно-кліматичні і соціально-економічні фактори. На нашу думку, фактори слід поділити на загальні фактори впливу, а також фактори зі сторони кредитора та зі сторони позичальника.

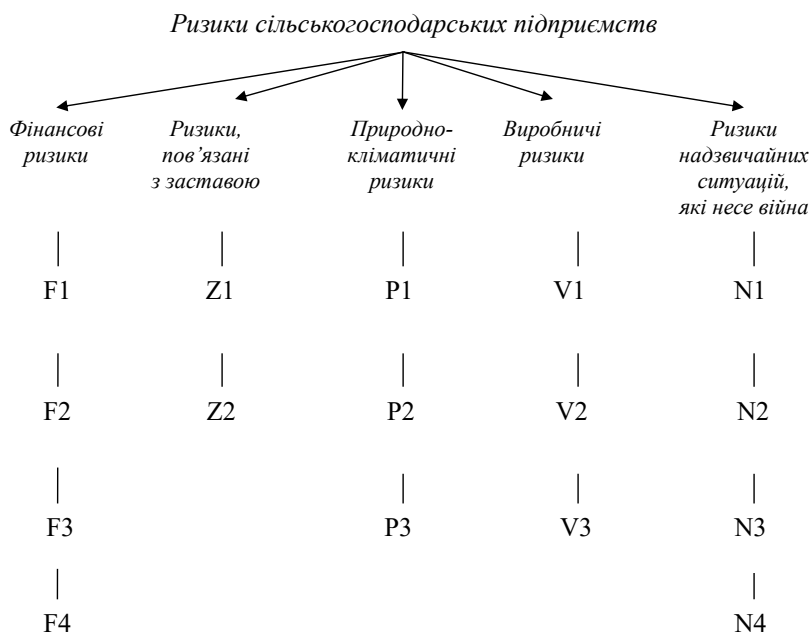
Сезонність аграрного виробництва зумовлює те, що кредитори (передусім банки) повинні за короткі проміжки часу (посівна і жнива) акумулювати значні обсяги кредитних ресурсів. Водночас основний інтерес банку полягає в тому, щоб зробити рух позикового капіталу максимально рівномірним, що ускладнює процес кредитування АПК, підвищує кредитні ризики, пов'язані з залученням кредитних коштів для сільськогосподарських підприємств, зокрема іпотечних кредитів [43].

Отже, кредитні ризики іпотечного кредитування у сільському господарстві можна систематизувати у агреговані групи з урахуванням особливостей іпотечного кредитування сільськогосподарських підприємств.

Досліджуючи ризики іпотечного кредитування сільськогосподарських підприємств в умовах воєнного стану, крім ризиків, які безпосередньо пов'язані із господарською діяльністю сільськогосподарських підприємств, ризиків іпотечного кредитування, закордонного досвіду, слід також враховувати ризики надзвичайних ситуацій, які несе війна.

Внаслідок дослідження ризиків, притаманних господарській діяльності сільськогосподарських підприємств, умов надання іпотечних кредитів національними банками та закордонного досвіду іпотечного кредитування у сільському господарстві нами сформовано чотири основні агреговані групи кредитних ризиків, до яких віднесено (рис. 5.1): фінансові ризики (валютний, процентний, інфляційний та ціновий); ризики, пов'язані з заставою (ризик зниження вартості та/або ліквідності застави і ризик втрати застави); природно-кліматичні ризики (температурні коливання, опади, вітер, тощо), виробничі ризики (ризик втрати врожаю або його частини, ризик зниження продуктивності, технологічний ризик) та ризики надзвичайних ситуацій, які несе війна.

До першої групи агрегованих ризиків слід віднести фінансові ризики, що розглядаються не з позиції ризиків, притаманних господарській діяльності сільськогосподарських підприємств, а з можливості втрат під час іпотечного кредитування, яке обумовлено більшою мірою некерованістю фінансової системи, зокрема валютними коливаннями, інфляційними процесами тощо.

Умовні позначення: F1 – валютний ризик; F2 – процентний ризик; F3 – інфляційний ризик; F4 – ціновий ризик; Z1 – ризик зниження вартості та/або ліквідності застави; Z2 – ризик втрати застави; P1 – температурні коливання; P2 – опади; P3 – вітер; V1 – ризик втрати врожаю або його частини; V2 – ризик зниження продуктивності; V3 – технологічний ризик; N1 – небезпечні викиди в атмосферу та забруднення довкілля; N2 – забруднення води; N3 – просідання ґрунтів; N4 – замінування; N4 – мобілізація працівників.

Рисунок 5.1. Основні агреговані групи ризиків ІК сільськогосподарських підприємств
Джерело: розроблено автором

Оскільки іпотечний кредит та інфляція між собою тісно пов'язані, то іпотечному кредитуванню буде притаманний інфляційний ризик, який полягає в тому, що темпи інфляції будуть перевищувати прогнозні показники, тобто гроші в майбутньому знеціняться з погляду реальної купівельної спроможності. Ризик великих темпів інфляції призводить до посилення всіх фінансових ризиків. В умовах воєнного стану інфляційний ризик потрібно розглядати не тільки з погляду знецінення грошових засобів, а й з позиції непередбачуваності інфляції.

До ще однієї групи агрегованих ризиків іпотечного кредитування сільського господарства, на нашу думку, слід віднести ризики надзвичайних ситуацій, які несе війна, зокрема: небезпечні викиди в атмосферу та забруднення довкілля, забруднення води, просідання ґрунтів, замінування тощо.

Для мінімізації ризиків іпотечного кредитування сільськогосподарських підприємств необхідно вчасно приймати обґрунтовані ефективні управлінські рішення. Якісний аналіз системних ризиків іпотечного кредитування полягає у реалізації моделі поетапного управління ризиками іпотечного кредитування у сільському господарстві. Схема управління ризиками іпотечного кредитування у сільському господарстві наведена на рис. 5.2.

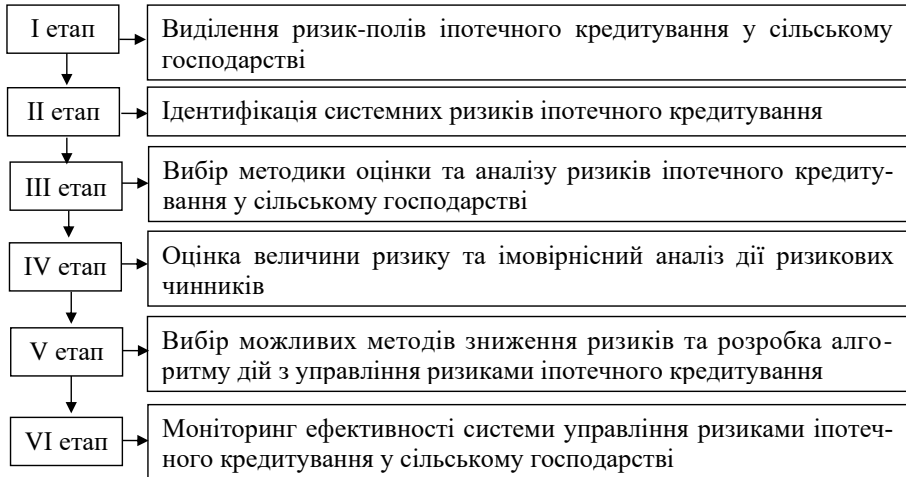

Рисунок 5.2. Управління ризиками іпотечного кредитування у сільському господарстві
Джерело: розроблено автором

Слід зазначити, що етапи управління ризиками іпотечного кредитування сільськогосподарських підприємств можуть здійснюватися у зазначеній послідовності, а також – паралельно, можливе повернення до попередніх етапів.

До основних засобів зменшення ризиків у сфері іпотечного кредитування через диверсифікацію державного впливу належать:

- поєднання в оптимальному співвідношенні інструменту державного регулювання із застосуванням загальних та специфічних методів;
- надання можливості долучатися до державних програм розвитку аграрної сфери малим та середнім суб'єктам фінансового та реального сектору;
- одночасне здійснення якісних змін в організаційно-правовому полі, спрямованих на пом'якшення інвестиційного клімату у сільському господарстві.

Кредити під заставу можуть бути ефективним рішенням для залучення додаткових фінансових ресурсів, але потребують ретельного аналізу процесу отримання/використання. Як і будь-який інший вид кредитування, іпотечне кредитування не є безризиковим для жодного суб'єкта кредитних відносин, тому ризики іпотечного кредитування слід розглядати з позиції банківських установ та суб'єктів господарювання (сільськогосподарських підприємств) (рис. 5.3).

Рисунок. 5.3. Ризики іпотечного кредитування для суб'єктів-учасників [5, 48, 50]

Потенційні ризики, які можуть вплинути на діяльність банківських установ, залежать від зовнішніх факторів, як-от ситуація на фінансовому ринку і ринку нерухомості, економічна ситуація в країні, державне реформування, а також фінансове становище позичальника.

Змінні відсоткові ставки, які можуть змінюватися залежно від різних факторів: економічна ситуація, рівень інфляції тощо. Це може призвести до збільшення суми платежів за кредит, що може негативно вплинути на фінансову стійкість сільськогосподарських підприємств. Якщо відсоткова ставка зростає, то витрати на кредит також збільшаться, що може вплинути на платоспроможність сільськогосподарських підприємств.

Ризик недоброчесного боржника пов'язаний з тим, що сільськогосподарські підприємства, які отримали іпотечний кредит, не можуть повернути його вчасно або повністю, і банк може втратити гроші, які були витрачені на видачу кредиту, а також можуть виникнути додаткові витрати на збір боргу через судові процедури або реалізацію майна, що знаходиться в заставі.

Ризик зменшення ліквідності призводить до того, що заставлене майно не може бути реалізовано за ціною, яка покриває витрати банку в разі невиконання позичальником своїх зобов'язань [31].

Дострокове погашення кредиту пов'язано з тим, що іпотечному кредитуванню характерний довгостроковий період, тому існує ймовірність зменшення доходу за договором за відсотками.

Установлення нових умов іпотечного кредитування на рівні держави зумовлено частими змінами законодавчої бази щодо кредитування, умов, ставок тощо. Держава встановлює норми для сільськогосподарських підприємств, що може обмежити можливості кредиторів та похитнути їх механізм функціонування кредитування.

Нестача коштів сільськогосподарських підприємств (сезонність виробництва) пов'язана з особливостями діяльності підприємств у сільському господарстві, які навесні відчувають брак фінансових ресурсів, тому позичальник не зможе вчасно здійснювати платежі за іпотечним кредитом.

Зміна ринкової вартості майна створює ризики, що виникають через зовнішні фактори, зокрема: ринкові умови змінюються, наприклад, вартість нерухомості знижується, і це може призвести до того, що іпотека втратить частину своєї вартості. Це може вплинути на рішення банку про видачу кредиту та його умови, а також на можливість повернення кредиту сільськогосподарським підприємством.

Неможливість повернення кредиту: за цим ризиком розглядаються випадки, коли позичальник втрачає працездатність, ліквідує своє сільськогосподарське підприємство, внесені зміни про володіння об'єктом нерухомості, випадок смерті платника кредиту тощо.

Непередбачені випадки: до цієї категорії ризиків належать знищення нерухомого майна через стихійне лихо, його втрата через воєнні дії, повне / часткове пошкодження та інші ймовірні надзвичайні події.

Для зменшення ризиків необхідно звернути увагу на вибір об'єкта іпотеки, якісну оцінку фінансового стану позичальника, укладання договору з кредитором, який передбачає достатній рівень захисту прав обох сторін. Також важливо розглядати альтернативні джерела фінансування та диверсифікувати свої фінансові ресурси. Для мінімізації ризиків іпотечного кредитування слід використовувати конкретні методи, які зможуть зменшити рівень потенційних втрат або ж повністю захистити від впливу ризиків (рис. 5.4).

Слід зазначити, що сільськогосподарські підприємства не приділяють належної уваги управлінню ризиками іпотечного кредитування, що призводить до фінансових втрат, яких можна було уникнути. Якщо передбачити ситуацію і вчасно вжити відповідних заходів, це дасть змогу мінімізувати ризики іпотечного кредитування, водночас необхідно правильно ідентифікувати різні види ризиків, провести їх оцінку та прийняти ефективні управлінські рішення.

Отже, сільськогосподарські підприємства, які задіяні у процесі отримання кредиту під заставу, повинні ретельно розглядати всі ризики, пов'язані з іпотечним кредитуванням, та приймати обґрунтовані рішення щодо різних джерел забезпечення фінансовими ресурсами. Підготовка до використання таких кредитів повинна містити ретельний аналіз кредитного ринку, факторів впливу (як зовнішніх, так і внутрішніх), потенційні ризики та їх вплив на фінансову ситуацію суб'єк-

та, детальну програму мінімізації ризиків, додаткових джерел покриття витрат та зобов'язань тощо.

Рисунок 5.4. Методи мінімізації ризиків іпотечного кредитування сільськогосподарських підприємств [19, 21]

Іпотечне кредитування у сільському господарстві України має хвилеподібний характер, проте воно має попит у сільськогосподарських підприємств, навіть у період воєнного стану та економічної кризи. Отримання кредитів під заставу нерухомого майна як додаткового виду фінансування використовується суб'єктами господарювання в усіх сферах діяльності. Цей вид кредитування має позитивні і негативні аспекти. До позитивних належать: підтримка всіх видів сільськогосподарських підприємств, незалежно від форм власності; є одним з дієвих інструментів державного регулювання кредитно-грошових відносин; удосконалення законодавства у сфері іпотечного кредитування тощо.

До найпоширеніших ризиків, які мають найбільший вплив на фінансовий стан суб'єктів, відносять: майновий ризик, ризик реінвестування; відсотковий ризик, ризик ліквідності, ризик зміни вартості майна на ринку нерухомості; над-

звичайних подій; процесу реформування законодавства. У процесі дослідження фінансово-кредитних інструментів гнучкого управління в умовах циклічного економічного розвитку необхідно збільшити акцент саме на управління ризиками іпотечного кредитування сільськогосподарських підприємств та причин їх виникнення. Кожен суб'єкт-учасник іпотечного кредитування у сільському господарстві повинен сформувавти відповідний механізм мінімізації ризиків, здійснюючи безперервний моніторинг економічної ситуації та відповідно реагувати на будь-які зміни.

5.2. Аналіз іпотечного кредитування сільськогосподарських підприємств в умовах невизначеності та ризиків

Іпотечне кредитування останніми роками набирає попиту серед фізичних осіб та представників сфери бізнесу. Такий вид кредиту є одним з видів ресурсів, за допомогою якого суб'єкти господарювання можуть задовольнити необхідні потреби діяльності з подальшим погашенням заборгованості. Якщо для фізичних осіб метою використання цього фінансового інструменту є покращення житлових умов, побуту для проживання чи підвищення якості рівня життя, то для сільськогосподарських підприємств мета отримання іпотечного кредиту зовсім інша, має більшу вартісну питому вагу в діяльності і містить у собі ризики, які можуть вплинути на фінансовий стан та життєздатність самого суб'єкта господарювання.

Дослідження та аналіз іпотечного кредитування сільськогосподарських підприємств України у воєнний період проводять усе частіше, визначаючи ризики іпотечного кредитування у сільському господарстві з позиції сільськогосподарських підприємств та банківських установ, а також використовуючи методичні прийоми мінімізації ризиків для кожного суб'єкта кредитних відносин.

Кредитування із заставою нерухомості на грошово-кредитному рівні України з кожним роком розвивається та удосконалюється задля задоволення фінансових потреб кредиторів й безпосередньо покриття потреб суб'єктів господарювання, зокрема сільськогосподарських підприємств. Згідно з міжнародними показниками, такий вид кредитів допомагає подолати кризовий стан, підтримати бізнес-сферу, а також покращити державне законодавство через відповідне реформування, враховуючи закордонний досвід європейських країн.

Розглянемо частку наданих кредитів суб'єктам господарювання відносно активів банків України (рис. 5.5).

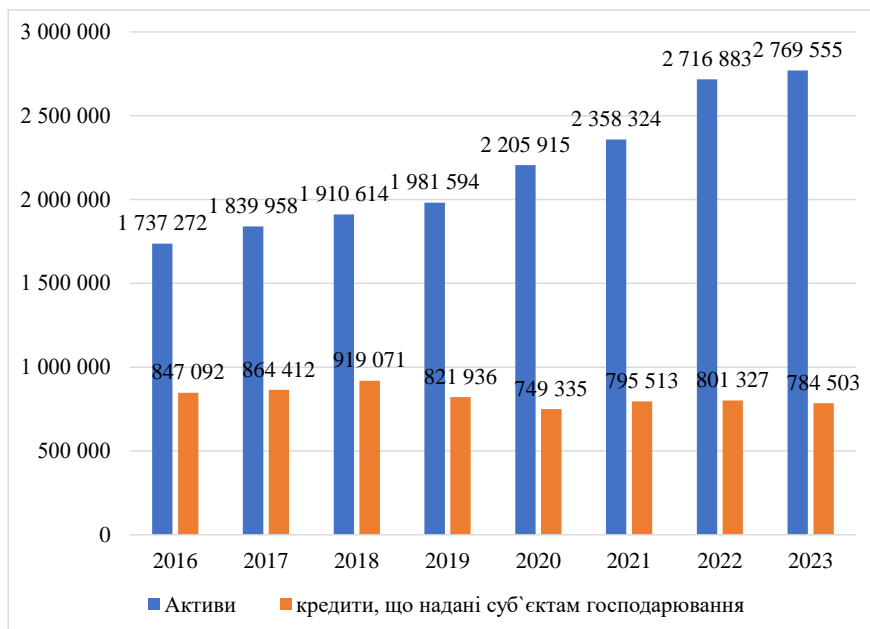

Рисунок 5.5. Співвідношення наданих кредитів суб'єктам господарювання та активів банків України, млн грн [28]

Щодо ситуації кредитного ринку в Україні, до 2022 року іпотечне кредитування мало великий попит серед фізичних осіб, а також поширювалось серед домогосподарств різних розмірів, на рівні держави здійснювалось реформування системи контролю цього виду кредитування задля встановлення високого рівня захищеності суб'єктів кредитних відносин, відповідності можливостей клієнтів до умов кредитних послуг, а також удосконалення системи регулювання задля мінімізації ризиків і для державного бюджету.

Іпотечний кредит являє собою довгострокову позику під заставу нерухомого майна (переважно землі та будівель виробничого й житлового призначення), яке є власністю позичальника [9]. Іпотечне кредитування сільськогосподарських підприємств може бути важливим джерелом фінансування для великих і середніх компаній, що мають достатню вартість нерухомості.

Розглянемо структуру наданих іпотечних кредитів в Україні в розрізі видів підприємств за їх розміром (рис. 5.6).

Дані на рисунку 5.6 свідчать про високий попит іпотечного кредитування серед усіх видів підприємств у 2017 році, після чого тенденція використання іпотечних кредитів поступово втрачає зацікавленість суб'єктів господарювання. Це пов'язано з тим, що іпотечне кредитування у 2017 році було цікаво представлено на кредитно-грошовому ринку. Незважаючи на те, що 2022 рік ознаменувався

великою економічною кризою через початок повномасштабної війни, кредит під заставу широко використовувався середніми та великими підприємствами.

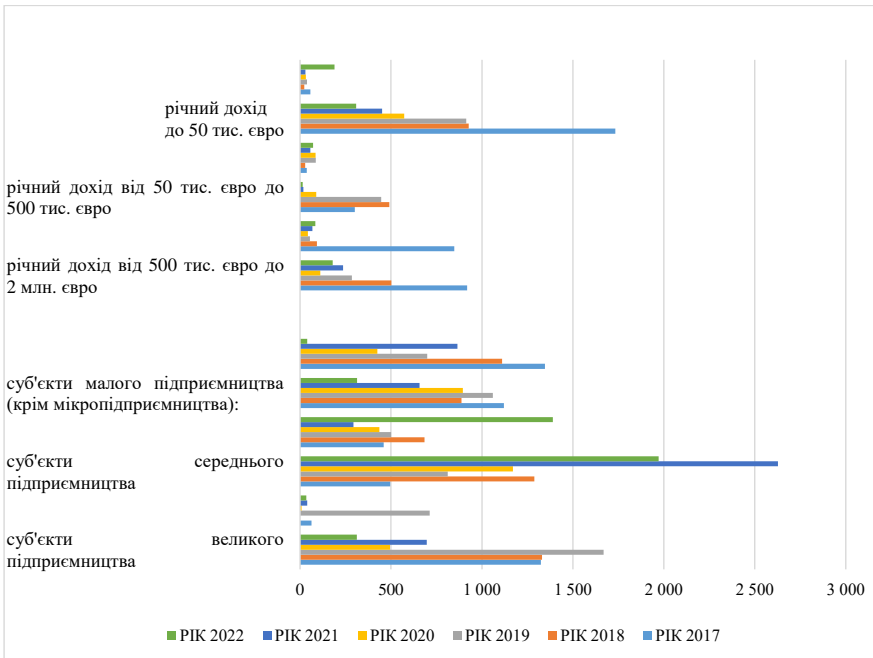

Рисунок 5.6. Обсяги іпотечного кредитування за видами суб'єктів господарювання в Україні, млн грн [9]

Це пов'язано передусім зі значною кількістю нерухомості у власності таких суб'єктів, які не втратили своєї потужності, і навпаки, через цей вид кредиту мінімізували ризик банкрутства або ліквідації тощо.

За офіційними даними Національного банку України на 1 лютого 2023 року визначено банки-лідери з надання послуги іпотечного кредитування за окремими галузями (табл. 5.1). Спрощення функціонування механізму надання іпотечних кредитів у складний період дало змогу зберегти рівень грошового обігу та капіталізації інвестицій, здійснити ефективний розподіл капіталу між сферами діяльності в економіці України. Саме завдяки іпотеці більшості підприємств вдалося втриматися на ринку з мінімальними збитками, а для деяких відкрилась можливість підвищити інвестиційну привабливість та вихід на європейський рівень.

Отже, найбільшу питому вагу іпотечного кредитування за видами економічної діяльності зайняли такі галузі:

- постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря;
- сільського господарства;
- роздрібної торгівлі;

- виробництва харчових продуктів та напоїв;
- виробництва машин і устаткування;
- будівництва будівель тощо.

Статистичні дані свідчать, що іпотечне кредитування сільського господарства займає друге місце у структурі кредитування банків-лідерів. Активізація видачі іпотечних кредитів припадає саме на кінець 2022 року та початок 2023 року, оскільки після 24 лютого 2022 року протягом двох місяців не було видано жодного іпотечного кредиту, що пов'язано з війною в Україні. У вересні-листопаді 2022 року банки видали 252 іпотечні кредити на загальну суму в майже 280 млн грн, а в грудні – 405 кредитів на півмільярда гривень. Це найвищий місячний показник від початку повномасштабної війни.

Таблиця 5.1 – Банки-лідери з надання іпотечного кредитування за окремими галузями станом на 1 лютого 2023 року, млн грн [28]

Назва банку	Розділ економічної діяльності	Обсяг
АТ «Укресімбанк»	Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	20 243 006,70
	Добування сирої нафти та природного газу	7 231 783,35
	Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних послуг	6 603 219,73
	Виробництво харчових продуктів	5 167 895,80
	Виробництво машин і устаткування загального призначення, н. в. і. у.	3 204 877,00
АТ «Ощадбанк»	Оптова торгівля, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами	21 916 121,34
	Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	20 357 530,60
	Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних послуг	14 033 779,56
	Металургійне виробництво	4 084 446,23
	Виробництво харчових продуктів	3 973 477,03
АТ КБ «ПриватБанк»	Оптова торгівля, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами	34 008 549,62
	Роздрібна торгівля, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами	96 623 853,64
	Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних послуг	12 892 222,15
	Будівництво будівель	6 069 681,09
	Складське господарство та допоміжна діяльність у сфері транспорту	4 779 283,82
Акціонерний банк «Південний»	Оптова торгівля, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами	5 782 101,94
	Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних послуг	2 391 819,08
	Роздрібна торгівля, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами	1 602 923,62
	Виробництво харчових продуктів	1 301 254,83

Назва банку	Розділ економічної діяльності	Обсяг
АТ «ПУМБ»	Оптова торгівля, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами	9 821 892,60
	Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних послуг	9 590 775,80
	Виробництво харчових продуктів	3 343 590,18
	Виробництво машин і устаткування	2 733 341,51
	Роздрібна торгівля, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами	2 728 795,28

Опитування вітчизняних банків показують, що негативний вплив війни на кредитування зростає, така негативна тенденція залишилася незмінною і в II кварталі 2022 року. Статистичні дані Національного банку України свідчать про скорочення банківського роздрібного кредитування та скорочення кредитування інфраструктури. Найближчим часом банки очікують зниження кредитних рейтингів кредитів сільськогосподарських підприємств, поточний відсоток банків стрімко зростає, що вказує на зменшення попиту на кредитування.

Під час дослідження стало відомо, що за останніми прогнозами на наступні 12 місяців планується збільшення фінансування, проте за результатами діяльності банківських установ (у III кварталі) 2023 року інтерес до іпотечного кредитування продовжує знижуватися [28].

Як і в I кварталі 2022 року, під впливом загального економічного спаду протестувалась активність, підвищення курсу валют та інфляційні очікування. Диференційоване схвалення індивідуальних і корпоративних кредитних заявок, а саме їх падіння, особливо у споживчому сегменті, стало найбільшим за останні 5 років.

Проведений аналіз свідчить про спад рівня якості іпотечного кредитування сільськогосподарським підприємствам. Як очікується, у наступні дванадцять місяців повинне відбутись різке скорочення корпоративного портфеля. Такий показник вважається найгіршим з огляду на останні 10 років.

Проте незважаючи на масштабну негативну тенденцію, все ж деякі банківські установи фіксують збільшення попиту на гривневі іпотечні кредити і подальше зменшення попиту на кредити з іноземною валютою та довгострокові вітчизняні кредити.

За даними Національного банку України, у III кварталі 2022 року, відбулося незначне підвищення попиту на короткострокові іпотечні кредити, але для більш точного відображення динаміки іпотечного кредитування наведемо тенденції показників протягом 2019–2022 рр.

Проведений аналіз ключових показників банків у розрізі малих і великих підприємств України за період 2019–2022 рр. свідчить про зменшення обсягів іпотечного кредитування, про що вказують дані рис. 5.6–5.7.

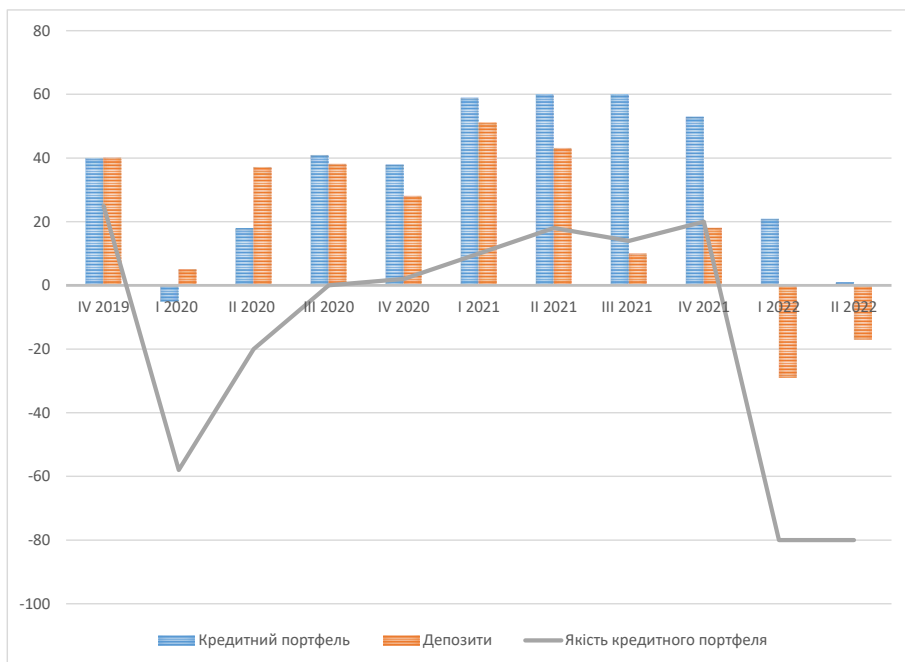

Рисунок 5.7. Динаміка іпотечного кредитування малих підприємств України за період 2019–2022 рр. [28]

Дані рис. 5.7 свідчать про незначне підвищення в I–III кварталах 2021 року попиту на кредитні операції та зменшення розміру депозитних угод. У 2022 році іпотечне кредитування зменшилось, і кредитний портфель за період останніх 3 років показує найменші показники.

Динаміка іпотечного кредитування великих підприємств України (рис. 5.8) свідчить про аналогічну ситуацію з кредитуванням малих підприємств. Найбільше іпотечних кредитів видавалося протягом 2021 року, а у 2022 році ситуація різко погіршилася, що обумовлено вразливістю великих підприємств до воєнних реалій, зокрема до руйнування майна, від'їзду працівників, різкого відтоку клієнтів, паралізованої логістики тощо.

Аналіз динаміки іпотечного кредитування великих та малих підприємств України свідчить про те, що в I–II кварталах 2021 року виник різкий злет попиту на іпотечне кредитування. Це відбувалося на фоні послаблення важкого епідеміологічного стану нашої країни, але таке піднесення тривало недовго, і вже у I кварталі 2022 року відбулося різке зниження попиту через загострення воєнного конфлікту у межах нашої держави.

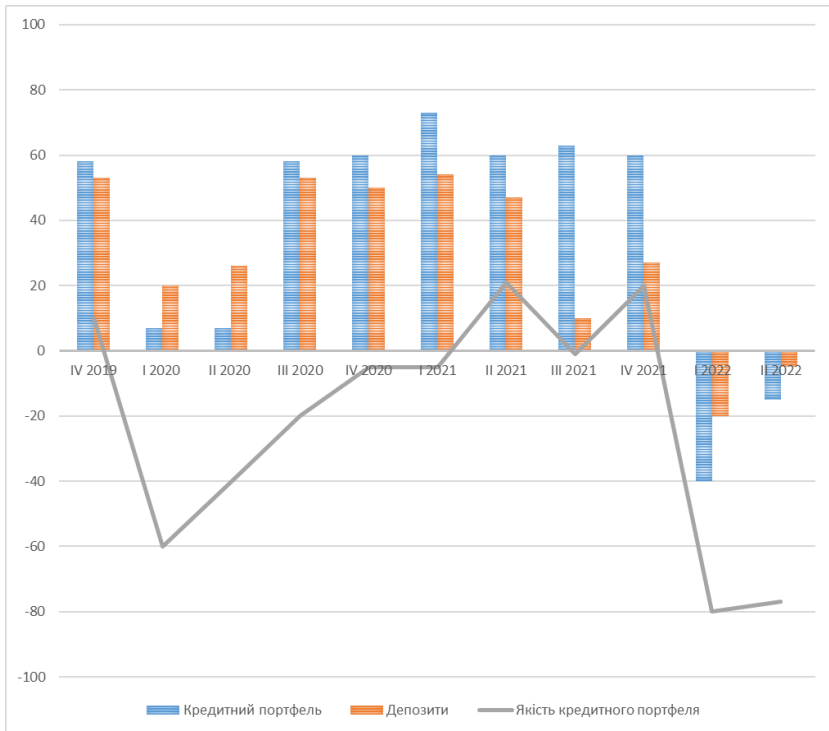

Рисунок 5.8. Динаміка іпотечного кредитування великих підприємств України за період 2019–2022 рр. [28]

Велика кількість сільськогосподарських підприємств потребує фінансових ресурсів для здійснення сільськогосподарської діяльності, тому виникає нагальна потреба у кредитних коштах. І якщо у довоєнний час із цим проблем не виникало, то під час війни ситуація кардинально змінилася. На початку війни більшість банків скоротили або зовсім закрили кредитні ліміти. Кредити, які надавалися під відкриття бізнесу у значних обсягах, стали дуже ризикованими для банків з погляду можливостей клієнтів обслуговувати їх, про що свідчать зміни стандартів схвалення кредитних заявок (рис. 5.9).

У 2022 році конкурентний тиск заявок корпоративного сектору великих підприємств різко підвищився, порівняно з попередніми періодами, як свідчать дані рис. 5.9, що негативно вплинуло на загальне фінансове становище сільськогосподарських великих підприємств, водночас у секторі малих підприємств такого тиску не спостерігалось (рис. 5.10). Спостерігається скорочення заявок на довгострокові й короткострокові кредити підприємств. Банки посилили умови схвалення заявок на іпотеку: збільшили відсоткові ставки, заставні вимоги та співвідношення суми кредиту і вартості іпотечної застави (LTV) [28].

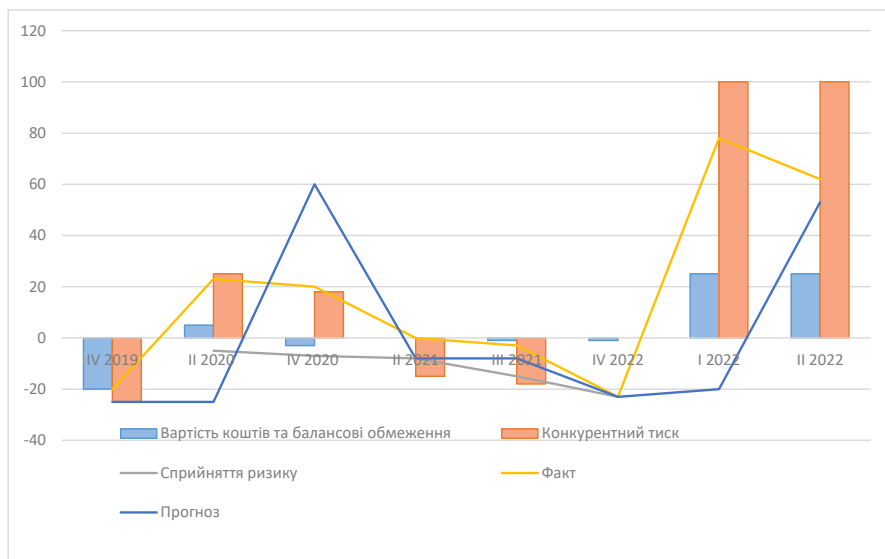

Рисунок 5.9. Динаміка зміни стандартів кредитних заявок корпоративного сектору (великих підприємств) України за період 2019–2022 рр. [28]

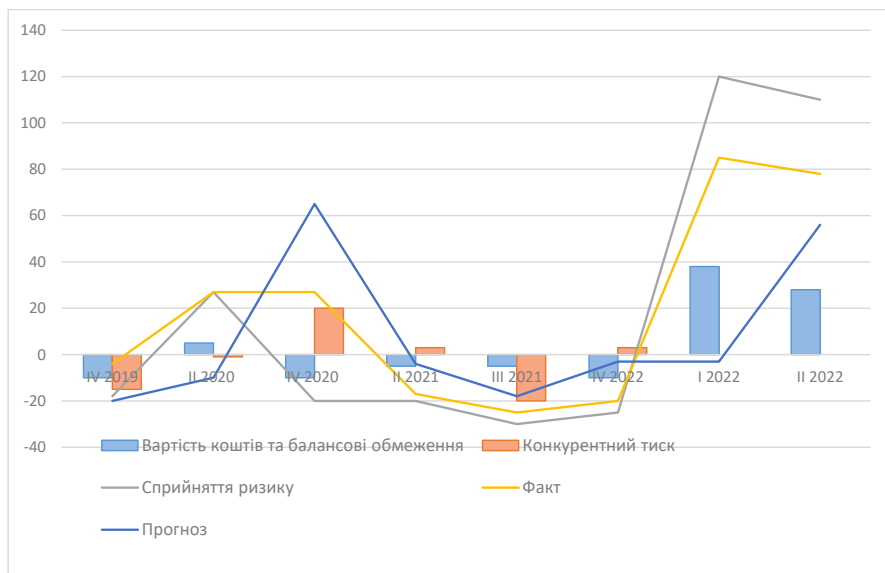

Рисунок 5.10. Динаміка зміни стандартів кредитних заявок корпоративного сектору (малих підприємств) України за період 2019–2022 рр. [28]

Слід зазначити, що динаміка зміни стандартів кредитних заявок корпоративного сектору (малих підприємств) України така сама, як і для великих, адже рівень балансових обмежень 2022 року різко зріс, що вказує на можливість появи низки проблемних аспектів у фінансовій діяльності цих підприємств.

Проаналізувавши динаміку зміни стандартів кредитних заявок корпоративного сектору великих і малих підприємств України, слід зауважити, що за прогнозами і фактично одержаними даними більше змін зазнали стандарти кредитних заявок малих підприємств, що пояснюється пом'якшенням кредитних умов; щодо великих підприємств ситуація залишалася незмінною.

Необхідною умовою для схвалення кредитних заявок великих і малих підприємств є відсоткові ставки, заставні вимоги та інші умови, оскільки це відіграє важливу роль під час укладання нового договору кредитів (рис. 5.11).

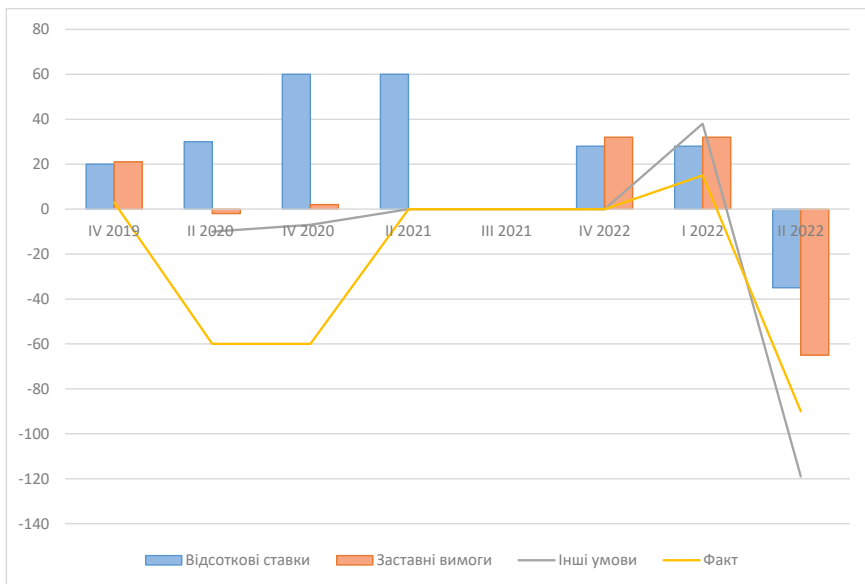

Рисунок 5.11. Динаміка зміни рівня кредитних заявок корпоративного сектору (великих підприємств) України за період 2019–2022 рр. [28]

Динаміка зміни рівня кредитних заявок великих підприємств України свідчить про хвилеподібну тенденцію, оскільки в IV кварталі 2020 року фактичний рівень заявок був досить низьким, що обумовлено насамперед фінансово-економічними наслідками пандемії. У наступний період ситуація дещо стабілізувалась, але від початку воєнного конфлікту всі показники зазнали стрімкого падіння.

Банки скоротили рівень схвалення заявок на всі види корпоративних кредитів. Це виявлялося через вищі процентні ставки, менші суми та строки кредитів, а також додаткові обмеження, встановлені для позичальників [28].

Досліджуючи зміни рівня кредитних заявок малих підприємств, слід зазначити, що злети і падіння рівня кредитних заявок такі самі, як і для великих підприємств, оскільки за період 2019–2022 рр. більша частка кредитних заявок була надана саме великим підприємствам через погіршення економічної активності малих підприємств та спад в окремих галузях, зростання ризику застави, гірші курсові та інфляційні очікування.

Щодо зміни рівня кредитних заявок малих підприємств України протягом 2019–2022 рр. (рис. 5.12) спостерігаємо, завдяки пом'якшенню кредитної політики великих банків – зниженню відсоткових ставок та вимог до застави, досягнення найвищих значень балансів відповідей у II кварталі 2021 року. У цей період великі банки пом'якшили стандарти для іпотеки завдяки здешевленню фондуювання та очікуванню поживлення економічної активності підприємств. Особливо пом'якшення торкнулося внутрішніх нормативів та критеріїв відбору позичальників у сегменті іпотечних кредитів [28].

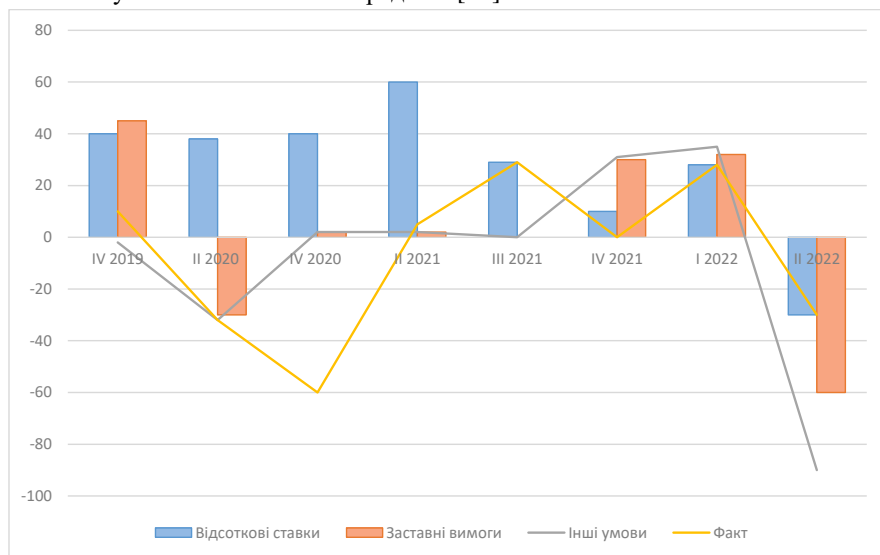

Рисунок 5.12. Динаміка зміни рівня кредитних заявок корпоративного сектору (малих підприємств) України протягом 2019–2022 рр. [28]

Іпотечне кредитування підприємств має великий попит серед суб'єктів господарювання (рис. 5.13).

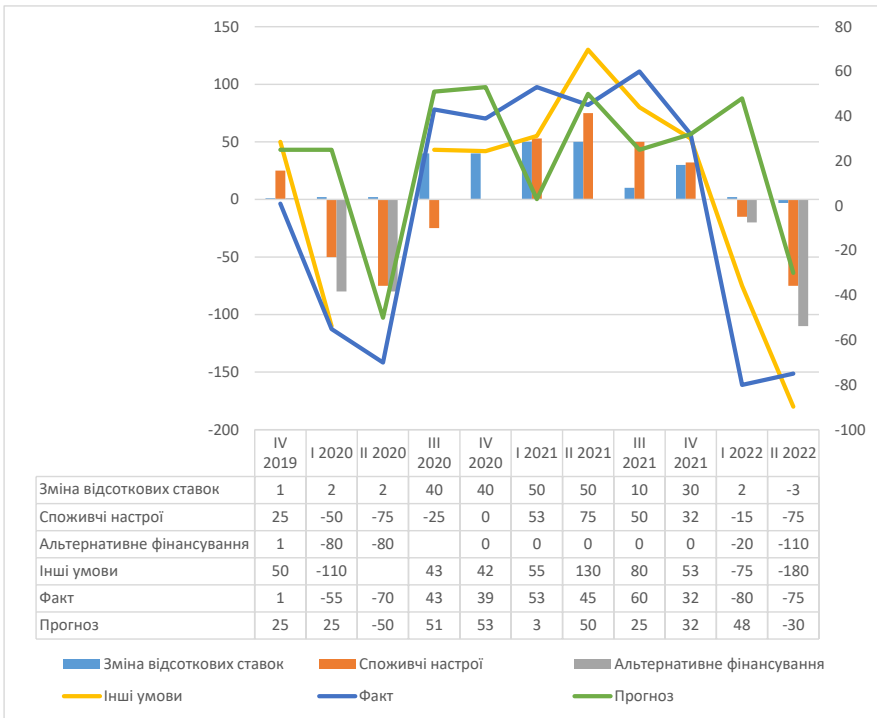

Рисунок 5.13. Динаміка зміни кредитного попиту підприємств за період 2019–2022 рр. [28]

За офіційними даними Національного банку України можна зробити висновок, що три квартали (IV 2020 р. – II 2021 р.) поспіль відбувалося зростання попиту на іпотечні кредити, однак у 2022 році попит різко знизився, що пов'язано з низькою платоспроможністю юридичних осіб через скрутне положення країни та низьке матеріальне забезпечення більшості вітчизняних підприємств. Тож порівнюючи планові і фактичні дані попиту на іпотечні кредити, слід зазначити, що фактично рівень попиту іпотечного кредиту був дещо менший, ніж було заплановано. Споживчі настрої на іпотечне кредитування у 2022 році знизились на 15 % у I кварталі і у II кварталі на 75 %; щодо альтернативного фінансування, то у 2022 році воно теж зазнало негативних змін, а саме зниження на 1,5 млрд грн.

Іпотечне кредитування сільськогосподарських підприємств характеризується високими ризиками як для підприємств, так і для банківських установ. Ефективне управління ризиками дає змогу збільшити вартість банківської установи. Динаміка зміни кредитного ризику під час здійснення іпотечного кредитування сільськогосподарських підприємств наведена на рис. 5.14.

Національний банк України вніс зміни до низки нормативно-правових актів, які визначають пруденційні підходи до оцінки кредитного ризику. Ці зміни спря-

мовані на забезпечення своєчасної та адекватної оцінки банками розміру кредитного ризику, недопущення втрати банками ліквідності, що загалом має сприяти забезпеченню їх стабільної діяльності та здатності належно виконувати свої зобов'язання перед вкладниками та іншими кредиторами [28].

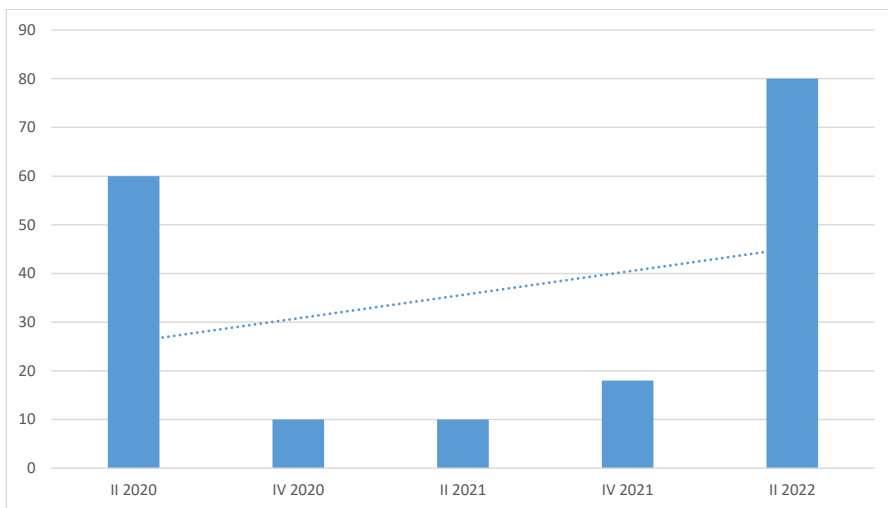

Рисунок 5.14. Динаміка зміни кредитного ризику банків [28]

Внесено зміни до Правил роботи банків у зв'язку з введенням в Україні воєнного стану, затверджених постановою Правління Національного банку України від 25 лютого 2022 року № 23 (зі змінами) (далі – Правила), якими від початку війни були встановлені тимчасові особливості здійснення оцінки кредитного ризику. Такі особливості були запроваджені для підтримки банків у наданні ними гнучких умов кредитних канікул для позичальників у період невизначеності. З поступовим відновленням економіки від шоку повномасштабної війни НБУ поступово повертається до загальноприйнятих підходів до оцінки кредитного ризику. Це сприятиме реалістичній оцінці банками та НБУ рівня втрат та належному плануванню заходів із відновлення банками капіталу [28].

До того ж внесено зміни до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затвердженої постановою Правління Національного банку України від 28 серпня 2001 року № 368 (зі змінами), щодо зниження зі 150 % до 100 % ваги ризику (RWA) за споживчими незабезпеченими кредитами. Це дасть банкам змогу використати накопичений капітал на часткове покриття збитків, спричинених воєнною агресією [28].

Зміна вартості фінансових інструментів відбувається відповідно до змін у процентних ставках, які, зі свого боку, відображають зміни рівня цін та вартість процентних ризиків банків (рис. 5.15).

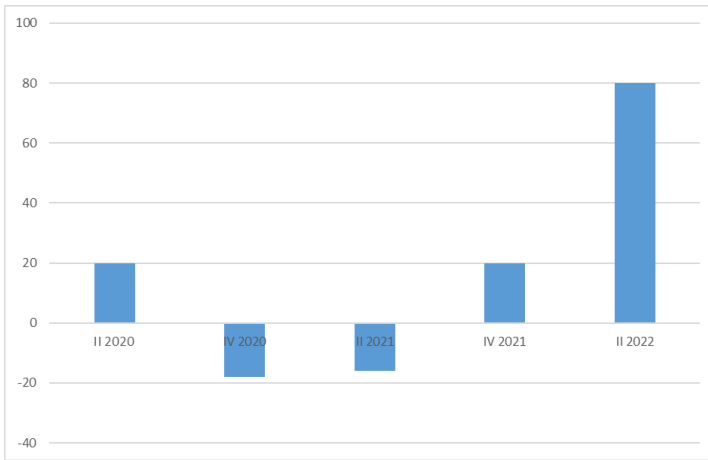

Рисунок 5.15. Динаміка зміни процентного ризику банків [28]

Щодо зміни валютного ризику (рис. 5.16) слід зауважити, що з початком війни валютний ризик значно зріс, посилюючи думки клієнтів банків щодо ймовірності виникнення великих збитків унаслідок несприятливих змін курсів іноземних валют.

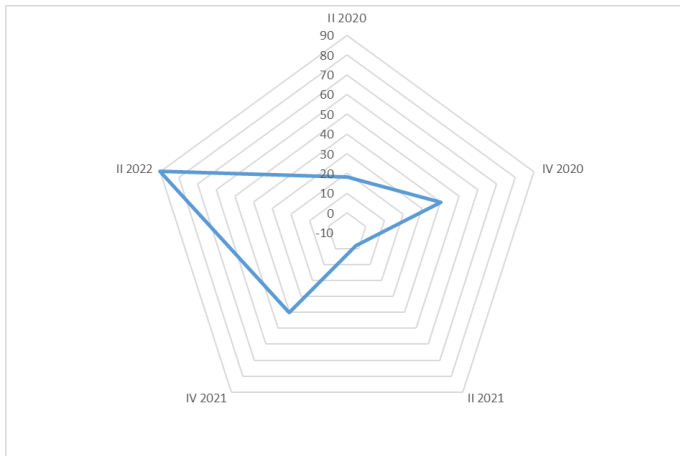

Рисунок 5.16. Динаміка зміни валютного ризику банку [28]

Національний банк України в перший день воєнного вторгнення блискавично відреагував на потенційні загрози для банківської системи та економіки країни загалом, ввівши жорсткі обмеження, зокрема на валютному ринку. Антикризові заходи, які були вжиті Національним Банком України: обмежено зняття готівки; заборонено видачу коштів в іноземній валюті; зупинено роботу валютного ринку, крім продажу валюти; заборонено транскордонні валютні перекази; при-

зупинено поповнення електронних гаманців електронними грошима та розповсюдження електронних грошей [28].

Щодо динаміки зміни операційного ризику банків (рис. 5.17), то у 2022 році операційний ризик мав максимальні показники протягом аналізованого періоду. Національний банк України посилив вимоги до капіталів банків: із 1 січня 2023 року передбачається запровадження мінімальних вимог до покриття капіталом операційного ризику у розмірі 100 %. Відповідно до міжнародних стандартів, банки мають тримати капітал на покриття не лише кредитних, але й операційних ризиків [28].

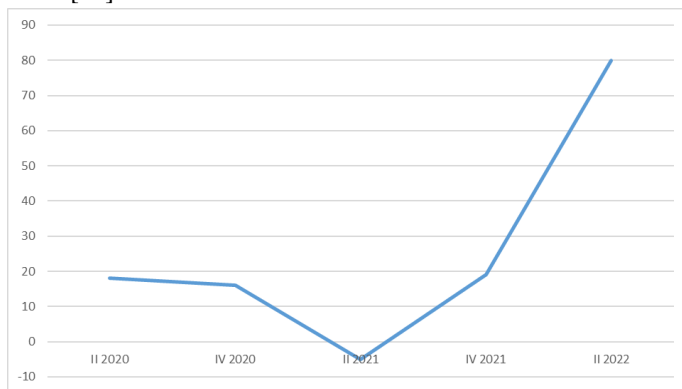

Рисунок 5.17. Динаміка зміни операційного ризику банків [28]

Отже, іпотечне кредитування сільськогосподарських підприємств зазнало негативних зрушень із моменту розгортання на території України воєнного конфлікту, що призвело до виникнення проблемних аспектів у цій сфері: нестабільне іпотечне кредитування сільськогосподарських підприємств; зниження попиту на іпотечне кредитування; нестабільність фінансової та політичної системи; постійні зміни законодавства; надто високі кредитні відсотки для сільськогосподарських підприємств; не вигідні умови кредитних угод для позичальників; надзвичайно довга процедура розгляду можливості отримання кредиту тощо.

5.3. Концепція удосконалення іпотечного кредитування сільськогосподарських підприємств з урахуванням ризикованості

Сучасна концепція удосконалення іпотечного кредитування сільськогосподарських підприємств з урахуванням ризикованості передбачає децентралізацію управлінських процесів, їх демократизацію і використання переважно методів економічного стимулювання.

Концептуальний підхід до удосконалення іпотечного кредитування сільськогосподарських підприємств визначає цілі, завдання, напрями, а також встанов-

лення оптимальних пропорцій структури функціональних зв'язків між окремими векторами розвитку сільськогосподарських підприємств, між об'єднаними завданнями і критеріями оцінки ризиків іпотечного кредитування господарюючих суб'єктів.

Виокремивши низку проблемних аспектів іпотечного кредитування сільськогосподарських підприємств в Україні, необхідно зосередити увагу на принципах (рис. 5.18).

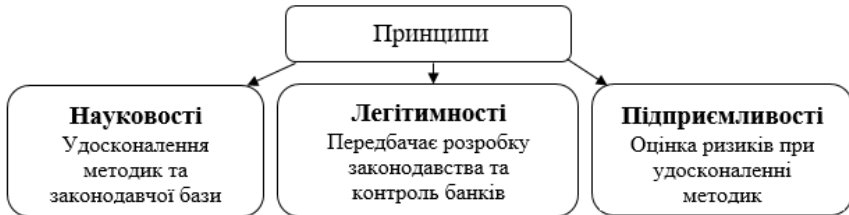

Рисунок 5.18. Принципи формування концепції удосконалення іпотечного кредитування [10]

Принцип науковості означає, що для розробки нових більш досконалих методик оцінки ризиків іпотечного кредитування необхідна їх наукова обґрунтованість. Принцип легітимності необхідний під час розробки законодавства щодо створення інвестиційних банків, і відповідно до цього регулюють відносини між комерційними банками, між іншими кредитними інститутами (наприклад, інститутами спільного інвестування) та установами з банками другого рівня, які здійснюють довгострокове іпотечне кредитування, між інвестиційними банками та державою. Принцип підприємливості необхідний під час розробки нових досконалих методик оцінки ризиків іпотечного кредитування, враховуючи їх довгостроковий характер.

На нашу думку, керівникам банківських установ, які вже здійснюють або потенційно можуть вирішити проблеми, пов'язані з іпотечним кредитуванням сільськогосподарських підприємств, необхідно залучити до цього практикуючих кваліфікованих спеціалістів, застосувавши в якості мотивів різні стимули: подальший кар'єрний ріст і підвищення заробітної плати, преміальні під час розробки цих методик тощо.

На основі вивчення праць вітчизняних науковців [12, 17, 32] нами було виявлено та систематизовано такі проблеми іпотечного кредитування:

- відсутність спеціалізованих іпотечних інвестиційних банків;
- неефективність або відсутність методик іпотечного кредитування та оцінки ризиків;

- низька капіталізація банків та обмеженість у довгострокових ресурсах.

Виявлення цих проблем дало змогу сформулювати низку основних завдань, вкладених у їх вирішення. Вважаємо за доцільне:

- удосконалення форм та методів іпотечного інвестиційного кредитування;
- удосконалення методик іпотечного кредитування та оцінки їх ризиків;
- лібералізація доступу на фінансовий ринок України іноземного банківського капіталу.

З огляду на викладене пропонується концептуальна модель удосконалення іпотечного кредитування сільськогосподарських підприємств в умовах ризикованості (рис. 5.19).

Рисунок 5.19. Концепція удосконалення іпотечного кредитування сільськогосподарських підприємств з урахуванням ризикованості

Як альтернативне джерело поповнення власної ресурсної бази довгостроковими та дешевими ресурсами ми можемо запропонувати залучення коштів на зовнішньому ринку. Для вирішення поставлених завдань нами були запропоновано організаційно-правовий та економічний механізми.

Організаційно-правовий механізм включає [11, 29]:

- удосконалення законодавчої бази у сфері іпотечного кредитування;
- удосконалення етапів процесу іпотечного інвестиційного кредитування;
- врегулювання відносин у сфері іпотечного інвестиційного кредитування;
- стандартизовані процедури кредитування та високу кваліфікацію банківських менеджерів.

Економічний механізм ґрунтується на:

- надані державних гарантій банкам та сільськогосподарським підприємствам;
- компенсації державою процентної ставки за кредитами;
- проєктному фінансуванні;
- страхуванні іпотечного кредитування.

Зокрема, для вирішення проблеми неефективності або відсутності методик інвестиційного кредитування та оцінки ризиків, завдань з удосконалення форм і методів фінансування іпотечного кредитування, що впливає з неї, ми пропонуємо здійснювати такі заходи: синдиковане кредитування, проєктне фінансування, а також застосовувати стандартизовані процедури кредитування та вимогу високої кваліфікації банківських менеджерів.

Низьку капіталізацію, яка автоматично звужує можливість банків на ринку кредитування, ми пропонуємо усунути шляхом лібералізації доступу до фінансового ринку України іноземного банківського капіталу. Для цього пропонуємо з боку держави давати державні гарантії банкам, що надають послуги з довгострокового іпотечного кредитування, зокрема шляхом компенсації державою процентної ставки за цим видом кредиту, а також врегулювати відносини у сфері довгострокового іпотечного кредитування, враховуючи практичні знання та досвід банків, що надають цей кредит. Щодо обмеженості банків другого рівня в довгострокових ресурсах як додаткового альтернативного джерела поповнення власної ресурсної бази довгостроковими та відносно дешевими ресурсами ми пропонуємо залучати кошти на зовнішніх ринках. У запропонованій концепції удосконалення іпотечного кредитування сільськогосподарських підприємств також викремили проблему відсутності спеціалізованих іпотечних інвестиційних банків.

Економічним ефектом реалізації концепції удосконалення іпотечного кредитування сільськогосподарських підприємств з урахуванням ризикованості є:

- створення спеціальних банківських інститутів з іпотечного інвестиційного кредитування;

- застосування ефективних методик іпотечного кредитування та оцінки ризиків;

- підвищення капіталізації банків;

- збільшення довгострокових ресурсів банків другого рівня.

Безперечно, нині дуже важко надавати сільськогосподарським підприємствам іпотечне кредитування без інтенсивної державної допомоги. До варіантів урядової підтримки цього ринку науковці пропонують [16]:

- субсидування цільових ощад-рахунків, спеціалізованих для купівлі нерухомості, її реконструкції або ремонту;

- оплату частини процентної ставки за іпотечним кредитом;

- вилучення із суми, оподаткованої прибутковим податком, відсотків за іпотечним кредитом тощо.

Отже, до основних завдань держави за допомогою системи іпотечного кредитування слід віднести такі:

- 1) доповнення та удосконалення нормативно-правової бази фінансово-кредитних установ іпотечного спрямування, впровадження фінансових інструментів для залучення довгострокових ресурсів у сферу будівництва та досконалої регламентації процедур кредитування підприємств;

- 2) посилення ролі Національного банку у зміцненні іпотечного поділу кредитних відносин;

- 3) популяризація ідеї іпотечного кредитування серед підприємств, створення консультативно-дорадчих центрів та безкоштовна юридична допомога від фахівців ринку кредитування України.

Розглядаючи сучасні тенденції розвитку іпотечного кредитування сільськогосподарських підприємств, ми визначили, що надстроковими завданнями антикризової політики на ринку іпотечного кредитування вважаються [13]:

- посилення прозорості конкуренції та банківської системи загалом, вдосконалення корпоративної культури та управління;

- удосконалення в цьому контексті правового та регулятивного поля, системи банківського спостереження;

- забезпечення можливості банківської системи протистояти ймовірним системним ризикам, зокрема зосередження кредитних та депозитних портфелів, недосконалої систем оцінки ризиків та управління ними, зниження значення капіталізації, уразливості системи до вагань на ринку;

- широке впровадження передових банківських товарів та технологій на ринку іпотечного інвестиційного кредитування підприємств;

- зниження ціни кредитних ресурсів для реального поділу шляхом оптимізації банківських витрат [11, 45, 57].

Сьогодні банки опинилися в умовах, коли вони повинні боротися за вітчизняні сільськогосподарські підприємства. Якщо раніше підприємства сільського

господарства були зобов'язані обслуговуватися у своєму банку, то сьогодні з загрошенням конкуренції між банками вони можуть обирати.

Внаслідок цього є активність дочірніх зарубіжних банків та доступ на міжнародні ринки коштів, тому розвиток іпотечного кредитування та позитивна активізація впливу на конкурентоспроможність національної економіки України можливі завдяки таким чинникам:

- правильне здійснення іпотечного кредитування, забезпечення його прозорості, правильного ціноутворення та збалансування;
- покращення оцінки нерухомості та правових процедур із застави цих об'єктів;
- забезпечення необхідного обсягу ресурсів кредитної системи, зниження її ризиків та приведення процентних ставок до економічно обґрунтованого рівня;
- відновлення довіри сільськогосподарських підприємств до банківської системи та повернення до банківських установ вилучених населенням ресурсів;
- забезпечення реального захисту прав усіх учасників іпотечних відносин, зокрема недопущення змін умов іпотечних угод в односторонньому порядку та удосконалення адекватних механізмів відповідальності за порушення положень таких угод;
- всебічна підтримка іпотечного кредитування підприємств як одного з основних напрямів забезпечення соціальної стабільності у суспільстві та соціальної безпеки країни.

Перспективами розвитку іпотечного ринку в Україні з урахування досвіду інших країн вважається розширення фінансово-кредитних інструментів та підвищення рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, які будуть залучати іпотечні кредити. Також удосконалення іпотечного кредитування сільськогосподарських підприємств передбачає створення необхідної інфраструктури іпотечного ринку в умовах циклічного економічного розвитку.

Список використаних джерел

1. Артем'єва О. О. Сучасні тенденції розвитку ринку іпотечного кредитування в умовах трансформаційних процесів економіки України. *Економіка та суспільство*. 2021. № 25. <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/267/255> (дата звернення: 10.05.2023).
2. Борисенко Д. С., Кушнір С. О. Проблеми та перспективи іпотечного кредитування суб'єктів господарювання в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2016. Вип. 22. С. 114–117.
3. Борисюк К. М. Система іпотечного кредитування в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку. *Наукові праці НДФІ*. 2005. № 4(33). С. 242–250.
4. Вовчак О. Д., Андрейків Т. Я., Павлишин В. І. Стан та перспективи розвитку іпотечного кредитування в Україні в умовах сучасних ризиків і загроз. *Фінансовий простір*. 2023. № 1(49). С. 7–13.

5. Волкова Н. І., Хамула К. В. Ризики іпотечного кредитування та шляхи їх мінімізації в умовах фінансової нестабільності. *Інфраструктура ринку*. 2022. № 69. С. 184–189.
6. Гривківська О. В., Гривківська С. М., Поліщук Н. В. Урахування ризиків при плануванні результатів виробничої діяльності на сільськогосподарських підприємствах за умови використання іпотечних кредитів. *Сучасні питання економіки і права*. 2018. Вип. 2(8). С. 124–134.
7. Державна служба статистики України: веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 10.05.2023).
8. Інтегрована система управління ризиками банку: монографія / Н. П. Шульга, В. І. Міщенко, Л. Л. Анісімова та ін.; за заг. ред. Н. П. Шульги. Київ, 2018. 440 с.
9. Іпотечний кредит. *Світ-суспільство-культура. Енциклопедія сучасної України*. Том 11. URL: <https://esu.com.ua/article-12586>
10. Корнєєв В. Фінансові посередники як інститути розвитку: монографія. Київ. Основа. 2007. 192 с.
11. Костюкевич О. Теоретичні аспекти функціонування іпотечного ринку. *Економіка та держава*. 2009. № 1. С. 24–26.
12. Кривенко В. Іпотечний ринок України в умовах світової фінансової кризи. *Теоретичні та практичні питання економіки*. http://tppe.econom.univ.kiev.ua/data/2011_24/Zb24_40.pdf (дата звернення: 10.05.2023).
13. Лагутін В. Іпотечний кредит: проблеми стимулювання виробництва. Іпотечний ринок в Україні: проблеми та перспективи: Міжнар. наук.-практ. конф. *«Іпотечний ринок в Україні: проблеми та перспективи»*. Київ, 2003. С. 107–112.
14. Лактіонова О. А. Управління фінансовими ризиками: навчальний посібник / Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2020. 256 с.
15. Лобачева І. Ф., Поліщук Н. В., Смашнюк О. В. Аналіз іпотечного кредитування сільськогосподарства в Україні. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. № 1(12). С. 390–393.
16. Любунь О. С. Іпотечне кредитування: теоретичні основи іпотечного інвестиційного кредитування. Київ. 2006. 299 с.
17. Лютий І. О. Іпотека: сучасні концепції, тенденції та суперечності розвитку в Україні: монографія. 2006. 548 с.
18. Майорова Т. Інвестиційна діяльність: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ. Центр учбової літератури. 2009. 472 с.
19. Мартинова Л. В. Комплексна оцінка ризиків господарської діяльності підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Вип. 18(2). С. 79–85.
20. Меліхова Т. Л. Іпотечне кредитування в Україні в умовах економічної нестабільності. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/214858101.pdf> (дата звернення: 31.05.2023).
21. Мельник Л. В. Методи управління ризиками при іпотечному кредитуванні. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економічні науки*. 2018. Вип. 3. С. 120–129.
22. Мельник Л. В. Ресурсний потенціал іпотечного кредитування в аграрній сфері: теорія, методологія, практика: монографія. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2019. 302 с.
23. Мельник Л. В. Управління системними ризиками ресурсного потенціалу іпотечного кредитування в аграрній сфері. *Modern Economics: електронне наукове фахове видання Миколаївського національного аграрного університету*. 2019. № 17. С. 139–146.

24. Мікуляк К. А., Кругляк А. А. Сучасний стан банківського кредитування в Україні. *Modern Economics*: електронне наукове фахове видання Миколаївського національного аграрного університету. 2023. № 38. С. 84–89. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua> (дата звернення: 31.05.2023).
25. Міністерство фінансів України: вебсайт. URL: <https://minfin.com.ua/banks/rating/> (дата звернення: 15.05.2023).
26. Міщенко В., Малютін О. Інструментальне забезпечення стабільності банківської системи на основі розробки агрегованого індексу. *Вісник Національного банку України*. 2015. № 4. С. 32–37.
27. Осипов А. В. Проблеми іпотечного кредитування в сучасній економіці України. *Знання*. 2012. № 12. С. 48–52.
28. Офіційний сайт Національного банку України: вебсайт. URL: <https://bank.gov.ua> (дата звернення: 05.05.2023).
29. Паливода К. В. Становлення та розвиток іпотечного кредитування. *Вісник Національного банку України*. 2006. № 12. С. 8–10.
30. Панченко О. І. Типологізація фінансових ризиків як основа організації їх страхового захисту. *Бізнес Інформ*. 2019. № 3. С. 350–357.
31. Панченко О. І., Белорус А. В., Мартиненко Д. О., Григоренко Г. А. Ризики іпотечного кредитування та їх страхування. *Фінансові дослідження*. 2019. № 1(6). URL: <http://surl.li/hmswl>
32. Пилипець О. Стан та тенденції розвитку іпотечного кредитування в Україні. 2019. URL: https://finrep.kiev.ua/download/ft_nov_2019.pdf (дата звернення: 06.05.2023).
33. Поліщук Н. В. Оцінювання багатofакторного ризику при залученні іпотечних кредитів сільськогосподарськими підприємствами. *Галицький економічний вісник*. 2019. № 1(56). С. 59–68.
34. Поліщук Н. В. Проблеми мінімізації ризиків іпотечного кредитування сільського господарства. *Stredoevropsky vestnik pro vedu a vyzkum: Central European Journal for Science and Research. Praha: Publishing house Education and Science*. 2017. № 6(42). С. 3–7.
35. Поліщук Н. В. Ризики як запорука страхування іпотечного кредитування сільського господарства. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017. № 3–2(11). С. 123–126.
36. Поліщук Н. В. Страхування ризиків іпотечного кредитування сільського господарства. *Вісник Харківського національного аграрного університету. Економічні науки*. 2017. № 3. С. 106–112.
37. Поліщук Н. В. Страхування сільського господарства України як необхідна умова кредитного забезпечення його розвитку. *Соціально-економічні засади формування економічної системи України*: колективна монографія / за ред. О. О. Непочатенко. Умань: Видавельц «Сочінський М. М.», 2019. С. 113–120.
38. Поліщук Н. В. Управління ризиками іпотечного кредитування у сільському господарстві. Збірник матеріалів I Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 55-річчю кафедри фінансів і банківської справи «Актуальні проблеми розвитку фінансів в умовах цифровізації економіки України». Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2023. С. 126–129.
39. Поліщук Н. В., Волинська А. О. Портфельний підхід до управління ринковим ризиком. Розвиток науки та техніки під час світової кризи. *Зб. матер. СХХІ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*. м. Запоріжжя, 27 березня 2023 року. Запоріжжя. 2023. С. 109–112.

40. Поліщук Н. В., Мотишен В. А. Шляхи зниження комерційних ризиків у комерційних банках України. *Економіка Вінниччини*. 2018. № 1(49). С. 5–9.
41. Поліщук Н. В., Сивак Р. Ю. Види фінансових ризиків. *Актуальні проблеми економіки, фінансів, обліку і права: досвід та перспективи*: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Кропивницький, 9 березня 2023 р.): у 2 ч. Кропивницький: ЦФЕНД, 2023. Ч. 2. С. 9–11.
42. Поліщук Н. В., Труш О. І. Інструменти хеджування процентного ризику. *Інноваційні тенденції сьогодення в сфері природничих, гуманітарних та точних наук*: матеріали II Міжнародної наукової конференції (м. Дніпро, 17 березня, 2023 р.) / Міжнародний центр наукових досліджень. 2023. С. 55–57.
43. Поліщук Н. В. Іпотечне кредитування у сільському господарстві: монографія. Вінниця: ТОВ «Твори», 2019. 328 с.
44. Поліщук Н. В., Джерелюк К. Р. Управління процентним ризиком. *Актуальні проблеми економіки, фінансів, обліку, менеджменту і права: теорія і практика*: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Житомир, 8 квітня 2023 р.). Житомир: ЦФЕНД, 2023. С. 44–45.
45. Пономаренко В., Расвнева О., Стрижиченко К. Моделювання поведінки інвестора на фондовому ринку: монографія. Харків: ВД ІНЖЕК, 2004. 264 с.
46. Про банки і банківську діяльність: Закон України № 2121-III від 07.12.2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14> (дата звернення: 15.05.2023).
47. Про деякі питання діяльності банків України та банківських груп. Постанова Національного банку України № 23 від 25.02.2022 р. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_25022022_23 (дата звернення: 18.05.2023).
48. Просов В. М. Інтегральне оцінювання ризиків українського ринку іпотечного кредитування. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Економічні науки*. 2020. № 39. С. 39–43.
49. Семенча І. С., Недоспасова О. В. Іпотечне кредитування в Україні: дослідження стану та моделювання змін. *Економіка & держава*. 2015. № 6. С. 34–36.
50. Хамула К. В., Волкова Н. І. Мінімізація ризиків іпотечного кредитування шляхом їх страхування. Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. «Розвиток фінансового ринку в Україні: загрози, проблеми та перспективи». Полтава: Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», 2022. С. 68–69.
51. Hlushko O. V., Gryshova I. Y., Lagodiienko N. V. Effective methodological tools for forecasting financial and economic stability. *Actual problems of economics*. 2017. № 1. P. 359–366.
52. Human Capital in the Formation of Efficiency of Enterprises Activity / S. Hryvkivska, N. Polishchuk, I. Salkova, L. Kucher. *European Journal of Sustainable Development*. 2019. Vol. 8, № 3. P. 499–509. URL: <https://www.ecsdev.org/ojs/index.php/ejsd/article/view/958>
53. Polishchuk N., Hromova O., Lopatiuk R. Lending as motivation for innovative activity of a modern enterprise. *Investment Management and Financial Innovations*. Vol. 15. 2018, iss. 2. P. 213–221. URL: <https://businessperspectives.org/journals/investment-management-and-financial-innovations/issue-281/lending-as-motivation-for-innovative-activity-of-a-modern-enterprise>
54. Impact of Credit and Investment Resources on the Productivity of Agricultural Sector / A. Sakhno, N. Polishchuk, I. Salkova, A. Kucher. *European Journal of Sustainable Development*. 2019. Vol. 8, № 2. P. 335–345. URL: <http://ecsdev.org/ojs/index.php/ejsd/article/view/816>

55. Efficiency of managing liabilities of enterprises of different types of economic activities / A. Sakhno, I. Salkova, N. Polishchuk, L. Kucher, I. Stashko. *European Journal of Sustainable Development*. 2020. Vol. 9(1). P. 423–423. URL: <http://ojs.ecsdev.org/index.php/ejsd/article/view/995>
56. Cost effectiveness and attracting investments in crop sector / I. Salkova, N. Polishchuk, A. Broyaka, A. Kucher. 2020. P. 176–186. URL: https://www.researchgate.net/profile/Anatolii_Kucher/publication/340778434_Efektivnist_vitrat_i_zalucenna_investicij_u_roslinnictvi/links/5e9d6300a6fdcca7892852c5/Efektivnist-vitrat-i-zalucenna-investicij-u-roslinnictvi.pdf
57. Shkarlet S. M., Gonta O. I., Dubyna M. V. Peculiarities of system approach use to cognition of economic phenomena. *Scientific bulletin of Polissia*. 2019. № 4(8). Vol. 1. P. 9–17.
58. Monetary and Credit Policy: Regulatory Instruments the Security of the Banking Sector / N. Trusova, O. Hryvkivska, N. Polishchuk, O. Prutska, N. Zakharova, O. Demchenko. *Review of Economics and Finance*. 2022. Vol. 20. P. 1222–1236. URL: <https://refpress.org/ref-vol20-a135/>
59. De-Shadowization of Tax Gaps in the System-Compositional Models of State Fiscal Policy: Comparative Analysis / N. Trusova, O. Hryvkivska, N. Polishchuk, S. Skrypnyk, I. Lobacheva, O. Kudyko. *Public policy and administration*. 2021, Vol. 20. № 3/2021. P. 443–453. URL: <https://sel.vtei.edu.ua/repository/g.php?fname=27736.pdf>
60. Anti-Crisis Stability of Break-Even Development Potential and its Resource Support in Agribusiness / N. Trusova, N. Polishchuk A. Sakun, O. Prystemskyi, R. Morozov. *Scientific Horizons*. 2021. Vol. 24, № 6. P. 62–80. URL: <https://sciencehorizon.com.ua/en/journals/tom-24-6-2021/antikrizova-stabilnist-potentsialu-rozvitku-bezzbitkovosti-ta-yogo-resursne-zabezpechennya-v-agrobiznesi>

РОЗДІЛ 6

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВОГО РИНКУ

Матвійчук В. І., канд. екон. наук, доц.

6.1. Теоретичні аспекти оцінки ефективності функціонування фінансового ринку

Фінансовий ринок є важливою частиною фінансової системи, без якого жодна ефективна економіка не може існувати та розвиватись. Без роботи фінансового ринку неможливе ефективне фінансування та наповнення економіки грошима, що забезпечує розвиток економіки, її стабільність та подальше зростання. На фінансовому ринку відбувається перерозподіл фінансових ресурсів від тих, хто має вільні кошти, до тих, кому ці кошти необхідні. Основним завданням фінансового ринку є узгодження попиту та пропозиції на певний продукт. На фінансовому ринку цим продуктом є фінансові активи. Передумовою створення та роботи фінансового ринку є розбіжність у потребах та наявності фінансових активів у певного суб'єкта економічної діяльності [1, с. 7].

Незважаючи на значний обсяг досліджень, що напрацьовані світовою фінансовою наукою, наразі фінансовий ринок знаходиться у стадії своєї трансформації, оскільки на нього має суттєвий вплив розвиток сучасних технологій. Саме останні видозмінюють конфігурацію фінансового ринку через розвиток нових фінансових інструментів, видозміну фінансових інститутів, внаслідок чого змінюється сама система економічних відносин, яка тривалий час характеризувала сутність фінансового ринку.

Дослідженням сутності та ролі фінансового ринку в ринковій економіці приділяється значна увага в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних науковців уже досить тривалий час, але вони не втрачають своєї актуальності, а стають усе більш значимими.

Так, ще в роботі «Теорія економічної рівноваги» Й. А. Шумпетер у першій половині XX ст. зазначає, що грошовий ринок, який він ототожнює з ринком капіталу, «стає штабом капіталістичної економіки, звідки віддаються накази окремим її галузям, там по суті справи, обговорюються і приймаються плани подальшого розвитку» [21]. Водночас ключова роль відводиться саме банкам, які здатні через пропозицію грошей у вигляді кредитів стимулювати або ж стримувати і навіть зупиняти розвиток промисловості. Відмінною рисою ринку капіталу, на думку Й. А. Шумпетера, є те, що «якщо на інших народногосподарських ринках у період розвитку зберігається певна стабільність як попиту, так і пропозиції, то тут кожен день відбуваються незвично великі коливання. ... З одного боку, на

нього впливають усі плани і прогнози, які тільки існують у народному господарстві, а з іншого – сукупність умов життя народу, всі події, що відбуваються в політиці, економіці та природі» [21]. Систематизація поглядів щодо сутності фінансового ринку представлена в таблиці 6.1.

Таблиця 6.1 – Систематизація підходів щодо розуміння терміна «фінансовий ринок»

Автор	Визначення
<i>1. Фінансовий ринок як механізм розподілу фінансових ресурсів</i>	
Михалчинець Г. Т. [4]	Фінансовий ринок є сукупністю злагоджених, взаємодоповнюючих і регульованих процесів та механізмів створення, накопичення, перетворення і руху грошових потоків між усіма суб'єктами економічного простору світу, а також визначає їх властивості щодо трансформації економічних процесів в умовах глобалізації
Клименко О. В. [5]	Фінансовий ринок опосередковує розподіл грошових коштів між учасниками економічних відносин. За його допомогою мобілізуються вільні фінансові ресурси і спрямовуються тим суб'єктам економічних відносин, які мають потребу в них. В основному фінансовий ринок забезпечує надходження коштів для розвитку сфери виробництва і послуг, а фактично фінансовий ринок, особливо довгостроковий його сегмент – ринок капіталу, в умовах ринкової економіки стає інструментом залучення і фінансування інвестицій у реальний сектор економіки
Онишко С. В. [6]	Фінансовий ринок – сполучна ланка, через яку здійснюється рух фінансових ресурсів, а його основні функції полягають в акумулюванні, русі і трансформації фінансових ресурсів в економіці держави. Як оптимальний розподільчий механізм, фінансовий ринок може забезпечити зниження фінансових ризиків і витрат руху капіталу, підвищити ефективність інвестиційних вкладень в умовах невизначеності та в підсумку стимулювати економічне зростання країни
Татарин Н. Б., Чоп Т. І. [7]	Фінансовий ринок – це механізм перерозподілу фінансових ресурсів між суб'єктами підприємницької діяльності, державою та населенням, між учасниками бюджетного процесу, деякими міжнародними фінансовими інституціями
<i>2. Фінансовий ринок як система економічних відносин</i>	
Коваленко Ю. М. [8]	Фінансовий ринок – система економіко-правових відносин, що пов'язана з перерозподілом тимчасово вільних фінансових ресурсів між домогосподарствами, фінансовими і нефінансовими корпораціями (квазі-корпораціями), некомерційними організаціями, а також державою на основі взаємодії попиту і пропозиції цих ресурсів
Євлахова Ю. С. [9]	Фінансовий ринок – система економічних відносин, у якій здійснюються акумуляція та розподіл грошових коштів на основі двостороннього руху вартості між учасниками відтворювальних відносин відповідно до об'єктивних ринкових законів і під впливом методів та інструментів регулювання з боку органів державної влади та саморегульованих організацій
Кузнецова Л. В. [10]	Фінансовий ринок – сукупність економічних відносин, у процесі яких здійснюється купівля-продаж тимчасово вільних фінансових ресурсів домогосподарствами, суб'єктами господарювання, державою та іноземними суб'єктами з допомогою системи специфічних інструментів (послуг) фінансових посередників на основі взаємодії попиту і пропозиції

Автор	Визначення
Шкільник І. О. [11]	Фінансовий ринок – сукупність економічних відносин з приводу перерозподілу тимчасово вільних фінансових ресурсів між населенням, суб'єктами господарювання та державою через систему фінансових інститутів на основі взаємодії попиту та пропозиції фінансових активів
3. Фінансовий ринок як сукупність інституцій	
Матковська Я. С. [2]	Фінансовий ринок – це особливий ринок на якому виграш продавця чи покупця відбувається завдяки програшу іншої сторони, що особливо характерно для вторинних ринків і ринків фінансових похідних. Це відрізняє фінансовий ринок від будь-яких інших ринків товарів та послуг, на яких кожен учасник завжди отримує виграш у вигляді блага чи грошей
Мишкін Ф. С. [3]	Фінансовий ринок включає в себе багато різних типів інститутів, як от банки, страхові компанії, інвестиційні фонди, ринок акцій та облигацій тощо, всі з яких регулюються державою
Корнєєв В. [12]	Фінансовий ринок – мережа інтегрованих фінансових інститутів, які реалізують контрактні відносини під час операцій з фінансовим капіталом через використання фінансових інструментів і впровадження фінансових послуг
Бейлі Р. [13]	Фінансові ринки або ринки капіталу розглядаються як сукупність формальних та неформальних інститутів, що постійно розвиваються та слугують для обігу активів
Квасницька Р. С. [14]	Фінансова система у функціональному аспекті – як система економічних відносин; в аспекті просторово-граничних меж його функціонування – економічний простір; в організаційно-інституційному аспекті – сукупність інститутів
Хартман П., Маддалоні Е., Мангенеллі С. [15]	Фінансова система визначається набором інституцій (ринків та посередників), через які домогосподарства, корпорації та уряди отримують фінансування для своєї діяльності та інвестують свої заощадження
Ховелс П., Бейн К. [16]	Фінансова система – це сукупність ринків фінансових інструментів, населення та інститути, які беруть участь у торгах на таких ринках, а також регулятори та наглядові органи системи
Дарскувайне В. [17]	Фінансова система включає три головні компоненти: фінансові ринки, фінансові посередники, фінансові регулятори
Шіназі Г. Дж. [18]	Фінансова система складається із декількох взаємопов'язаних елементів інфраструктури (правова система, платіжна система, система розрахунків та система обліку), установ (банки, компанії, що працюють із цінними паперами, інституційні інвестори) та ринків (фондова біржа, грошовий ринок та ринок похідних цінних паперів)
Мнючін С. Т., Філіпс К. С. [19]	Фінансова система охоплює найрізноманітніші установи та послуги (депозитарна система, що охоплює банки, кредитні спілки, ощадні асоціації; ринок капіталу; небанківські фінансові установи, фінансові технології та фінансові інновації)

Джерело: складено авторами на основі [2–19]

Це дало змогу виокремити такі ключові підходи:

- фінансовий ринок як механізм розподілу фінансових ресурсів,
- фінансовий ринок як система економічних відносин,
- фінансовий ринок як система інститутів та ринків.

Окремо варто зазначити, що досить часто в дослідженнях закордонних авторів термін «фінансовий ринок» ототожнюється з терміном «фінансова система» (рис. 6.1).

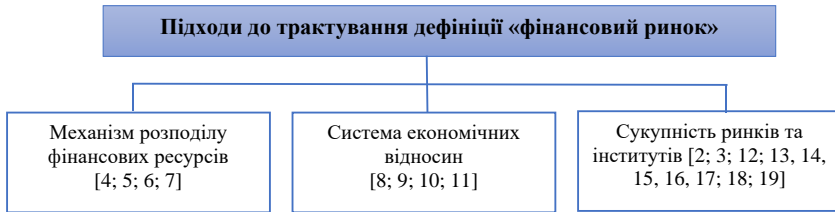

Рисунок 6.1. Систематизація поглядів на сутність фінансового ринку

Джерело: складено авторами за табл. 6.1

Визначення фінансового ринку як механізму розподілу фінансових ресурсів більш характерним є для вітчизняних науковців та науковців пострадянського простору. Відмінність між визначеннями, наведеними в роботах Н. Б. Татарин та Т. І. Чоп [7], Г. Т. Михалчинець [4], О. В. Клименко [5], С. В. Онишко [6], полягає насамперед у тому, що розглядається розподіл або фінансових ресурсів, або грошових ресурсів, або грошових потоків, водночас в усіх визначеннях зазначається, що фінансовий ринок має стимулювати економічне зростання країни. С. В. Онишко також зазначає, що фінансовий ринок може сприяти зниженню фінансових ризиків та витрат, пов'язаних із рухом капіталу [6]. О. В. Клименко звертає увагу на роль фінансового ринку у фінансуванні розвитку реального сектору економіки, що в сучасних умовах є вкрай важливим [5].

Трактування фінансового ринку як системи економічних відносин, що в роботах Ю. М. Коваленко [8], І. О. Школьник [11], Ю. С. Євлахової [9] та Л. В. Кузнецової [10] відображає його досить наближено до визначень як механізму розподілу фінансових ресурсів, оскільки практично в усіх визначеннях зазначається, що ці відносини виникають з приводу «розподілу», «перерозподілу», «купівлі-продажу» фінансових ресурсів. У визначенні І. О. Школьник [11] зазначається, що об'єктом купівлі-продажу є фінансові активи, хоч на наш погляд, більш правильним буде визначати об'єктами фінансового ринку фінансові інструменти, адже фінансові активи, як і фінансові зобов'язання, відображаються у звіті про фінансовий стан (баланс) економічних агентів та є основою для формування фінансових інструментів.

У роботах вітчизняних науковців, і більш явно – в зарубіжній науковій літературі досить поширеними є визначення фінансового ринку як системи інститутів та ринків, більшість із них ототожнюють фінансовий ринок із фінансовою системою, оскільки в економічно розвинених країнах саме фінансовий ринок є центром руху фінансових ресурсів та їх перерозподілу між усіма економічними агентами.

Серед вітчизняних науковців варто зазначити роботи В. Корнєєва [12], Р. Квасницької [14], які визначають фінансовий ринок як сукупність фінансових інститутів. До того ж як підтвердження розуміння об'єкта ринку, у визначенні В. Корнєєва зазначено, що саме фінансові інститути «реалізують контрактні відносини під час операцій з фінансовим капіталом через використання фінансових інструментів і впровадження фінансових послуг» [12].

Таке саме твердження є і в роботі П. Ховелса та К. Бейна [16], які зазначають, що «фінансова система є сукупністю ринків фінансових інструментів». У роботах зарубіжних авторів Ф. Аллена, Кс. Джи, О. Ковалевські [22], Дж. Батса і А. Хоубена [20], Ф. С. Мишкіна [23], П. Хартмана, Е. Маддалоні, С. Мангенеллі [15], П. Ховелса та К. Бейна [16], Г. Шіназі [18], С. Мнючін та К. Філіпса [19], В. Дарскувайне [17] визначення зазвичай відрізняються переліком фінансових інститутів та ринків. У визначенні Г. Шіназі [18] акцент зроблено також на елементах інфраструктури, і зазначено, що фінансова система складається з елементів інфраструктури установ та ринків.

У роботі С. Мнючін та К. Філіпса [19] зазначено також, що фінансова система охоплює установи та послуги, однак послуги не є об'єктом фінансового ринку.

У цьому контексті варто зазначити, що окремі вітчизняні науковці у своїх роботах не розмежовують фінансовий ринок та ринок фінансових послуг, зокрема це простежується в роботах С. М. Голуб [24], О. В. Онікієнко, С. О. Передерієва [25]. В частині досліджень, що проводяться навколо існування взаємозв'язку між фінансовим ринком та ринком фінансових послуг, можна виокремити публікацію М. В. Дубини [26], який робить висновок, що існують різні варіанти кореляції між зазначеними ринками, а саме – ринок фінансових послуг та фінансовий ринок є тотожними поняттями і не відрізняються між собою, ринок фінансових послуг та фінансовий ринок не є тотожними між собою за своєю природою і мають суттєві відмінності.

У такому випадку розглянуто декілька варіантів взаємодії між цими ринками: ринок фінансових послуг та фінансовий ринок відмінні між собою і є рівнозначними ринками у межах фінансової системи держави; фінансовий ринок містить у своїй структурі ринок фінансових послуг, що відповідно виступає одним з його компонентів; ринок фінансових послуг є за своєю природою більш змістовним поняттям і включає фінансовий ринок у свою структуру [26].

Отже, ринок фінансових послуг є частиною фінансового ринку, його фронт-офісом, оскільки саме через надання фінансових послуг відбувається формування фінансових інструментів, фактично фінансовий ринок та ринок фінансових послуг мають спільних суб'єктів – фінансових посередників (банки, страхові компанії, недержавні пенсійні фонди, інвестиційні фонди тощо), але водночас об'єкти цих двох ринків є абсолютно різними, для фінансового ринку – це фінансові інструменти, а для ринку фінансових послуг – послуги.

Через процес надання фінансових послуг фінансові посередники забезпечують виконання базової функції фінансового ринку, яка полягає в перерозподілі фінансових ресурсів в економіці, створюючи цим фінансові активи, зобов'язання тощо, що є базою для формування фінансових інструментів. З іншого боку, саме ефективне функціонування фінансового ринку, його суб'єктів та об'єктів і забезпечує надання якісних послуг.

Наразі відбувається зміна парадигми функціонування фінансового ринку під впливом розвитку сучасних фінансових технологій. Такі зміни є цілком об'єктивними в умовах формування цифрової економіки. Це знаходить своє відображення у функціонуванні суб'єктів фінансового ринку, у появі нових фінансових інструментів – об'єктів ринку, у кардинальних змінах, що відбуваються в його інфраструктурі, і це суттєво впливає на розвиток фінансового регулювання, діяльність фінансових регуляторів та об'єктивну необхідність перегляду законодавчої бази з метою пошуку нових інструментів регулювання нових фінансових відносин.

Отже, фінансовий ринок – це система фінансових інститутів (суб'єктів ринку), які створюють умови для здійснення операцій із фінансовими інструментами економічних агентів (об'єкти ринку) з використанням відповідної інфраструктури та фінансових технологій. Метою функціонування фінансового ринку є трансферт потоків фінансових ресурсів в економіці на національному, субнаціональному та світовому рівнях, адекватна оцінка фінансових ризиків і здатність до поглинання екзогенних та ендогенних шоків. Таке визначення, на відміну від проаналізованих та систематизованих вище, враховує зміни, що відбуваються у функціонуванні фінансового ринку в умовах цифрової економіки, а також сучасні вимоги щодо основних завдань його функціонування на всіх рівнях економічних відносин – це забезпечення фінансової стабільності через здатність до абсорбції шоків.

Гіпотеза про ефективні ринки була висунута 50-х рр. минулого століття, і саме з того періоду одні науковці вважають фінансовий ринок ефективним через те, що ціни за будь-який цінний папір враховують доступність інформації про нього, і ніхто не може скористатися будь-якою відомою інформацією, щоб отримати надлишковий прибуток від торгівлі цінним папером. Натомість ті, хто дотримується протилежного погляду, надають багато емпіричних доказів проти цієї гіпотези. Однак більшість дискусійників посилаються на інформаційну ефективність [1], і лише деякі – на економічну ефективність [2–4].

Формування ефективного фінансового ринку – фундаментальна мета соціально-економічної політики будь-якої країни. Різні держави вирішують цю проблему відповідно до особливостей структури економічної, фінансової, політичної систем, проте рано чи пізно всі вони доходять висновку щодо доцільності формування системи оцінки ефективності фінансового ринку країни.

Лауреат Нобелівської премії Дж. Б'юкенен зазначав, що для урядів усіх країн існує проблема дефіциту ресурсів, насамперед фінансових. Фінансовий ри-

нок виокремлюється в самостійний складник економічної системи, ускладнюється його структура, підвищується його вплив на реальний сектор економіки.

Оцінка ефективності функціонування фінансового ринку дає змогу досліджувати якісну характеристику як окремих секторів, так і фінансового ринку загалом. Водночас найчастіше ефективність функціонування фінансового ринку отожднюється з масштабами обсягових показників оцінювання.

Передумовою ефективного функціонування фінансового ринку країни, що дає змогу забезпечити координацію дій і поведінки всіх учасників фінансових відносин задля досягнення довгострокової конкурентоспроможності країни, стабільності розвитку, стійкості та гнучкості фінансового ринку, є наявність логічно взаємоузгоджених кількісних і якісних цілей, стратегічних та оперативних завдань, які стоять перед урядом загалом та окремими держаними інституціями зокрема.

Для досягнення мети – підвищення ефективності функціонування фінансового ринку – була розроблена Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 р. Стратегія затверджена НБУ, Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Міністерством фінансів України та Фондом гарантування вкладів фізичних осіб.

Стратегія передбачає розвиток фінансового сектору за п'ятьма основними напрямками:

- зміцнення фінансової стабільності;
- сприяння макроекономічному розвитку та зростанню економіки;
- розвиток фінансових ринків;
- розширення фінансової інклюзії;
- впровадження інновацій у фінансовому секторі [75].

Оцінка ефективності функціонування фінансового ринку здійснюється за певними критеріями шляхом дослідження множини взаємопов'язаних показників.

Для розвитку фінансових ринків регулятори працюватимуть над:

- завершенням валютної лібералізації;
- створенням ліквідних ринків фінансових інструментів (деривативів, корпоративних акцій та облігацій тощо);
- дерегуляцією ринків небанківських фінансових послуг із низьким рівнем ризиків або тих, що не відповідають практикам ЄС;
- регулюванням страхової діяльності відповідно до Solvency II та принципів IAIS;
- забезпеченням правового регулювання страхових посередників, створенням на законодавчому рівні необхідних передумов для розвитку ринків кредитних спілок та надання послуг фінансового лізингу;

– модернізацією біржової та депозитарної інфраструктури, створенням Комплексної інформаційної системи моніторингу фондового ринку, застосуванням міжнародних стандартів функціонування інфраструктури ринків капіталу (вимог CSDR, EMIR, MIFID II, MIFIR, PFM) тощо [75].

У практиці використовуються різні підходи до оцінювання ефективності фінансового ринку. Рейтингові оцінки фінансових ринків здійснюються за такими рейтингами:

– Всесвітній економічний форум (ВЕФ) складає рейтинг розвинених фінансових ринків світу – індекс глобальної конкурентоспроможності, який містить інформацію про потенціал конкурентоспроможності країн світу і базується на великій кількості економічної інформації, включно з фінансовими даними, які наведено;

– Глобальний фінансовий індекс (Global Findex), що забезпечує оцінку рівня фінансової інклюзії в економіках світу.

Деякі економісти пропонують оцінити ефективність функціонування фінансового ринку за параметричним показником. Так, використовуючи концепцію К. Ерроу, Р. Лукаса та П. Ромера, які запропонували модель акумульованого капіталу (так звана модель «АК»), деякі автори [6, с. 68] у якості параметричного показника ефективності функціонування фінансового ринку пропонують використовувати:

- сукупний обсяг накладних витрат комерційних банків;
- середнє значення транзакційних витрат на оформлення угод з купівлі-продажу цінних паперів на національному біржовому ринку;
- величину, обернену різниці відсоткових ставок за кредитами і депозитами в банківській системі.

Макроекономічну ефективність фінансового ринку та її роль у забезпеченні стабільного розвитку соціально-економічних систем насамперед визначає розподільна (перерозподільна) функція фінансового ринку, бо головним завданням фінансового ринку є спрямування надлишкових фінансових ресурсів до суб'єктів ринку, які потребують їх.

Для аналізу ефективності фінансового ринку в розрізі основних його складників використовують фундаментальний і технічний аналіз.

Для порівняльного аналізу впливу стану розвитку складників фінансового ринку на економічний розвиток різних країн аналізують, зазвичай розмір складників фінансового ринку. Для аналізу впливу ринку цінних паперів на економічний розвиток країн досліджують розмір фондового ринку за інформацією про ринкову капіталізацію та ліквідність фондового ринку у відсотковому відношенні до ВВП, складеною Всесвітньою федерацією бірж.

Для характеристики кредитного ринку використовують показники, що надаються Міжнародним Валютним Фондом: частку виданих комерційними бан-

ками кредитів у відсотковому відношенні до ВВП, розмір спреда відсоткових ставок тощо. Водночас проведення порівняльного аналізу за різними країнами може бути ускладнене через наявність концептуальних відмінностей або статистичних недоліків (відмінність у стандартах бухгалтерського обліку в різних країнах світу, відсутність статистичних даних тощо).

Використовуючи системний підхід для оцінки ефективності фінансового ринку, доцільно використовувати такі етапи оцінки (рис. 6.2).

Рисунок 6.2. Алгоритм оцінки ефективності функціонування фінансового ринку
Джерело: побудовано авторами

У загальній методиці оцінки ефективності оцінки фінансового ринку аналітичні показники можна згрупувати за таким принципом:

- показники обсягу;
- структурні показники;
- показники динаміки;
- відносні показники результативності.

Оскільки абсолютний розмір масштабу фінансового ринку не завжди є репрезентативною величиною, прийнято визначати його відносну величину шляхом співвідношення з обсягом ВВП.

Запропонований алгоритм оцінки ефективності функціонування фінансового ринку дасть змогу не просто визначити загальні тенденції розвитку фінансового ринку країни та проаналізувати стан таких основних його складників, як от грошового та ринку капіталу, скориставшись традиційним набором методів та показників. У якості рекомендацій щодо удосконалення методичного інструментарію оцінки ефективності функціонування фінансового ринку було запропоновано:

- розрахунок композитного індексу оцінки ефективності функціонування фінансового ринку країни;
- розробку економіко-математичної моделі ефективності функціонування фінансового ринку країни;
- прогнозування рівня ефективності функціонування фінансового ринку за допомогою багатофакторної моделі.

6.2. Сучасні підходи до оцінки ефективності функціонування фінансового ринку

Максимович А. М., Матвійчук В. І.

Розвиток фінансового ринку має принципове значення для створення реальної ринкової економіки, оптимізації структурних перетворень і формування бази для розвитку внутрішнього інвестування. Водночас фінансовий ринок залежний від змін світової кон'юнктури ринку, вразливий до кризових явищ в економіці й часом є їх каталізатором, створює найбільші загрози для надмірного збільшення віртуальної економіки та появи фінансових «бульбашок».

Державна політика регулювання фінансового ринку України як складник державної управлінської системи потребує нових ефективних механізмів функціонування та розвитку фінансового ринку. Відсутність ефективної системи регулювання біржового ринку, повільне проведення структурних та фінансових реформ, а також модернізації технологій фінансового ринку в умовах зростання національної економіки призводять до нівелювання ролі фінансових ринків як вагомого фактора економічного зростання, неефективного використання фінансового потенціалу внутрішнього ринку та його ресурсів.

Останніми роками фінансовий ринок розвивається під впливом взаємопов'язаних і взаємообумовлених факторів, що визначили системні характеристики сучасних фінансових інструментів. Ці фактори можна умовно розділити на дві групи: зовнішні відносно суб'єктів господарювання (фактори середовища) та внутрішні, над якими ці суб'єкти мають хоча б частковий контроль (рис. 6.3).

Рисунок 6.3. Фактори розвитку фінансового ринку

Джерело: побудовано авторами

Існує ціла низка детермінант, що стримують розвиток фінансового ринку (рис. 6.4).

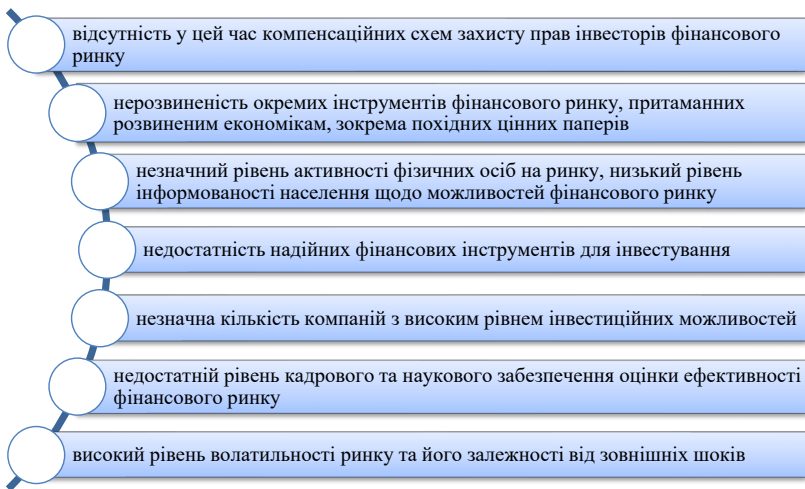

Рисунок 6.4. Детермінанти, що стримують розвиток фінансового ринку

Джерело: побудовано авторами

Концепція удосконалення оцінки ефективності функціонування фінансового ринку містить сукупність узагальнених теоретичних положень, методологіч-

них підходів, методичних принципів, нормативно-правових засад, організаційно-економічних, інформаційних і модельних складників, які забезпечують ефективне функціонування фінансового ринку. Логіка побудови концепції спирається на загально-діалектичні принципи (від теорії до практики; від загального до часткового; від минулого до сучасного та майбутнього).

Концепція удосконалення оцінки ефективності функціонування фінансового ринку встановлює засади, які мають бути покладені в основу оцінки ефективності функціонування фінансового ринку у відповідності з міжнародним та європейським стандартами. Мета концепції – запропонувати системний підхід та удосконалити оцінку ефективності функціонування фінансового ринку країни.

Для досягнення мети потрібно вирішити такі завдання:

- підвищення ефективності нагляду та регулювання фінансового ринку;
- підвищення рівня безпеки та ефективності функціонування систем розрахунку та клірингу;
- запровадження методики оцінки ділової репутації учасників фондового ринку;
- удосконалення моніторингу діяльності учасників ринку та посилення контролю за дотриманням загальноприйнятих вимог і стандартів діяльності на фінансовому ринку;
- забезпечення прозорості та зрозумілості цін на фінансові інструменти;
- досягнення високих показників ефективності функціонування фінансового ринку загалом та його складників;
- зменшення транзакційних витрат;
- підвищення рівня капіталізації ринку.

Теоретичним підґрунтям концепції удосконалення оцінки ефективності функціонування фінансового ринку є різні теорії ефективності фінансового ринку. Результати дослідження основних представлено на рис. 6.5.

Найчастіше в наукових джерелах ефективність фінансового ринку пов'язують з його інформаційною функцією. Цей підхід базується на гіпотезі ефективного ринку американського економіста, Нобелівського лауреата з економіки 2013 р. Юджина Фами (англ. Eugene F. Fama), яка свідчить, що «вся суттєва інформація негайно і повною мірою відбивається на ринковій курсовій вартості цінних паперів» [55].

Учасники ринку володіють тим обсягом, що забезпечується їхніми можливостями та компетентностями: від загальнодоступних даних до унікальної інформації. Залежно від якості інформації, якою володіє гравець ринку, виділяють три типи ефективності фінансового ринку: слабка, середня (напівсильна) і сильна (рис. 6.5). Неefективність ринку породжується інформаційною асиметрією, що виникає внаслідок обмеженості доступу до певної інформації. Наслідком асиметричності інформації стає невизначеність на фінансовому ринку.

КОНЦЕПЦІЯ ТЕОРІЇ	СУТНІСТЬ ЕФЕКТИВНОГО РИНКУ	ФОРМИ ЕФЕКТИВНОСТІ
<p>1 Гіпотеза ефективного ринку (Ю. Фама) [55]</p>	<p>«... ринок є ефективним щодо деякої інформації, якщо вона відразу і повністю відбивається в ціні активу, що робить цю інформацію непотрібною для отримання надприбутків»</p>	<p>✓ <i>Слабка форма ефективності</i> – ціни акцій відбивають усю інформацію щодо торгівлі ними у минулому. ✓ <i>Середня форма (напівсильна)</i> – ціни акцій відображають усю загальнодоступну інформацію (минулу і поточну) ✓ <i>Сильна форма ефективності</i> – ціни акцій відбивають усю інформацію, що відноситься до фірми-емітента, у т. ч. і внутрішню (інсайдерську)</p>
<p>2 Теорія інвестиційної вартості цінного паперу (В. Шарп) [56, с. 109]</p>	<p>«... ринок є ефективним, якщо, використовуючи одержану інформацію, не можна отримати відмінний від нормального прибуток або надприбуток (abnormal profit). Отже, на ефективному ринку інвестори повинні одержувати тільки нормальний прибуток і нормальну ставку дохідності за своїми інвестиціями»</p>	<p>✓ <i>Абсолютно ефективний ринок</i> являє собою такий ринок, на якому ціна на кожний цінний папір завжди дорівнює її інвестиційній вартості» [56, с. 108]</p>
<p>3 Альтернативна концепція гіпотези ефективного ринку Т. Коупленда і Дж. Вестона [57]</p>	<p>Вимоги до ефективного ринку: – без податків, операційних витрат; – усі акції ринкові; – усі послуги надаються за мінімальними цінами для всіх учасників; – усі покупці і продавці здійснюють діяльність максимально продуктивно; – множинність продавців і покупців; – інформаційна ефективність ринку</p>	<p>✓ <i>Ефективність розподілу</i> – пов'язана із розподільною функцією фінансового ринку, і передбачає такий розподіл фондів на біржі, щоб забезпечити їх найефективніше використання. ✓ <i>Цінова ефективність</i> – означає, що «у будь-який час ціни акцій повинні відбивати всю інформацію про події, що відбулися, а також усі події, що можуть відбутися на ринку в майбутньому» [5]. ✓ <i>Операційна ефективність</i> – полягає в тому, що ефективність фінансового ринку обернено пропорційна витратам, які інвестори несуть при здійсненні транзакцій, тому щоб бути ефективним, ринок має забезпечувати операційні затрати за найнижчими цінами</p>
<p>4 Концепція витрат посередництва, зокрема, модель акумульованого капіталу (К. Ерроу, Р. Лукас та П. Ромер) [58, с. 68]</p>	<p>Ефективність фінансового ринку розглядають як величину, обернену різниці відсоткових ставок по кредитах і депозитах в банківській системі [58, с. 68]</p>	

Рисунок 6.5. Основні концепції ефективності фінансового ринку

Джерело: побудовано авторами

Ефективність фінансового ринку виявляється під час дотримання таких постулатів:

- 1) доступність та безкоштовність отримання інформації;
- 2) відсутність транзакційних витрат, податків;
- 3) відсутність кореляції між угодами та рівень цін на фінансові інструменти;

4) раціональність поведінки гравців ринку, намагаючись максимізувати очікувану вигоду [59].

Проте усі ці чотири умови ефективності фінансового ринку не дотримуються на жодному реальному ринку. Так, для отримання інформації витрачається час, суб'єкти ринку зазнають певних транзакційних витрат, сплачують податки. Водночас не дотримується принцип одночасності отримання інформації всіма учасниками ринку. Одні з учасників ринку отримують інформацію раніше за інших. Через невиконання цих умов прийнято розрізняти ідеальну інформаційну та економічну ефективність фінансового ринку. На ідеально ефективному фінансовому ринку дотримуються усі вищезазначені умови ефективності ринку, і ціни відбивають усю відому інформацію. Якщо з'являється нова інформація, вона миттєво викликає зміну цін, тому отримання надприбутків є щасливою випадковістю: «На економічно ефективному ринку ціни не можуть негайно реагувати на появу нової інформації, однак за умови елімінування інформаційних та транзакційних витрат надприбутки відсутні і на цьому ринку» [59].

Розвинув та розширив концепцію ефективного фінансового ринку Ю. Фамінший американський економіст В. Шарп, який увів «інвестиційну вартість цінного паперу як справедливу вартість цінного паперу». В. Шарп вважав, що «на ефективному ринку всі цінні папери продаються виключно за ефективними цінами» [56].

Альтернативною концепцією до гіпотези ефективного ринку є науковий підхід Т. Коупленда і Дж. Вестона, які, визначивши вимоги до ефективного ринку, виділили три форми ефективності ринку капіталів: ефективність розподілу, ціннову ефективність та операційну ефективність, що органічно пов'язані між собою і передбачають наявність одна одної.

Слід зазначити, що концепції ефективності фінансового ринку, представлені на рис. 6.5, незважаючи на їх прагматизм і значимість для економіки, стосуються переважно одного складника фінансового ринку – ринку цінних паперів або ринку капіталів.

До того ж усі умови ефективності фінансового ринку не виконуються на жодному реальному ринку. Підставами для сумнівів є такі ринкові аномалії, під час дії яких гіпотеза ефективного ринку не виконується: «біржові бульбашки», календарні ефекти, парадокс надлишкової волатильності, підвищена результативність низки торгових стратегій, автокореляція приросту цін у різні періоди часу тощо.

Також гіпотеза ефективного ринку не підтвердилась під час фінансової кризи 2007–2009 рр., адже внаслідок кризи найбільші обсяги втрат понесли учасники фінансових ринків розвинених країн, навіть більше, саме такі ринки були рушієм для розвитку кризи.

У своїх працях Д. Канеман, А. Тверські та Р. Шиллер доводять ірраціональність поведінки суб'єктів фінансового ринку через вплив психологічних чинників, що дає змогу спростувати низку положень гіпотези ефективного ринку [60].

У продовженні розвитку методології ефективного ринку з'являються такі альтернативні гіпотези:

– альтернативна гіпотеза адаптивних ринків Е. Ло [61], у якій доводиться доцільність аналізу фінансових ринків з позиції теорії еволюції та законів природи;

– гіпотеза фрактального ринку Б. Мандельброта [62], у якій доводиться, що функціонування фінансового ринку ґрунтується на фрактальних випадкових процесах, що можна прогнозувати лише за допомогою нелінійних функцій.

Отже, проведений аналіз теорій функціонування фінансових ринків дає змогу зробити висновок про перехід від лінійних теорій ринку до нелінійних (рис. 6.6) та свідчить про необхідність перегляду основоположних гіпотез його функціонування, тому що використання неправильної гіпотези може призвести до неадекватності методики оцінювання ефективності функціонування фінансового ринку загалом або її складника.

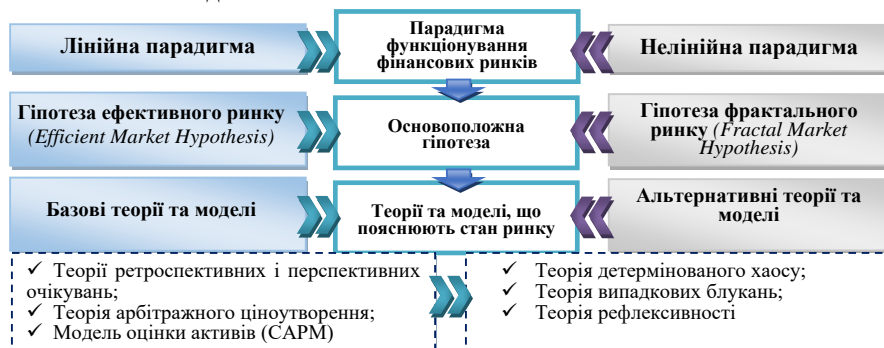

Рисунок 6.6. Зміна теоретичних концепцій, що складають підґрунтя функціонування фінансових ринків

Джерело: побудовано авторами

Наведені теоретичні концепції доцільно розглядати як дві альтернативи функціонування фінансового ринку, що характеризує його стан за допомогою пула моделей та теорій. Основні положення гіпотези фрактального ринку наведені на рис. 6.7.

Фрактальна гіпотеза ринку оперує потужним математичним апаратом для оцінки ефективності фінансових ринків. Ключовим показником теорії є *персистентність ринку* – здатність стану фінансового ринку існувати довше за процес, що став першопричиною цього стану, що свідчить про існування довгострокової пам'яті у фінансових ринків. Через це ціни на фінансові інструменти не підпо-

рядкуюються нормальному закону розподілу, а навпаки, на фінансових ринках спостерігаються персистентні ряди (як додатна кореляція цін) та антиперсистентні ряди (як від'ємна кореляція).

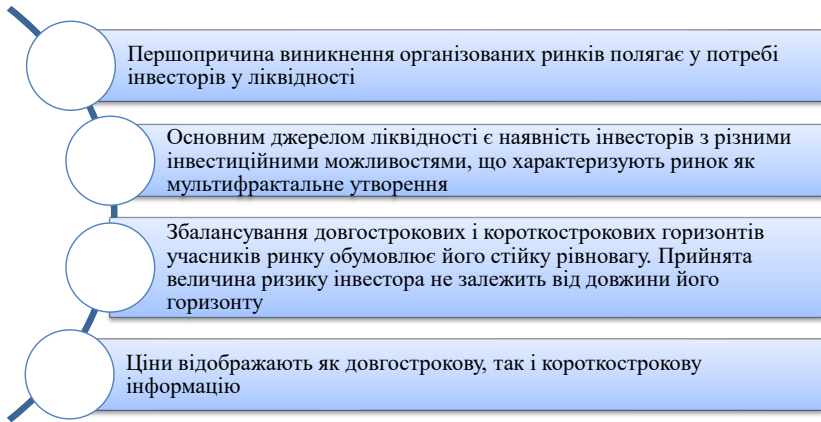

Рисунок 6.7. Основні положення гіпотези фрактального ринку

Джерело: побудовано авторами

Гіпотеза фрактальності ринку передбачає можливість використання індикаторів та технічного аналізу для аналізу ціни на ринкові інструменти, водночас гіпотеза ефективності ринку відкидає цю можливість.

Також на основі аналізу теорій фінансового ринку визначаються основні принципи функціонування фінансового ринку, що дає змогу обґрунтувати методологію оцінки ефективності функціонування фінансового ринку.

Результати проведених досліджень дають змогу зробити висновок, що реалізація концепції удосконалення оцінки ефективності функціонування фінансового ринку проводиться на основі таких основних принципів:

1. *Принцип гомеостатичності (інваріантності)* – означає здатність фінансового ринку зберігати свої якості незалежно від змін зовнішнього середовища. Тобто зовнішні чинники здійснюють певний вплив на фінансовий ринок країни, але вони не змінюють її принципів (базові) структури.

2. *Принцип ієрархічності* полягає в тому, що фінансовий ринок є багаторівневим, між рівнями та елементами якого існують складні вертикальні й горизонтальні зв'язки.

3. *Принцип підпорядкованості* витікає з принципу ієрархічності та реалізується, коли зміна параметрів порядку синхронно диригує поведінкою елементів нижчого рівня.

4. *Принцип організаційної ефективності* передбачає розвиток фінансового ринку за наявності належного організаційного забезпечення, що забезпечить нівелювання конфлікту інтересів різних суб'єктів ринку.

5. *Принцип нелінійності* передбачає, що сума впливів на фінансовий ринок не дорівнює сумі результатів цих впливів.

6. *Принцип максимального зволікання* виявляє темпоральну межу еволюції фінансового ринку і стверджує, що фінансовий ринок здійснює перехід до якісно нового стану лише за відсутності іншого вибору.

7. *Принцип функціональної визначеності* в умовах необхідності постійного розвитку фінансового ринку означає необхідність формування та розподілу набору певних управлінських функцій між державними інституціями та суб'єктами ринку.

8. *Принцип гармонізації* передбачає, з одного боку, збереження важелів контролю держави над процесами на фінансовому ринку, а з іншого – застосування ринкових механізмів економічного регулювання.

9. *Принцип прозорості* передбачає максимальну відкритість інформації для учасників ринку щодо торгівлі певними фінансовими інструментами.

10. *Принцип наукової обґрунтованості* передбачає необхідність об'єктивно обумовленого вибору інструментарію для оцінки ефективності фінансового ринку або його складника.

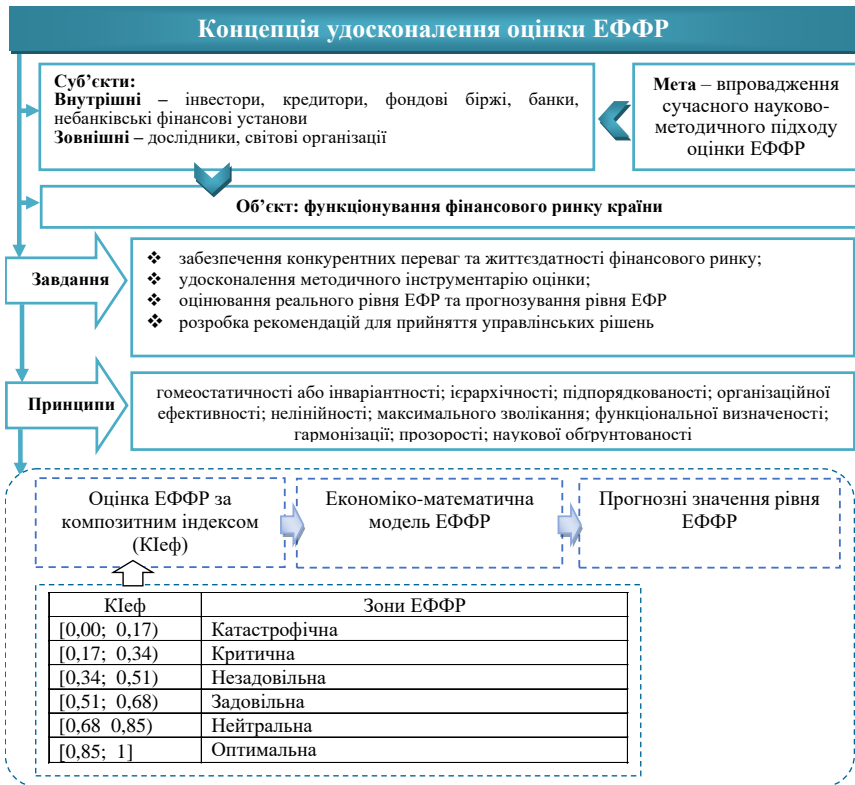
Визначені наукові підходи, теорії та принципи можуть бути адаптовані до певних трансформацій фінансового ринку та формують методологію оцінки ефективності фінансового ринку.

Визначеність категоріального апарату та дослідження теоретичних підстав ефективного фінансового ринку дає змогу обґрунтувати методично-інструментальний складник концепції удосконалення оцінки ефективності функціонування фінансового ринку. Саме методика здійснення концептуальних положень у сфері функціонування фінансового ринку визначає його ефективність.

Методично-інструментальний рівень концепції удосконалення оцінки ефективності функціонування фінансового ринку формує систему оцінки ефективності функціонування фінансового ринку, оцінку стану фінансового ринку, аналіз чинників розвитку фінансового ринку країни, а також комплексний методичний підхід до оцінки ефективності функціонування фінансового ринку.

Концепція удосконалення оцінки ефективності функціонування фінансового ринку представлена на рис. 6.8.

Отже, концепція удосконалення оцінки ефективності функціонування фінансового ринку спрямована на реалізацію державної політики, що має забезпечити підвищення ефективності функціонування фінансового ринку та позитивні зрушення в його структурі задля досягнення економічного зростання.

Примітка: ЕФФР – ефективність функціонування фінансового ринку.

Рисунок 6.8. Концепція удосконалення оцінки ефективності функціонування фінансового ринку країни

Джерело: побудовано авторами

Слід підкреслити, що ефективність фінансового ринку є важливим складником економічної політики. Тільки за умови її високого рівня можливими є соціально-економічний розвиток країни, стійкість економічної системи до фінансових шоків та дисбалансів, а також цілісність фінансової системи країни.

Як складник загальноекономічної стійкості та фінансової стабільності, ефективність фінансового ринку досягає оптимального рівня за допомогою державного регулювання та реалізації фінансової політики. Для прийняття актуальних рішень щодо підвищення рівня ефективності фінансового ринку необхідною є своєчасна оцінка ефективності фінансового ринку.

Вивчивши наявні методичні підходи до оцінки, напрацьовані як закордонною [63; 64], так і вітчизняною практикою [65; 66; 67], оцінку ефективності фінансового ринку запропоновано здійснювати на основі комплексного підходу, результатом реалізації якого буде розрахунок композитного індексу.

Науково-методичний підхід щодо розробки інструментарію оцінювання ефективності фінансового ринку передбачає розрахунок інтегрального показника – композитного індексу ефективності функціонування фінансового ринку ($KI_{\text{еф}}$).

Композитний індекс дає можливість оцінити рівень ефективності функціонування фінансового ринку країни: чим вищий рівень, тим ширший перелік наявних фінансових інструментів, що дають змогу диверсифікувати ризики.

Композитний індекс ефективності функціонування фінансового ринку ($KI_{\text{еф}}$) визначається на основі шести субіндексів: субіндекс ефективності банківського сектору ($I_{\text{БС}}$), субіндекс ефективності небанківського фінансового ринку ($I_{\text{НФР}}$), субіндекс ефективності валютного ринку ($I_{\text{ВР}}$), субіндекс ефективності фондового ринку ($I_{\text{ФР}}$) та субіндекс ефективності грошово-кредитного ринку ($I_{\text{ГКР}}$) (рис. 6.9).

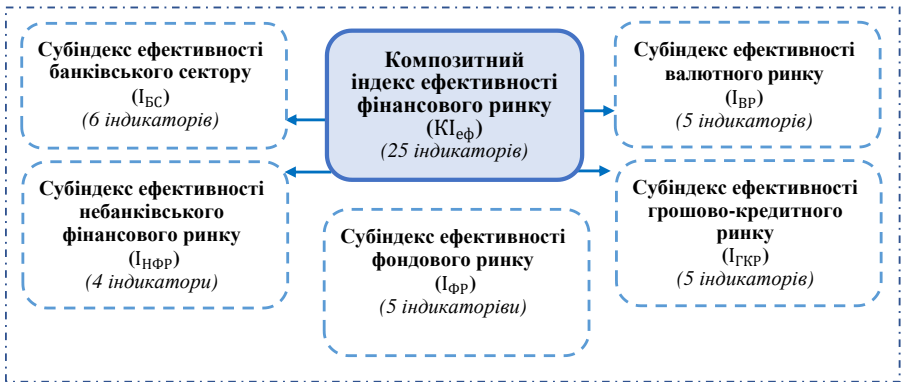

Рисунок 6.9. Структура композитного індексу ефективності функціонування фінансового ринку

Джерело: побудовано авторами

Індикатори ефективності функціонування фінансового ринку – це частина інформації, що відображає стан фінансового ринку. Розгляд та аналіз невеликих, але важливих «фрагментів» допомагає краще зрозуміти повну картину. За допомогою індикаторів можна оцінити рівень ефективності і зрозуміти, у якому напрямі рухається фінансовий ринок: вдосконалюється, деградує або ж стагнує (рис. 6.10).

Для розрахунку композитного індексу ефективності функціонування фінансового ринку враховується волатильність індикаторів субіндексів та ступінь їх відповідності пороговим значенням. Допустимий діапазон індикаторів ефективності функціонування фінансового ринку визначається коригуванням прийнятого рівня у бік динамічного рівня.

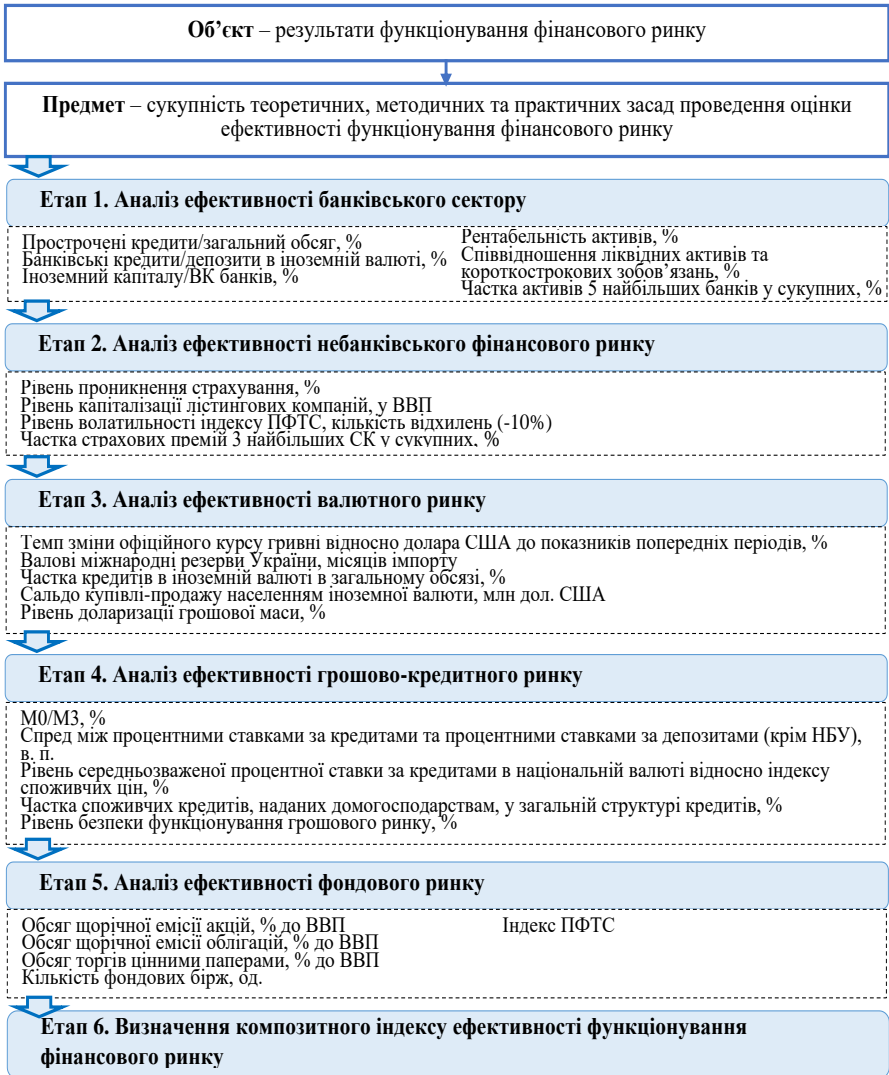

Рисунок 6.10. Модель оцінки ефективності функціонування фінансового ринку

Джерело: побудовано авторами

Згідно з цією методикою, розрахунки мають здійснюватися щорічно на підставі офіційних даних статистичного обліку Державного комітету статистики України, Національної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України (колишньої Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України), Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Міністерства фі-

нансів України та Національного банку України. Також до розрахунку можуть бути залучені дані досліджень таких міжнародних організацій: Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Heritage Foundation, Transparency International, World Economic Forum та ін.

Найпростішим методом оцінки певного одиничного індикатора ефективності фінансового ринку є його нормування, яке проводиться за формулою:

$$K_i = \frac{P_i - P_{min}}{P_{max} - P_{min}}, \quad (6.1)$$

де K_i – нормований одиничний індикатор ефективності фінансового ринку;
 P_i – фактичне значення одиничного індикатора ефективності фінансового ринку;

P_{min} – мінімальне значення на відповідному інтервалі для індикатора i ;

P_{max} – максимальне значення на відповідному інтервалі для індикатора i .

Для показників, зростання яких за своєю економічною сутністю відбиває негативну тенденцію (зниження ефективності):

$$K_i = \frac{P_i - P_{max}}{P_{min} - P_{max}}. \quad (6.2)$$

Здійснення блочних оцінок індикаторів ефективності фінансового ринку може здійснюватися за двома методами: з урахуванням ваги (значущості) одиничних оцінок або за умови, що одиничні показники є рівнозначними. Визначення ваги фінансових коефіцієнтів може здійснюватись на основі статистичних спостережень.

Підсумкова блочна оцінка з урахуванням ваги одиничних індикаторів ефективності фінансового ринку визначається за формулою:

$$I_j = \sum_{i=1}^n \alpha_i K_i, \quad (6.3)$$

де I_j – підсумкова блочна оцінка (субіндекс) за j -тим блоком;

α_i – вагомість одиничного індикатора ефективності фінансового ринку у блочній оцінці;

n – кількість індикаторів у межах блоку, що характеризує окрему сторону ефективності фінансового ринку;

i – порядковий номер одиничного індикатора у блочній оцінці;

j – номер блоку у проведенні комплексної оцінки ефективності фінансового ринку.

Для забезпечення наочності комплексного аналізу та формування напрямів підвищення ефективності фінансового ринку доцільно використовувати графічний метод.

Застосування цього методу дасть змогу всебічно оцінити ефективність фінансового ринку, визначити напрями вдосконалення окремих її характеристик.

Важливою є можливість застосування методу для порівняння ефективності фінансового ринку в часі або з іншими фінансовими ринками (інших країн).

Для визначення композитного індексу ефективності функціонування фінансового ринку може використовуватися формула:

$$KI_{\text{еф}} = \frac{1}{m} \sum_{j=1}^m I_j, \quad (6.4)$$

де $KI_{\text{еф}}$ – композитний індекс ефективності функціонування фінансового ринку;

I_j – підсумкова блочна оцінка;

m – кількість блоків оціночних індикаторів;

j – номер блоку під час проведення комплексної оцінки ефективності фінансового ринку.

Важливим кроком у визначенні композитного індексу ефективності функціонування фінансового ринку є визначення бальної шкали Обґрунтування інтервалів значення композитного індексу ефективності функціонування фінансового ринку та побудова шкали оцінки здійснена на основі узагальненої оцінки середніх величин (рис. 6.11).

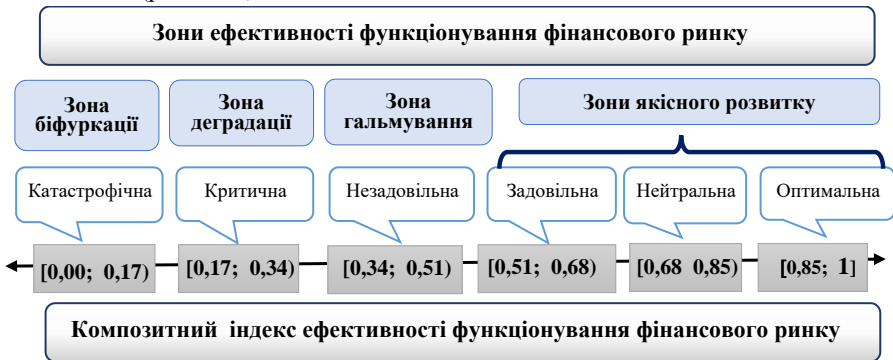

Рисунок 6.11. Схема визначення зон ефективності функціонування фінансового ринку відповідно до граничних значень

Джерело: побудовано авторами

На основі методики комплексної оцінки ефективності фінансового ринку проведено розрахунок композитного індексу ефективності функціонування фінансового ринку та визначено на основі отриманого значення тип ефективності фінансового ринку України у 2014–2021 рр. (табл. К.1 Додатку К).

Пронормовані показники оцінки ефективності функціонування фінансового ринку за 2014–2021 рр. за формулами (6.1–6.2) наведені у табл. К.2 Додатку К.

Результати підсумкової блочної оцінки з урахуванням ваги одиничних показників та розрахунку композитного індексу ефективності функціонування фінансового ринку за 2014–2021 рр. наведено в таблиці К.3 Додатку К і на рис. 6.12. За

результатами проведеного розрахунку композитного індексу ефективності функціонування фінансового ринку за 2014–2021 рр. можна зробити такі висновки.

Рівень ефективності функціонування фінансового ринку України за досліджений період був найвищим у 2020 р. ($KI_{ef} = 0,533$) і характеризується як задовільний, що в основному зумовлено високими показниками субіндексів ефективності функціонування валютного ринку та банківського сектору – відповідно 0,799 та 0,694.

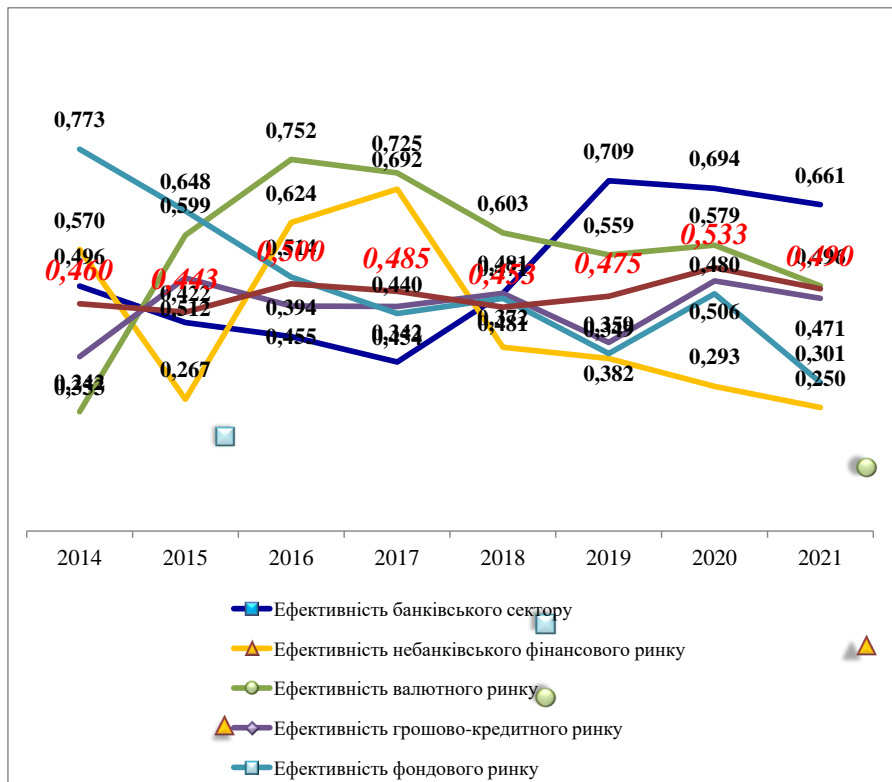

Рисунок 6.12. Результати розрахунку композитного індексу ефективності функціонування фінансового ринку за 2014–2021 рр.

Джерело: побудовано авторами

Розгортання кризових явищ і запровадження жорстких карантинних заходів на тлі стурбованості на світових ринках призвело до падіння української економіки. Проте реальний ВВП за підсумками 2020 року скоротився на 4 %, і це значно менше, ніж очікував Національний банк (6 %). Уже у другому півріччі 2020 року економіка почала доволі швидко відновлюватися. Головним рушієм її відновлення був споживчий попит. Також цьому сприяли стимулююча монетарна політика та пакет антикризових заходів.

Регулятор продовжив пом'якшення монетарної політики. Так, у 2020 р. облікову ставку знижено з 13,5 % річних до 6 % річних – найнижчого рівня в історії України. До того ж Національний банк у 2020 році застосував широкий арсенал антикризових заходів, як і провідні світові центральні банки, щоб підтримати фінансову систему та економіку загалом. Банки отримали можливість довгострокового рефінансування на строк до п'яти років. Це дало змогу зберігати ліквідність банківської системи на високому рівні. Національний банк запровадив новий інструмент – своп процентної ставки, за допомогою якого банки можуть захиститися від процентного ризику і не закладати ризикову надбавку у ставки за кредитами реальному сектору [68].

До того ж на кінець 2020 р. міжнародні резерви сягнули восьмирічного максимуму – 29,1 млрд дол. США. На початку коронакризи спостерігалось помітне збільшення попиту на іноземну валюту та послаблення курсу гривні. Масштаб шоку на валютному ринку в березні 2020 р. був зіставним із шоками 2008–2009 рр. та 2014 р. Національний банк зберігав послідовну політику на валютному ринку, що сприяло швидкому угамуванню ажіотажу, – до кінця березня ситуація на валютному ринку стабілізувалася. Це дало змогу Національному банку відновити купівлю іноземної валюти та компенсувати значний обсяг її продажу в березні. Поповненню резервів також сприяли сталі надходження іноземної валюти від орієнтованих на експорт галузей (зокрема агропромислового комплексу) за одночасних стриманих платежів за імпорт.

Загалом за рік гривневі депозити населення зросли на 26,5 %, значно дешевші валютні вклади зросли на 0,6 % у доларовому еквіваленті. Драйвером приросту коштів населення були вклади на вимогу. Кошти бізнесу в гривні зросли за рік на 34,5 %, а в іноземній валюті – на 2,2 % у доларовому еквіваленті [68].

У 2021 р. ефективність функціонування фінансового ринку України характеризувалась як незадовільна, що призвело до гальмування процесів розвитку на ринку через зменшення рівнів субіндексів для всіх складників фінансового ринку.

Визначення рівня ефективності функціонування фінансового ринку на основі розрахунку композитного індексу має важливе не тільки наукове, а й практичне значення, оскільки знання його рівня дає можливість приймати обґрунтовані рішення щодо розвитку фінансового ринку країни, враховуючи вплив ендогенних та екзогенних чинників на розвиток.

Отже, методичний підхід оцінки ефективності функціонування фінансового ринку країни на засадах визначення композитного індексу ефективності дає можливість оцінити загальний стан фінансового ринку та за результатами оцінки розробити заходи щодо підвищення його ефективності.

Одним із найважливіших етапів удосконалення методичного інструментарію оцінки ефективності функціонування фінансового ринку є розроблення науково-

обґрунтованих моделей. Застосування моделей оцінки ефективності функціонування фінансового ринку на практиці створює передумови для прийняття правильних фінансових рішень та вчасного впровадження заходів.

Результатом подальшого дослідження стала побудова практично орієнтованої багатофакторної функції, що дає змогу оцінити ефективності функціонування фінансового ринку.

До моделі ефективності функціонування фінансового ринку включено найбільш вагомі показники, що були використані для розрахунку композитного індексу ефективності:

- співвідношення ліквідних активів та зобов'язань банків, % (x_1);
- частка страхових премій 3 найбільших СК у сукупних, % (x_2);
- валові міжнародні резерви України, місяців імпорту (x_3);
- темп зміни офіційного курсу гривні відносно долара США до показників попередніх періодів, % (x_4);
- М0 / М3, % (x_5);
- індекс ПФТС (x_6).

Для побудови економетричної моделі ефективності функціонування фінансового ринку були використані дані фінансового ринку України за 2014–2021 рр. та результати комплексної оцінки (табл. К.4 Додатку К).

Для визначення тісноти зв'язку між визначеними індикаторами побудовано матрицю парних коефіцієнтів кореляції композитного індексу ефективності функціонування фінансового ринку, співвідношення ліквідних активів та зобов'язань банків; частки страхових премій 3 найбільших СК у сукупних; валових міжнародних резервів України; темпів зміни офіційного курсу гривні відносно долара США до показників попередніх періодів; М0 / М3 та індексу ПФТС (табл. 6.2).

Таблиця 6.2 – Матриця парних коефіцієнтів кореляції для композитного індексу ефективності функціонування фінансового ринку

	y	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6
y	1,000						
x_1	-0,216	1,000					
x_2	0,763	-0,462	1,000				
x_3	0,094	0,465	-0,186	1,000			
x_4	0,085	-0,335	-0,046	-0,585	1,000		
x_5	0,470	-0,658	0,499	-0,324	0,527	1,000	
x_6	-0,627	0,339	-0,621	0,284	-0,426	-0,893	1,000

Джерело: складено та розраховано авторами

За даними табл. 6.2 видно, що між показниками М0 / М3 та індексом ПФТС існує тісний взаємозв'язок. З одержаної таблиці результатів видно, що парний коефіцієнт кореляції для цих показників $r_{yx} = -0,893$. Визначимо за допомогою

критерію Стюдента, чи є це значення коефіцієнта статистично значимим за формулою:

$$t_{\text{спост}} = \frac{R\sqrt{n-m-1}}{\sqrt{1-R^2}} = \frac{-0,893\sqrt{8-1-1}}{\sqrt{1-(-0,893)^2}} = -4,85.$$

Критичне значення $t_{\text{кр}}$ – розподілу Стюдента, $t_{\text{кр}}(6) = 2,45$, $p = 0,05$. Оскільки $|t_{\text{спост}}| > t_{\text{кр}}$, то коефіцієнт кореляції статистично значимий, отже фактори x_5 і x_6 колінеарні, тоді x_6 вилучимо для усунення колінеарності між цима двома факторами.

Аналогічно перевіримо на колінерність усі інші фактори, результати розрахунку критерію Стюдента наведемо в табл. 6.3.

Таблиця 6.3 – Результати перевірки факторів на мультиколінеарність за критерієм Стюдента

	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5
x_2	-1,274				
x_3	1,285	-0,463			
x_4	-0,872	-0,113	-1,766		
x_5	-2,140	1,411	-0,838	1,520	
x_6	0,884	-1,939	0,726	-1,155	-4,848

Джерело: складено та розраховано авторами

Якщо для всіх інших $|t_{\text{спост}}| < t_{\text{кр}}$, то коефіцієнт кореляції статистично не значимий, отже, фактори не колінеарні.

Можна зробити висновок, що найбільш повно описує залежності між досліджуваними факторами п'ятифакторна модель, що має вигляд:

$$y = 0,1721 + 0,0044x_1 + 0,0116x_2 + 0,0137x_3 + 0,0004x_4 + 0,0010x_5. \quad (6.5)$$

Коефіцієнти рівняння показують кількісний вплив кожного фактора на результативний показник за умови незмінності інших. У цьому випадку можна дати таку інтерпретацію отриманому: рівень ефективності функціонування фінансового ринку країни під час збільшення співвідношення ліквідних активів та зобов'язань банків на 1 % підвищується на 0,44 %; з ростом частки страхових премій трьох найбільших страхових компаній на 1 % – на 1,16 %; зі збільшенням валових міжнародних резервів України на 1 % рівень ефективності функціонування фінансового ринку країни збільшується на 1,37 %. Два останні показники теж мають позитивний вплив на рівень ефективності функціонування фінансового ринку країни, з їх зростанням на 1 % він відповідно зростає на 0,04 % та 0,1 % відповідно. Результати оцінки достовірності отриманої моделі подано у табл. 6.4.

Таблиця 6.4 – Оцінка достовірності економетричної моделі ефективності функціонування фінансового ринку країни

Регресійна статистика	
Коефіцієнт кореляції (множинний R)	0,874672
Коефіцієнт детермінації R ²	0,765052
Нормований R ²	0,177682
Стандартна помилка	0,031858
Спостереження	8

Джерело: складено та розраховано авторами

Коефіцієнт детермінації для лінійної моделі показує, що варіація композитного індексу ефективності функціонування фінансового ринку на 76,5 % визначається варіацією досліджуваних чинників. Коефіцієнт кореляції свідчить, що між композитним індексом ефективності функціонування фінансового ринку, з одного боку, та співвідношенням ліквідних активів і зобов'язань банків; часткою страхових премій трьох найбільших СК у сукупних; валовими міжнародними резервами України; темпами зміни офіційного курсу гривні відносно долара США; співвідношенням М0 / М3, з іншого, існує дуже тісний зв'язок.

Для оцінки достовірності економетричної моделі загалом обчислено критерій Фішера (F -критерій) за формулою:

$$F = \frac{\frac{R^2}{(m-1)}}{\frac{(1-R^2)}{(n-m)}}. \quad (6.6)$$

Результати оцінки зведено до таблиці 6.5.

Таблиця 6.5 – Оцінка достовірності моделі ефективності функціонування фінансового ринку країни за критерієм Фішера

Дисперсійний аналіз	df	SS	MS	F	Значимість F
Регресія	5	0,00661	0,001322	1,302503	0,48805
Залишок	2	0,00203	0,001015		
Разом	7	0,00864			

Джерело: складено та розраховано авторами

Оскільки $F = 1,303$, а значущість $F = 0,49$, то модель загалом значуща.

Оскільки $F_{\text{факт}} > F_{\text{табл}}$, то гіпотеза про значущість зв'язку приймається, і модель ефективності функціонування фінансового ринку країни є статистично значуща.

Зауважимо, що достовірність економетричної моделі може бути досягнута лише завдяки окремим параметрам, а інші можуть бути не достовірними, тому доцільно оцінити значущість кожного параметра моделей. Для цього обчислимо t -критерій (критерій Стьюдента) за формулою (6.7):

$$t_{a_j} = \frac{|a_j|}{S_{a_j}}, \quad (6.7)$$

де a_j – оцінка параметра моделі;

S_{a_j} – стандартна похибка параметра.

Результати обчислення t -критерію для визначеної економетричної моделі ефективності функціонування фінансового ринку країни зведено до табл. 6.6.

Таблиця 6.6 – Оцінка достовірності моделі ефективності функціонування фінансового ринку країни за критерієм Стьюдента

Фактори	Коефіцієнти	Стандартна помилка	t-статистика	P-значення
Y-перетину	0,172145	0,430673	0,399712	0,728016
Змінна x_1	0,004394	0,012773	0,343961	0,763672
Змінна x_2	0,011552	0,00578	1,998719	0,183678
Змінна x_3	0,013661	0,014764	0,9253	0,452493
Змінна x_4	0,0004	0,000525	0,761252	0,52602
Змінна x_5	0,00102	0,013463	0,07575	0,946513

Джерело: складено та розраховано авторами

Слід зазначити, що високі значення показників достовірності моделі визначають можливість її застосування для прогнозування ефективності функціонування фінансового ринку країни у майбутні періоди.

Для прогнозування ефективності функціонування фінансового ринку країни необхідно визначити майбутні значення факторів впливу. Для цього треба скористатися вбудованою у середовище Microsoft Excel функцією «Тенденція».

Результати прогнозування факторів та ефективності функціонування фінансового ринку країни наведені у табл. 6.7.

Таблиця 6.7 – Прогнозні значення факторів моделі ефективності функціонування фінансового ринку країни

Фактори	2022	2023	2024
Співвідношення ліквідних активів та зобов'язань банків	12,63	12,95	13,27
Частка страхових премій трьох найбільших страхових компаній	13,61	13,11	12,62
Валові міжнародні резерви України	5,41	5,77	6,12
Темп зміни офіційного курсу гривні відносно долара США до показників попередніх періодів, %	-30,28	-41,63	-52,99
М0 / МЗ	26,87	26,38	25,89
Композитний індекс ефективності функціонування фінансового ринку країни	0,474	0,470	0,465

Джерело: розраховано авторами

Для наочності наведемо динаміку ефективності функціонування фінансового ринку з урахуванням прогнозних значень (рис. 6.13).

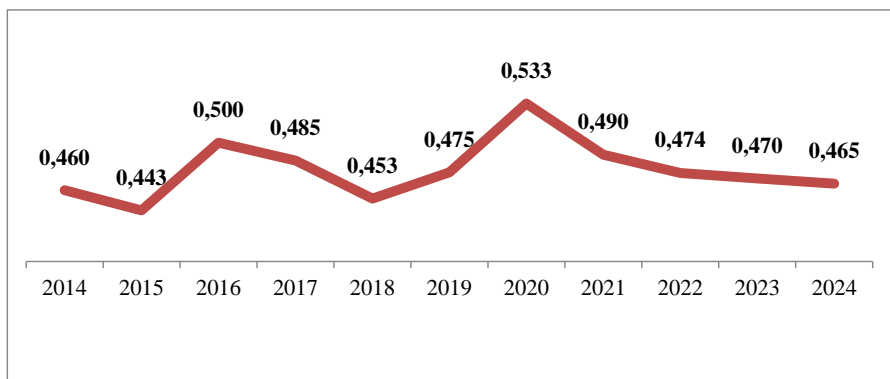

Рисунок 6.13. Результати розрахунку композитного індексу ефективності функціонування фінансового ринку за 2014–2024 рр.

Джерело: побудовано авторами

За даними рис. 6.13 видно, що ефективність функціонування фінансового ринку країни, починаючи з 2022 р., матиме нисхідну тенденцію: у 2022 р. вона зменшиться до 0,474 або на 3,26 %, у 2023 р. очікується зменшення на 0,8 %, порівняно з 2022 р., а у 2024 р. ефективність функціонування фінансового ринку країни зменшиться ще на 1,06 %, порівняно з 2022 р.

Отже, для підвищення ефективності функціонування фінансового ринку країни потрібно вжити комплекс заходів:

- ефективне регулювання фінансового сектору та удосконалення наглядних підходів, зокрема врегулювання питання фінансової стійкості Фонду гарантування вкладів фізичних осіб;
- посилення заходів із забезпечення стійкості державних фінансів;
- створення умов для залучення довгострокових ресурсів;
- сприяння розвитку ринків небанківських фінансових послуг;
- забезпечення розвитку ринку FinTech, цифрових технологій та платформ регуляторів;
- забезпечення розвитку ефективної інфраструктури ринків капіталу;
- створення ліквідних ринків фінансових інструментів тощо [69].

Ці заходи повинні слугувати потужним каталізатором у підвищенні ефективності функціонування фінансового ринку України, що буде сприяти його розвитку, диверсифікованості, швидшому реагуванню на реалії дійсності, швидшій адаптації до зміни ситуації.

Отже, за результатами дослідження було встановлено, що фінансовий ринок є важливою частиною фінансової системи, без якої жодна ефективна економіка не може існувати та розвиватись. Без фінансового ринку неможливе ефективне

фінансування та наповнення економіки грошовими ресурсами, що забезпечує розвиток економіки, її стабільність та подальше зростання.

Використовуючи системний підхід, запропоновано для оцінки ефективності фінансового ринку використовувати удосконалену послідовність оцінки. Запропонований алгоритм оцінки ефективності функціонування фінансового ринку дасть змогу не просто визначити загальні тенденції розвитку фінансового ринку країни та проаналізувати стан основних його складників, як-от грошового та ринку капіталу, скориставшись традиційним набором методів та показників. У якості рекомендацій щодо удосконалення методичного інструментарію оцінки ефективності функціонування фінансового ринку було запропоновано: розрахунок композитного індексу оцінки ефективності функціонування фінансового ринку країни; розробку економіко-математичної моделі ефективності функціонування фінансового ринку країни; прогнозування рівня ефективності функціонування фінансового ринку за допомогою багатофакторної моделі.

З метою удосконалення оцінки ефективності функціонування фінансового ринку країни розроблена концепція удосконалення оцінки ефективності функціонування фінансового ринку країни, метою якої є впровадження сучасного науково-методичного підходу оцінки ефективності функціонування фінансового ринку країни. Результатом реалізації запропонованої концепції є комплексна оцінка ефективності функціонування фінансового ринку за композитним індексом та ідентифікація за значенням індексу відповідної зони ефективності фінансового ринку: катастрофічної, критичної, незадовільної, задовільної, нейтральної та оптимальної.

Запропонований методичний підхід оцінювання ефективності фінансового ринку, що ґрунтується на розрахунку композитного індексу ефективності функціонування фінансового ринку як симбіозу субіндексів.

Науково-методичний підхід передбачає такі етапи:

- вибір індикаторів для оцінки ефективності функціонування фінансового ринку – загалом за шістьма субіндексами запропоновано використання 25 індикаторів;
- нормування одиничних індикаторів з урахуванням типу їх впливу на ефективність фінансового ринку;
- формування блочної оцінки з урахуванням ваги одиничних індикаторів ефективності фінансового ринку за кожним субіндексом;
- розрахунок композитного індексу ефективності фінансового ринку;
- визначення зон ефективності фінансового ринку відповідно до граничних значень та ідентифікація отриманих значень композитного індексу щодо певної зони.

Апробацію запропонованого науково-методичного підходу оцінювання ефективності фінансового ринку здійснено за 2014–2021 рр. За результатами оцінки встановлено, що ефективність функціонування фінансового ринку України була найвищою у 2020 р. і характеризувалася як задовільна, що було забезпечено високими показниками субіндексів ефективності функціонування валютного ринку та банківського сектору.

Найважливішим етапом удосконалення методичного інструментарію оцінки ефективності функціонування фінансового ринку є розробка економіко-математичної моделі. Результатом регресійного аналізу стала п'ятифакторна модель ефективності функціонування фінансового ринку, всі фактори якої (співвідношення ліквідних активів та зобов'язань банків; частка страхових премій трьох найбільших СК; валові міжнародні резерви України, місяців імпорту; темп зміни офіційного курсу гривні відносно долара США; співвідношення М0 / М3, %) позитивно впливають на її рівень. Варіація композитного індексу ефективності функціонування фінансового ринку на 76,5 % визначається варіацією факторів моделі.

Високі значення показників достовірності моделі визначили можливість застосування моделі для прогнозування ефективності функціонування фінансового ринку країни у майбутні періоди. Визначено прогнозні значення ефективності функціонування фінансового ринку країни за 2022–2024 рр. та виявлена нисхідна тенденція ефективності з ідентифікацією незадовільної зони ефективності фінансового ринку.

Список використаних джерел

1. Рязанова Н. С. Финансовый рынок как экономическая категория: ее характерные черты, общественное назначение и функции в современном информационном обществе. *Проблеми економіки*. 2015. С. 299–312.
2. Матковская Я. С. Новый взгляд на природу финансовых рынков: преамбула инновационного подхода. *Финансы и кредит*. 2014. № 10(586). С. 2–10.
3. Mishkin F. S. *The Economics of Money, Banking, and Financial Markets*. Pearson. 2015. 704 p.
4. Михалчинець Г. Т. Інфраструктура фінансового ринку України: основні тенденції розвитку. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка*. 2018. Вип. 2(10). С. 28–34.
5. Клименко О. В. Теоретичне визначення сутності й структури фінансового ринку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 19. С. 42–45.
6. Регулятивний потенціал фінансового ринку в умовах глобальних викликів: монографія / за заг. ред. С. В. Онишко, Ірпінь, Вид-во Національного університету ДПС України. 2016. 452 с.
7. Татарин Н. Б., Чоп Т. І. Проблеми фінансового ринку України та шляхи їх подолання. *Економіка і суспільство*. 2018. № 19. С. 1169–1174.

8. Коваленко Ю. М. Інституціоналізація фінансового сектору економіки: монографія. Ірпінь, НУДПСУ. 2013. 608 с.
9. Matviychuk V. Principal aspects of evaluating the efficiency of the functioning of the financial market. Збірник матеріалів I Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 55-річчю кафедри фінансів і банківської справи «Актуальні проблеми розвитку фінансів в умовах цифровізації економіки України». Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2023. С. 130–133.
10. Кузнецова Л. В. Теоретико-методологічні засади фінансової діяльності банку: монографія. Київ. Видавництво «Атлант», 2009. 324 с.
11. Школьник І. О. Стратегія розвитку фінансового ринку України: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.08; Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». Суми, 2008. 440 с.
12. Корнеєв В. В. Управління кредитними та інвестиційними потоками капіталу: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.04.01. Київ. 2004. 42 с.
13. Bailey R. E. The Economics of Financial Markets. Cambridge University Press. 2014. 514 p.
14. Квасницька Р. С. Формування та використання інвестиційного потенціалу інститутів фінансового ринку України. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.08. Київ, 2016. 605 с.
15. Hartmann P., Maddaloni A., Manganelli S. The euro area financial system: structure, integration and policy initiatives. *Oxford Review of Economic Policy*. 2003. № 19(1). P. 180–213.
16. Howells P., Bain K. The Economics of Money, Banking and Finance: A European Text. *Financial Times, Prentice Hall*, 2008, 656 p.
17. Darškuvienė V. Financial Markets. Vytautas Magnus University. 2010. 140 p.
18. Schinasi G. J. Preserving Financial Stability. International Monetary Fund. *Economic Issues*. 2005. № 36. 30 p.
19. Mnuchin S. T., Phillips C. S. A Financial System That Creates Economic Opportunity. Capital markets. *U.S. Department of the Treasury*. 2017. 232 p.
20. Bats J., Houben A. Bank-based and market-based financing: implications for systemic risk. DNB Working Paper. 2017. № 577. 27 p.
21. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия. Москва: Эксмо, 2008. 225 с.
22. Allen F., Gu X., Kowalevski O. Financial Structure, Economic Growth and Development. Working paper series. IÉSEG School of Management. 2017-ACF-04. 70 p.
23. Mishkin F. S. The Economics of Money, Banking, and Financial Markets. Pearson. 2015. 704 p.
24. Голуб С. М. Тенденції та особливості розвитку фінансових ринків світу та України. *Наукові праці НДФІ*. 2016. № 1(74). С. 126–136.
25. Онікієнко О. В., Передерієва С. О. Сутність фінансового ринку, його роль у фінансовій системі та перспективи розвитку. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2014. № 8(215). С. 127–134.
26. Дубина М. В. Дослідження особливостей взаємозв'язку фінансового ринку та ринку фінансових послуг. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. С. 21–26.
27. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 № 2664-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14/ed20190207>
28. Коваленко Ю. М., Онишко С. В., Кужелев М. О. Фінансовий ринок: підручник. Ірпінь: Університет ДФС України, 2018. 442 с.

29. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти»: Наказ Міністерства фінансів від 30.11.2001. № 559. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1050-01>
30. Міжнародний стандарт фінансової звітності 9 «Фінансові інструменти». URL: https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/IFRS_9_Ukrainian-compressed.pdf
31. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23.02.2006. № 3480-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>
32. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua> (дата звернення: 23.10.2022).
33. Кількість банків в Україні (2008–2022). URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/count/> (дата звернення: 23.10.2022).
34. Показники діяльності банків. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/2022-09/> (дата звернення: 23.10.2022).
35. Статистика страхового ринку України. URL: <https://forinsurer.com/stat> (дата звернення: 23.10.2022).
36. Офіційний сайт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/#tab-dov> (дата звернення: 23.10.2022).
37. Elements of Money Market. WIFIBD. Mode of access: <https://wifibd.wordpress.com/.../elements-of-money-market>
38. Еш С. М. Фінансовий ринок: навч. посіб. Київ. Центр учбової літератури, 2009. С. 192–203.
39. Івасів Б. С. Гроші та кредит: підручник. Київ, 2008. 528 с.
40. Національний банк України. Грошові агрегати. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=123272&showTitle=true (дата звернення 21.10.2022).
41. Статистичні матеріали Національного Банку України. Монетарний огляд. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58037
42. Божанова О. В. Аналіз стану грошової маси в Україні. *Молодий вчений*. 2016. № 3(30). С. 19–23.
43. Ігнатова О. М., Касьян О. В. Статистичний аналіз готівкового обігу в Україні та його вплив на вартість національної грошової одиниці. *Економіка та держава*. 2013. № 6. С. 53–56.
44. Бова Н. В. Динаміка змін грошової маси та її вплив на формування депозитної політики банку. *Молодий вчений*. 2015. № 10(25). С. 91–94.
45. Педерсен І. О. Оцінка стану грошової маси в Україні. *Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції*. 2012. № 6. С. 83–87.
46. Грошово-кредитна та фінансова статистика. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua> (дата звернення 21.10.2022).
47. Валовий внутрішній продукт (ВВП) в Україні. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/esopomtu/gdp/> (дата звернення 21.10.2022).
48. Арутюнян С. С., Іоргачова М. І. Ринок фінансових послуг: навч. посіб. Харків: «Діса плюс», 2020. 312 с.
49. Арутюнян С. С., Добриніна С. С. Фінансовий ринок: навч. посіб. Київ: Гуляєва В. М., 2018. 484 с.
50. Науменкова С. В., Міщенко С. В. Особливості формування сучасної моделі фінансової системи. *Вісник НБУ*. 2006. № 11. С. 26–31.

51. Яворська Ю. Л., Матвійчук В. І. Сучасний стан ринку акцій в Україні. Збірник матеріалів I Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 55-річчю кафедри фінансів і банківської справи «Актуальні проблеми розвитку фінансів в умовах цифровізації економіки України». Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2023. С. 69–72.
52. Алексеєнко Л. М., Квасовський О. Р., Луцишин О. О. Ринок фінансових послуг: навч. посіб. Тернопіль: Паляниця В. А., 2018. 273 с.
53. Шишпанова Н. О., Іванов А. О. Фінансовий ринок України: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку. *Modern economics*. 2017. № 1. С. 66–72.
54. Баранова В. Г., Гончаренко О. М. Розвиток фінансового ринку України в умовах європейської інтеграції: проблеми та перспективи: колективна монографія. Харків: «Діса плюс». 2019. 370 с.
55. Fama E. F. Market efficiency, long-term returns, and behavioral finance. *Journal of financial economics*. 1998. Т. 49. P. 283–306.
56. Шарп У. Ф., Александер Г. Дж., Бэйли Дж. В. Инвестиции. 1997. 1028 с.
57. Суторміна В. М. Фінанси зарубіжних корпорацій: підручник. Київ. КНЕУ, 2004. 566 с.
58. Столбов М. И. Финансовый рынок и экономический рост: контуры проблемы. Москва. Научная книга. 2008. 201 с.
59. Эффективность рынка (Market Efficiency). URL: https://economicdefinition.com/Business/Effektivnost_rynka_Market_Efficiency_eto.html#h3-0
60. Kahneman D., Tversky A. Prospect theory: An analysis of decisions under risk. *Econometrica*. 1979. № 47. P. 313–327.
61. Lo A. W. Long-term memory in stock market prices. *Econometrica*. 1991. Vol. 59, iss. 5. P. 279–1313.
62. Mandelbrot B. The Fractal Geometry of Nature. New York: W. H. Freeman, 1982. 460 p.
63. Peters E. E. Fractal Market Analysis: Applying Chaos Theory to Investment and Economics. New York: John Wiley & Sons, 1994. 336 p.
64. Caporale G. M., Gil-Alana L., Plastun A. Is market fear persistent? A long-memory analysis. *Finance Research Letters*. 2018. DOI:10.1016/j.frl.2018.02.007.
65. Братчук У. П., Савченко М. В. Науково-методичний підхід оцінки стабільності фінансової архітектури країни. *Актуальні проблеми економіки*. 2022. № 4. С. 152–160.
66. Сохацька О. М., Роговська-Іщук І. І. Використання фракталів у технічному аналізі ринку FOREX. *Вісник Української академії банківської справи*. 2005. № 2. С. 68–76.
67. Пластун О. Л., Макаренко І. О. Моделювання поведінки фінансових ринків під час фінансової кризи із застосуванням фрактальної гіпотези ринку. *Вісник Національного банку України*. 2014. № 4. С. 34–41.
68. Річний звіт Національного банку за 2020 рік: 10 фактів про те, як змінилися економіка та фінансова система упродовж першого року пандемії. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-za-2020-rik-10-faktiv-pro-te-yak-zminilisy-ekonomika-ta-fiansova-sistema-uprodovj-pershogo-roku-pandemiyi>
69. Фінансові регулятори звітують про перебіг реалізації Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/finansovi-regulyatori-zvi-tuyut-pro-perebig-realizatsiyi-strategiyi-rozvitku-finansovogo-sektoru-ukrayini-do-2025-roku>
70. Матвійчук В. І., Максимович А. М. Діагностика сучасного стану фінансового ринку України. *Економічний вісник*. 2022. № 3. С. 104–113.
71. Матвійчук В. І., Флуд Д. В. Фінансова інноваційність в умовах цифрової економіки: існуючі ризики. Збірник матеріалів I Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвя-

ченої 55-річчю кафедри фінансів і банківської справи *«Актуальні проблеми розвитку фінансів в умовах цифровізації економіки України»*. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2023. С. 140–142.

72. Офіційний сайт Всесвітнього економічного форуму. URL: <https://web.archive.org/web/20090326205427/http://www.weforum.org/en/initiatives/gcp/FAQs/index.htm>

73. Офіційний сайт Світового банку. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/globalindex>

74. Річний звіт Національного банку за 2021 рік. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-ukrayini-za-2021-rik>

75. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/regulyatori-finansovogo-rinku-zatverdili-strategiyu-rozvitku-finansovogo-sektoru-ukrayini-do-2025-roku>

76. Максимович А. М. Оцінка ефективності функціонування фінансового ринку: Кваліфікаційна (магістерська) робота. Спеціальність 072 Фінанси, банківська справа та страхування. Освітня програма «Фінанси, банківська справа та страхування». Донецький національний університет імені Василя Стуса. Вінниця, 2022. URL: <https://jarch.donnu.edu.ua/article/view/13256/13160>

ВИСНОВКИ

У сучасних умовах університетський менеджмент стикається з викликами, що обумовлені пандемією COVID-19 та повномасштабною війною в Україні. Внаслідок цього – нестабільність політики фінансування у вищій школі, незавершеність реформ, зростання фінансової автономії, секвестри бюджету, зміна попиту абітурієнтів на освітні послуги тощо. Зазначені процеси потребують прийняття виважених рішень щодо забезпечення поточної і стратегічної фінансової стійкості. Вирішення цієї проблеми пропонується на підставі теоретико-концептуального підходу до інструментарію оцінки поточної фінансової стійкості, що дасть змогу формувати позитивний фінансовий простір через диверсифікацію та генерування доходів, приріст контингенту, приведення до відповідності вартості навчання, раціонального розподілу ресурсів, позитивний приріст чистого залишку грошових коштів на рахунках. Практична апробація методичного інструментарію оцінки фінансової стійкості українських університетів показує, що останніми роками присутнє її порушення, а для деяких ЗВО – стрімке падіння в динаміці. Мінливість зовнішнього середовища обумовила обґрунтування методичного інструментарію оцінювання фінансової гнучкості університетів, що враховує такі групи показників: чутливість, оперативність, економічність і маневреність. Визначено, що ключовими проявами фінансової гнучкості університетів є їх здатність генерувати власні доходи, формувати ціннісні пропозиції, взаємодіяти з бізнес-середовищем, швидко реагувати й адаптуватися до кризових умов діяльності, реалізовувати бізнес-моделі ЗВО, діяти за нових умов розвитку.

Сучасний фінансовий ринок характеризується волатильністю, що стала звичним явищем та однією з його ознак. Висока волатильність фінансового ринку змушує шукати різноманітні способи регулювання діяльності вітчизняних банків та забезпечення фінансової стійкості банківської системи. Систематизовано сутнісне поняття «фінансова стійкість банківської системи», яке проявляється у спроможності підтримувати нормативні значення, що встановлені системою, незалежно від впливу ендогенних та екзогенних факторів; розроблено організаційну модель управління фінансовою стійкістю на макрорівні та мікрорівні, яка націлена на врахування особливостей управління на мікрорівні та макрорівні й покликана забезпечити достатній рівень фінансової стійкості для економічного зростання держави. Проведений аналіз стану банківського сектору та фінансової стійкості банківської системи показав, що хоча банківські установи продовжують дотримуватися вимог регулятора, проте показники 2020–2022 років свідчать, що криза, пов'язана з пандемією COVID-19 та російською агресією, негативно вплинула на банківську систему загалом. Виконання економічних нормативів НБУ, за допомогою яких мегарегулятор здійснює сукупність заходів моніторингу банківської діяльності комерційних банків України, має нестабільну тенден-

цію. Банки продовжують нарощувати основний капітал, завдяки якому наслідки кризи року мали менш деструктивний характер. Основою ефективного механізму реалізації грошово-кредитної політики в Україні є становлення та розвиток адекватної відповідним вимогам сучасного ринку банківської системи.

Цифровізація банківської діяльності вимагає від банків значних трансформаційних змін, пов'язаних як з організаційною структурою, так і з бізнес-моделлю банку. Сучасні тенденції розвитку банківського сектору вказують на те, що в недалекому майбутньому банки перестануть бути тільки фінансовими інститутами, а трансформуються в екосистеми, що акумулюють у собі не тільки банківські послуги, а й послуги підприємств-партнерів. Під час формування екосистеми банку пропонується використовувати такі основні методи і моделі: моделі цифрового банкінгу; технології Big Data; хмарні автоматизовані банківські технології; методи оптимізації організаційної структури банку під час формування екосистеми. Запропоновані методи будуть сприяти створенню нових категорій банківських продуктів, більш персоналізованої ціновій політики і, зрештою, створення інноваційної культури загалом.

В умовах воєнного стану загострюється проблема розвитку вітчизняної системи банківського кредитування, а саме відбувається збільшення простроченої заборгованості та обсягів безнадійних кредитів, що призводить до погіршення якості кредитного портфеля банку та підвищення рівня його кредитного ризику. Метою управління кредитним ризиком є максимізація прибутку банку, скоригованого на ризик, шляхом підтримки кредитного ризику в межах прийнятних параметрів. Банки повинні управляти кредитним ризиком, властивим усьому портфелю, а також ризиком окремих кредитів або операцій. Тому ефективне управління кредитним ризиком є критичним компонентом комплексного підходу до управління ризиками та важливим для довгострокового успіху будь-якої банківської організації.

Використання інформаційного забезпечення у процесі управління кредитним ризиком банку дасть змогу банку збільшити оперативність і адекватність процесу прийняття управлінських рішень, зменшити втрати від реалізації ризиків, а також суттєво вплине на покращення економічних показників діяльності банку та стабілізацію його фінансового стану.

Запропоноване методичне забезпечення стратегічного управління кредитним ризиком банку дасть змогу досягти рівноваги між попитом та пропозицією кредитних запитів фізичних та юридичних осіб, а також, з урахуванням стану кредитної політики, ефективно управляти кредитним портфелем банків у кризових умовах економіки.

Розроблена концепція побудови стратегії гнучкого управління кредитним ризиком являє собою цілісну систему теоретико-методологічних поглядів на сутність, мету, задачі та принципи управління кредитним ризиком банку, а також

сукупність організаційно-практичних підходів щодо підвищення якості його кредитного портфеля. Отже, впровадження концепції побудови стратегії гнучкого управління кредитним ризиком банку дасть змогу отримати максимальний прибуток з мінімальними втратами та сприятиме втриманню конкурентних позицій банку, що особливо гостро відчувається в умовах воєнного стану.

Виділені пріоритетні напрями розвитку кредитування в банку можуть призвести до оптимізації кредитного портфеля та мінімізації його кредитного ризику. Розроблені пропозиції будуть ефективними для: скорочення суми, спрямованої на резервування коштів на покриття простроченої позичкової заборгованості, зростання прибутку, підвищення якості кредитного портфеля банківської установи у воєнний та післявоєнний період.

Управління ризиками іпотечного кредитування у сільському господарстві здійснюється у кілька етапів. На першому етапі необхідно ідентифікувати ризики та визначити фактори впливу. Визначальними факторами, які є дуже проблематичними, що зумовлюють вплив на організацію сільськогосподарських підприємств, є природно-кліматичні і соціально-економічні фактори. На нашу думку, фактори слід поділити на загальні фактори впливу, а також фактори зі сторони кредитора та зі сторони позичальника.

Кредитні ризики іпотечного кредитування у сільському господарстві можна систематизувати в агреговані групи з урахуванням особливостей іпотечного кредитування сільськогосподарських підприємств. Дослідивши ризики, притаманні господарській діяльності сільськогосподарських підприємств, умови надання іпотечних кредитів національними банками та досвід іпотечного кредитування у сільському господарстві, ми сформували основні агреговані групи кредитних ризиків, до яких належать: фінансові ризики (валютний, процентний, інфляційний та ціновий); ризики, пов'язані з заставою (ризик зниження вартості та/або ліквідності застави і ризик втрати застави); природно-кліматичні ризики (температурні коливання, опади, вітер тощо); виробничі ризики (ризик втрати врожаю або його частини, ризик зниження продуктивності, технологічний ризик) та ризики надзвичайних ситуацій, які несе війна (небезпечні викиди в атмосферу та забруднення довкілля, забруднення води, просідання ґрунтів, замінування, мобілізація працівників тощо).

Запропоновано концептуальний підхід щодо удосконалення іпотечного кредитування сільськогосподарських підприємств з урахуванням ризикованості, який визначає цілі, завдання, напрями, а також встановлення оптимальних пропорцій структури функціональних зв'язків між окремими векторами розвитку сільськогосподарських підприємств, між об'єднаними завданнями і критеріями оцінки ризиків іпотечного кредитування господарюючих суб'єктів.

До основних засобів зменшення ризиків у сфері іпотечного кредитування через диверсифікацію державного впливу, належать: поєднання в оптимальному

співвідношенні інструмента державного регулювання із застосуванням загальних та специфічних методів; надання можливості долучатися до державних програм розвитку аграрної сфери малим та середнім суб'єктам фінансового та реального сектору; одночасного здійснення якісних змін в організаційно-правовому полі, спрямованих на пом'якшення інвестиційного клімату у сільському господарстві.

Для відновлення та якісного розвитку економіки необхідна мобілізація вільних коштів суб'єктів економіки, їх розподіл та перерозподіл на комерційній основі між різними секторами економіки. Ці процеси здійснюються саме на фінансовому ринку країни, тому не можна недооцінювати його роль у сучасній ринковій економіці. Сучасний фінансовий ринок країни – це не просто каталізатор економічного розвитку країни, де здійснюється акумуляція збережень, але й їх використання для створення нового капіталу. Тому вельми важливою проблемою є розробка сучасного методичного інструментарію для оцінки ефективності функціонування фінансового ринку.

Запропонований алгоритм оцінки ефективності функціонування фінансового ринку дасть змогу не просто визначити загальні тенденції розвитку фінансового ринку країни та проаналізувати стан таких основних його складових, як-от грошового ринку та ринку капіталу, скориставшись традиційним набором методів та показників. Як результат подальшого удосконалення процесу оцінки ефективності функціонування фінансового ринку розроблена концепція, метою якої є впровадження сучасного науково-методичного підходу оцінки ефективності функціонування фінансового ринку країни. Результатом реалізації запропонованої концепції є комплексна оцінка ефективності функціонування фінансового ринку за композитним індексом та ідентифікація за значенням індексу відповідної зони ефективності фінансового ринку: катастрофічної, критичної, незадовільної, задовільної, нейтральної та оптимальної.

Запропонований науково-методичний підхід оцінювання ефективності фінансового ринку ґрунтується на розрахунку композитного індексу ефективності функціонування фінансового ринку – як симбіозу субіндексів. На засадах регресійного аналізу запропонована п'ятифакторна модель ефективності функціонування фінансового ринку, всі фактори якої позитивно впливають на її рівень. Визначено, що ефективність функціонування фінансового ринку країни матиме нисхідну тенденцію з ідентифікацією незадовільної зони ефективності фінансового ринку. Достовірність моделі визначила можливість спрогнозувати ефективність функціонування фінансового ринку країни на 2022–2024 рр.

ДОДАТКИ
ДОДАТОК К

Таблиця К.1 – Індикатори ефективності функціонування фінансового ринку України за 2014–2021 рр.

Показник	Вагомість	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
<i>Ефективність банківського сектору</i>									
Прострочені кредити / загальний обсяг, %	0,1	18,98	28,03	30,47	54,54	52,85	50,54	49,84	47,84
Банківські кредити / депозити в іноземній валюті, %	0,15	154,21	180,96	134,50	125,88	107,77	96,28	81,48	66,68
Іноземний капітал / СК банків, %	0,15	31,84	35,04	39,58	46,34	48,05	53,29	57,66	62,03
Рентабельність активів, %	0,25	-4,1	-5,5	-2,6	-1,9	1,7	0,4	2,5	4,1
Співвідношення ліквідних активів та зобов'язань, %	0,25	10,38	10,51	11,21	9,97	9,46	13,48	12,71	11,76
Частка активів 5 найбільших банків у сукупних активах банківської системи, %	0,1	43,41	53,62	55,63	26,21	89,97	90,97	92,05	91,15
<i>Ефективність небанківського фінансового ринку</i>									
Рівень проникнення страхування, %	0,25	1,71	1,5	1,48	1,46	0,98	0,976	0,826	0,676
Рівень капіталізації лістингових компаній, у ВВП	0,25	29,21	3,21	0,82	0,41	0,28	0,28	0,19	0,15
Рівень волатильності індексу ПФТС, кількість відхилень (-10 %)	0,25	1	1	0	0	0	0	0	0
Частка страхових премій 3 найбільших СК у сукупних, %	0,25	15,6	14,7	18,9	21,3	14,9	14,2	13,6	13,4
<i>Ефективність валютного ринку</i>									
Темп зміни офіційного курсу гривні відносно долара США до показників попередніх періодів, %	0,3	97,2	52,3	13,3	3,2	-1,4	-15,9	21,3	-3,7
Валові міжнародні резерви України, місяців імпорту	0,3	1,7	3,5	3,8	3,9	3,6	3,6	5,9	4,4
Частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі, %	0,1	48,7	58,5	51,8	47,2	46,7	40,7	38,3	30,1
Сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти, млн дол. США	0,1	224	217	221	205	215	231	251	246
Рівень доларизації грошової маси, %	0,2	36,4	44,7	43,4	45,2	46,7	48,2	48,9	51,2
<i>Ефективність грошово-кредитного ринку</i>									
M0 / M3, %	0,25	29,55	31,61	30,16	30,08	28,46	26,71	27,90	28,05
Спред між процентними ставками за кредитами та процентними ставками за депозитами (крім НБУ), в. п.	0,2	9,2	9,5	10,5	14,8	9,7	14,8	17,2	26,4

Показник	Вагомість	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Рівень середньозваженої процентної ставки за кредитами в національній валюті відносно індексу споживчих цін, %	0,2	12,0	12,2	14,1	12,8	15,7	16,3	12,5	11,1
Частка споживчих кредитів, наданих домогосподарствам, у загальній структурі кредитів, %	0,2	9,6	6,1	7,7	11,8	15,9	3,1	43,5	58,5
Рівень безпеки функціонування грошового ринку, %	0,15	18,04	14,28	13,19	11,15	10,22	9,67	12,30	10,64
<i>Ефективність фондового ринку</i>									
Обсяг щорічної емісії акцій, % до ВВП	0,2	318,02	153,91	63,54	126,43	25,74	5,12	10,86	8,04
Обсяг щорічної емісії облігацій, % до ВВП	0,2	7 026,88	7 070,18	6 433,56	4 897,36	5 433,82	4 604,23	6 007,52	6 105,04
Обсяг торгів цінними паперами, % до ВВП	0,2	3 476,75	6 275,78	5 999,47	6 529,08	6 454,55	5 079,76	8 209,43	21,14
Кількість фондових бірж, од.	0,2	10	10	9	8	5	6	4	4
Індекс ПФТС	0,2	386,92	240,7	265,15	315,06	559,36	509,65	499,75	522,77

Джерело: складено та розраховано авторами

Таблиця К.2 – Результати нормування індикаторів ефективності фінансового ринку України за 2014–2021 рр.

Показник	Вагомість	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
<i>Ефективність банківського сектору</i>									
Прострочені кредити / загальний обсяг, %	0,1	1,00	0,75	0,68	0,00	0,05	0,11	0,13	0,19
Банківські кредити / депозити в іноземній валюті, %	0,15	0,23	0,00	0,41	0,48	0,64	0,74	0,87	1,00
Іноземний капітал / СК банків, %	0,15	1,00	0,89	0,74	0,52	0,46	0,29	0,14	0,00
Рентабельність активів, %	0,25	0,51	0,43	0,00	0,64	0,86	0,78	0,90	1,00
Співвідношення ліквідних активів та зобов'язань, %	0,25	0,23	0,26	0,43	0,13	0,00	1,00	0,81	0,57
Частка активів 5 найбільших банків у сукупних сукупних активах банківської системи, %	0,1	0,26	0,42	0,45	0,00	0,97	0,98	1,00	0,99
<i>Ефективність небанківського фінансового ринку</i>									
Рівень проникнення страхування, %	0,25	1,00	0,80	0,78	0,76	0,29	0,29	0,15	0,00
Рівень капіталізації лістингових компаній, у ВВП	0,25	1,00	0,11	0,02	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00
Рівень волатильності індексу ПФТС, кількість відхилень (–10 %)	0,25	0,00	0,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Частка страхових премій 3 найбільших СК у сукупних, %	0,25	0,28	0,16	0,70	1,00	0,19	0,10	0,03	0,00
<i>Ефективність валютного ринку</i>									
Темп зміни офіційного курсу гривні відносно долара США до показників попередніх періодів, %	0,3	0,00	0,40	0,74	0,83	0,87	1,00	0,67	0,89
Валові міжнародні резерви України, місяців імпорту	0,3	0,00	0,44	0,51	0,53	0,46	0,46	1,00	0,65
Частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі, %	0,1	0,66	1,00	0,76	0,60	0,58	0,37	0,29	0,00
Сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти, млн дол. США	0,1	0,41	0,26	0,35	0,00	0,22	0,57	1,00	0,89
Рівень доларизації грошової маси, %	0,2	0,00	0,56	0,47	0,59	0,70	0,80	0,84	1,00
<i>Ефективність грошово-кредитного ринку</i>									
M0 / M3, %	0,25	0,58	1,00	0,70	0,69	0,36	0,00	0,24	0,27
Спред між процентними ставками за кредитами та процентними ставками за депозитами (крім НБУ), в. п.	0,2	0,00	0,02	0,08	0,33	0,03	0,33	0,47	1,00

Рівень середньозваженої процентної ставки за кредитами в національній валюті відносно індексу споживчих цін, %	0,2	0,18	0,21	0,58	0,33	0,87	1,00	0,26	0,00
Частка споживчих кредитів, наданих домогосподарствам, у загальній структурі кредитів, %	0,2	0,12	0,05	0,08	0,16	0,23	0,00	0,73	1,00
Рівень безпеки функціонування грошового ринку, %	0,15	1,00	0,55	0,42	0,18	0,07	0,00	0,31	0,12
<i>Ефективність фондового ринку</i>									
Обсяг щорічної емісії акцій, % до ВВП	0,2	1,00	0,48	0,19	0,39	0,07	0,00	0,02	0,01
Обсяг щорічної емісії облігацій, % до ВВП	0,2	0,98	1,00	0,74	0,12	0,34	0,00	0,57	0,61
Обсяг торгів цінними паперами, % до ВВП	0,2	0,42	0,76	0,73	0,79	0,79	0,62	1,00	0,00
Кількість фондових бірж, од.	0,2	1,00	1,00	0,83	0,67	0,17	0,33	0,00	0,00
Індекс ПФТС	0,2	0,46	0,00	0,08	0,23	1,00	0,84	0,81	0,89

Джерело: складено та розраховано авторами

Таблиця К.3 – Результати розрахунку композитного індексу ефективності функціонування фінансового ринку за 2014–2021 рр.

Блоки оцінки	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ефективність банківського сектору	0,496	0,422	0,394	0,342	0,481	0,709	0,694	0,661
Ефективність небанківського фінансового ринку	0,570	0,267	0,624	0,692	0,372	0,349	0,293	0,250
Ефективність валютного ринку	0,107	0,489	0,581	0,587	0,618	0,692	0,799	0,752
Ефективність грошово-кредитного ринку	0,353	0,390	0,387	0,362	0,325	0,265	0,399	0,486
Ефективність фондового ринку	0,773	0,648	0,514	0,440	0,471	0,359	0,480	0,301
Композитний індекс ефективності функціонування фінансового ринку	0,460	0,443	0,500	0,485	0,453	0,475	0,533	0,490

Джерело: складено та розраховано авторами

Таблиця К.4 – Залежність рівня ефективності функціонування фінансового ринку від рівня факторів за 2014–2021 рр.

Роки	Композитний індекс ЕФФР (у)	Співвідношення ліквідних активів та зобов'язань, % (x ₁)	Частка страхових премій 3 найбільших СК у сукупних, % (x ₂)	Валові міжнародні резерви України, місяців імпорту (x ₃)	Темп зміни офіційного курсу гривні відносно долара США до показників попередніх періодів, % (x ₄)	M0 / M3, % (x ₅)	Індекс ПФТС (x ₆)
2014	0,486	10,38	15,60	1,71	97,25	29,55	386,92
2015	0,489	10,51	14,70	3,53	52,28	31,61	240,70
2016	0,548	11,21	18,90	3,83	13,29	30,16	265,15
2017	0,531	9,97	21,30	3,91	3,24	30,08	315,06
2018	0,482	9,46	14,90	3,61	-1,35	28,46	559,36
2019	0,471	13,48	14,20	3,63	-15,89	26,71	509,65
2020	0,510	12,71	13,60	5,88	21,34	27,90	499,75
2021	0,436	11,76	13,40	4,42	-3,72	28,05	522,77

Джерело: складено та розраховано авторами

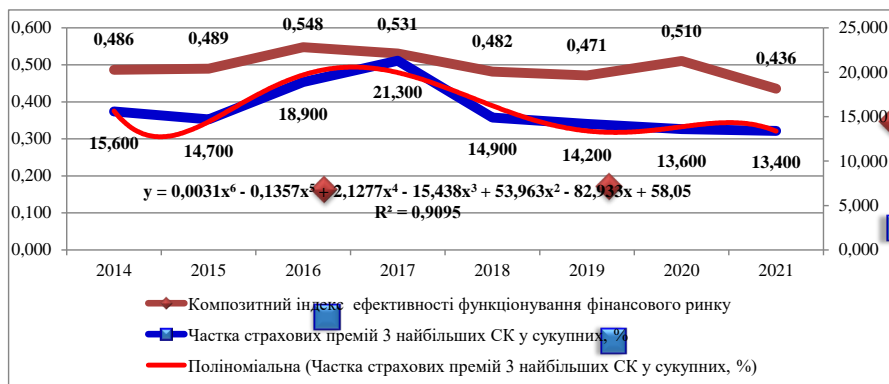

Рисунок К.1. Вплив зміни частки страхових премій трьох найбільших страхових компаній на ефективність функціонування фінансового ринку країни у 2014–2021 рр.

Джерело: побудовано авторами

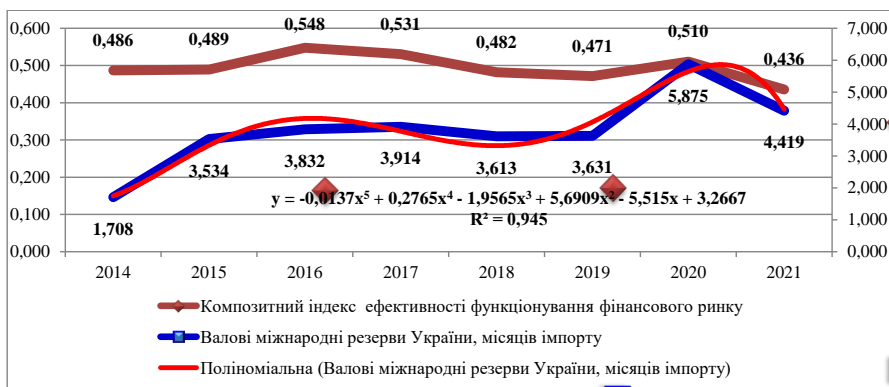

Рисунок К.2. Вплив зміни валових міжнародних резервів України на ефективність функціонування фінансового ринку країни у 2014–2021 рр.

Джерело: побудовано авторами

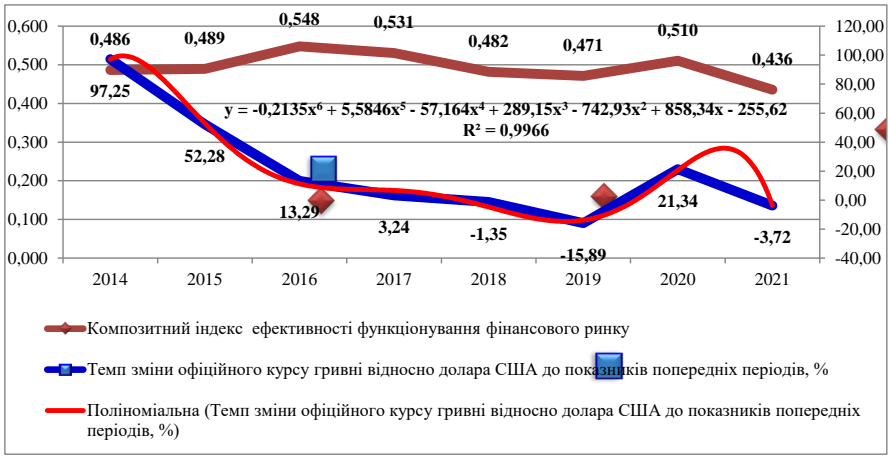

Рисунок К.3. Вплив зміни темпу зміни офіційного курсу гривні відносно долара США на ефективність функціонування фінансового ринку країни у 2014–2021 рр.

Джерело: побудовано авторами

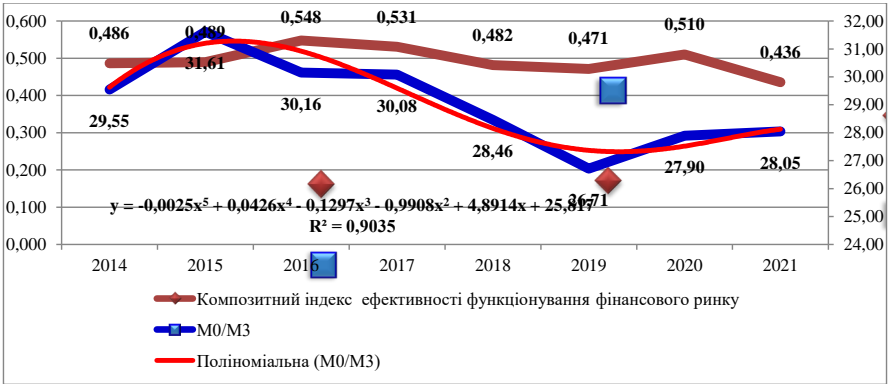

Рисунок К.4. Вплив зміни M0 / M3 на ефективність функціонування фінансового ринку країни у 2014–2021 рр.

Джерело: побудовано авторами

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Юрчишена Людмила Вікторівна – доцент кафедри фінансів і банківської справи Донецького національного університету імені Василя Стуса, кандидат економічних наук, доцент.

Наукові інтереси: фінансова стійкість університетів у новій економічній моделі розвитку, корпоративні фінанси, фінансовий менеджмент, податковий менеджмент.

Автор приблизно 200 публікацій наукового та навчально-методичного характеру, включно з науковими публікаціями у фахових виданнях, зокрема 3 монографії, 3 статті у наукових фахових виданнях категорії А, що індексуються у Web of Science та Scopus, 6 навчальних посібників (4 одноосібних), зокрема 5 з грифом Міністерства освіти і науки України, 2 навчально-методичні посібники, тези за результатами участі у міжнародних, всеукраїнських та регіональних науково-практичних конференціях.

Поліщук Наталія Володимирівна – професор кафедри фінансів і банківської справи Донецького національного університету імені Василя Стуса, доктор економічних наук, професор.

Наукові інтереси: іпотечне кредитування у системі фінансового забезпечення сільського господарства, інвестування, управління ризиками, інноваційна діяльність.

Протягом науково-педагогічної діяльності опублікувала понад 200 наукових праць, зокрема 8 монографій, 8 статей у наукових фахових періодичних виданнях, що індексуються у Web of Science та Scopus, 7 навчальних посібників з грифом Міністерства освіти і науки України.

Волкова Валерія Валеріївна – доцент кафедри фінансів і банківської справи Донецького національного університету імені Василя Стуса, кандидат економічних наук, доцент.

Наукові інтереси: управління банківською та страховою діяльністю; співпраця банківських та страхових установ; безпека банківської та страхової діяльності; місцевий економічний розвиток у територіальних громадах.

Має понад 190 публікацій наукового та навчально-методичного характеру, з яких: публікації у фахових виданнях України; у виданнях, включених до закордонних наукометричних баз; включених до наукометричних баз, рекомендованих МОН, зокрема Web of Science Core Collection; підручник, навчальні посібники з грифом МОН України; навчально-методичні посібники; монографії; участь у міжнародних, всеукраїнських та регіональних науково-практичних конференціях.

Здійснює активну наукову роботу зі здобувачами вищої освіти, є науковим керівником переможців Всеукраїнських конкурсів студентських наукових робіт за спеціалізацією «Банківська справа» та «Страхування».

Волкова Неля Іванівна – доцент кафедри фінансів і банківської справи Донецького національного університету імені Василя Стуса, доктор економічних наук, доцент.

Наукові інтереси: управління банківською діяльністю, відносини страхового бізнесу та банківського сектору, реформування банківської системи України.

Має понад 250 публікацій наукового та навчально-методичного характеру, з яких: публікації у фахових виданнях України; у виданнях, включених до закордонних наукометричних баз; включених до наукометричних баз, рекомендованих МОН, зокрема Web of Science Core Collection; 1 підручник, 5 навчальних посібників (1 – одноосібно) з грифом МОН України; навчально-методичні посібники; монографії; участь у міжнародних, всеукраїнських та регіональних науково-практичних конференціях. Під керівництвом Н. І. Волкової підготовлені та захищені кандидатські дисертації у сфері грошей, грошового обігу та кредиту. Проводить активну наукову роботу зі здобувачами вищої освіти, є науковим керівником студентських наукових робіт Міжнародного та Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт за спеціалізацією «Банківська справа», за результатами яких здобувачі освіти отримали дипломи I, II, III ступеня.

Козлов Вадим Петрович – доцент кафедри фінансів і банківської справи Донецького національного університету імені Василя Стуса, кандидат економічних наук, доцент.

Наукові інтереси: історія грошей, фінансів і кредиту; розвиток фінансово-кредитної системи.

Автор приблизно 120 публікацій наукового та навчально-методичного характеру, включаючи наукові публікації у фахових виданнях, навчально-методичні посібники, монографії, тези за результатами участі у міжнародних, всеукраїнських та регіональних науково-практичних конференціях.

Матвійчук Вікторія Іванівна – доцент кафедри фінансів і банківської справи Донецького національного університету імені Василя Стуса, кандидат економічних наук, доцент.

Наукові інтереси: управління фінансами підприємства; антикризове управління діяльністю суб'єктів господарювання; забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання; сучасні аспекти функціонування фінансового ринку; реформування бюджетної системи.

Має публікації наукового та навчально-методичного характеру, з яких: публікації у фахових виданнях України; у виданнях, включених до закордонних наукометричних баз; включених до наукометричних баз, рекомендованих МОН, зокрема Web of Science Core Collection; монографії, підручники, навчально-методичні посібники. Бере участь у роботі міжнародних, всеукраїнських та регіональних науково-практичних конференцій. Активно підтримує наукові дослід-

дження здобувачів вищої школи, є науковим керівником студентських наукових робіт Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт за спеціалізацією «Фінанси».

Бойко Віта Миколаївна – здобувачка спеціальності 072 Фінанси, банківська справа та страхування ОП «Фінанси, банківська справа та страхування» СО «Магістр» Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Ставська Катерина Анатоліївна – здобувачка спеціальності 072 Фінанси, банківська справа та страхування ОП «Фінанси, банківська справа та страхування» СО «Магістр» Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Власенко Олена Сергіївна – здобувачка спеціальності 072 Фінанси, банківська справа та страхування ОП «Фінанси, банківська справа та страхування» СО «Магістр» Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Лещенко Інна Миколаївна – здобувачка спеціальності 072 Фінанси, банківська справа та страхування ОП «Фінанси, банківська справа та страхування» СО «Магістр» Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Максимович Аліна Микитівна – здобувачка спеціальності 072 Фінанси, банківська справа та страхування ОП «Фінанси, банківська справа та страхування» СО «Магістр» Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Наукове видання

Людмила ЮРЧИШЕНА

Наталія ПОЛЩУК

Неля ВОЛКОВА та ін.

**ФІНАНСОВО-КРЕДИТНІ ІНСТРУМЕНТИ
ГНУЧКОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ
ЦИКЛІЧНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ**

Монографія

Редактор Ольга СОЛДАТОВА

Технічний редактор Олена ГОМОН

Підписано до друку 19.10.2023 р.

Формат 60×84/16. Папір офсетний.

Друк – цифровий. Умовн. друк. арк. 11,51

Тираж 300 прим. Зам. № 33

Донецький національний університет імені Василя Стуса
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
серія ДК № 5945 від 15.01.2018 р.